

PORTRET.
ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA
MAICA BENEDICTA

100
DE ANI DE LA
MAREA
UNIRE

1918–2018

ISBN 978-606-94484-6-5

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României.

PORTRET.
ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA
MAICA BENEDICTA

Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

EDITURA NICODIM CALIGRAFUL, 2018

Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a născut în 1920 la București, în familia lui Nicolae Dumitrescu și a Mariei Apostol. De mică a fost familiarizată de tatăl ei cu literatura clasică franceză și germană, iar prin bunicul preot și o soră a bunicii au venit deprinderile timpurii ale vieții spirituale în Biserică. A dorit să urmeze Conservatorul și să îmbrățișeze o carieră muzicală, dar, din motive de sănătate, a studiat Dreptul și Literele la Universitatea din București. Între 1948 și 1982 a fost profesor la catedra de Literatură Universală și Comparată a Universității din București, unde i-a avut ca modele profesionale și pedagogice pe George Călinescu și Tudor Vianu. În perioada de dinainte de 1989 a apărat marile nume ale literaturii române: Eminescu, Eliade, Cioran, Vulcănescu și Blaga. Înfruntând presiunile timpului, a înscris Biblia în bibliografia studenților săi. Din 1975 a început să petreacă verile la Mănăstirea Vărativ. Contribuțiile de autor cele mai însemnate sunt: *Ion Creangă* (1963), *Renașterea, umanismul și dialogul artelor* (1971), *Valori și echivalențe umanistice* (1973) și seria Eminescu: *Eminescu. Viața; Eminescu și romantismul german; Eminescu. Creație și cultură*. După 1990, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a onorat funcțiile de vicepreședinte al Academiei Române și director al Accademiei di Romania din Roma. Meritele culturale i-au fost recunoscute prin mai multe premii și distincții, precum: Premiul Special al Uniunii Scriitorilor, Premiul Internațional Herder, Comandor al Ordinului de Merit al Republicii Italiene. După moartea soțului, Apostol Bușulenga, a intrat în cinul monahal, primind numele de Benedicta, și a viețuit la Mănăstirea Vărativ. A trecut la cele veșnice la 5 mai 2006 și a fost înmormântată, conform dorinței testamentare, la Mănăstirea Putna.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față încearcă să alcătuiască desenul unei personalități de mare anvergură umanistă, de erudiție vie și de vocație paideică, și să redea ceva din chipul ei interior – creștinul care L-a mărturisit pe Hristos prin cuvânt și faptă și și-a asumat viața monahală: acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta.

Mărturiile, amintirile, evocările, comentariile și interpretările operei ei – de eminent comparatist, eminescolog, istoric și filosof al culturii (în special renașcentiste) – vin, în general, din partea contemporanilor – distinși intelectuali, artiști, literați, din generații diferite. Unii dintre ei consideră întâlnirea cu Maica Benedicta una destinală, fondatoare pentru propria lor formare culturală și spirituală.

Majoritatea portretelor au fost rostite în cadrul colocviilor desfășurate la Putna, începând cu anul 2007, și publicate în revista „Caietele de la Putna”. Le republicăm cu conștiința că ar fi păcat ca atât de frumoasele și adevăratele gânduri exprimate despre Maica Benedicta să rămână ascunse sub obrocul vremii. Ele dau seamă, pe cât a fost posibil acum, despre un suflet ales, dar, prin portretul realizat, ele vorbesc și despre cultura și spiritualitatea românească și, în general, despre om și despre Dumnezeu, Cel care ne-a creat și ne-a înzestrat cu chipul Său – de aici frumusețea noastră.

Acestor portrete, așezate în ordinea cronologică în care au fost prezentate la colocvii și publicate, li se adaugă zece noi mărturii așternute în scris cu prilejul alcătuirii acestui volum. Nădăjdum că o viitoare ediție va cuprinde și alte voci.

Cărturar autentic și hăruiț pedagog, acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta a topit, în făptura ei lăuntrică, într-un mod unic la noi, esențe rare ale culturii universale și valori ale tradiției creștin-ortodoxe, cu care se identifica fără rest.

Paginile volumului de față o demonstrează cu prisosință. Ele constituie un adevărat *legământ de continuitate* (spunea Dan Hăulică), pe care acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta ni l-a lăsat nouă, celor de azi.

Patriarhul Teoctist

PURTĂTOARE DE MIR A CUVÂNTULUI LUI DUMNEZEU

Comemorarea binecredincioasei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, la mai bine de un an de la trecerea ei în veşnicie, reprezintă pentru noi încă un prilej de a evoca personalitatea unui distins şi reputat membru al Academiei Române.

Vestea trecerii la Domnul a acestei credincioase fiice a Bisericii noastre strămoşeşti, în prealuminatele şi sfintele zile ale Învierii Domnului, sărbătorite anul trecut, ne-a întristat atât pe slujitorii altarelor străbune, cât şi pe cei ai aşezămintelor culturale ale ţării, în frunte cu Academia Română şi alte instituţii de peste hotare, unde adormita în Domnul a semănat frumuseţile gândirii şi ale scrisului românesc.

În aşezămintele noastre de învăţământ superior, în adunările tinerilor doritori de cuvânt ziditor de suflet, prezenţa şi cuvântul Doamnei Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga era ales, elegant şi profund convingător. Chiar în deceniile trecute, când Biserica şi învăţătura mântuitorului Hristos erau îngădite cu străşnicie, curajul acestei purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu a rămas pildă de apostolat pentru credincioşi.

Alegându-şi loc de aşteptare a învierii celei de obşte în cimitirul sfintei Mănăstiri Putna, la lumina candelii de la Moaştele Sfântului ei Ctitor, se adevereşte, încă o dată, Scriptura, care zice: „Fericită este calea în care mergi astăzi, suflete, că s-a gătit ţie loc de odihnă”.

Veşnică să-i fie pomenirea!

† TEOCTIST
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

27 iulie 2007

Mitropolitul Bartolomeu Anania

ÎN VĂZDUHUL SUFLETULUI ROMÂNESC

Dragi prieteni,

Ființa pe care o pomenim astăzi aparține, deopotrivă, culturii și spiritualității românești.

În cultură, statura imperială a Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

În spiritualitate, silueta diafană a Maicii Benedicta.

Regret că agenda mea de lucru și starea sănătății nu-mi îngăduie să fiu astăzi la Putna. Dar, chiar dacă aș fi, nu aș avea sentimentul că mă aflu în fața unui mormânt. Pe Zoe-Benedicta nu o pot vedea decât plutind în văzduhul sufletului românesc, cu credința ei creștină militantă, care se spovedea și se împărtășea chiar în contextul comunismului ateu, cu erudiția ei de largă cuprindere a fenomenelor culturale autohtone și europene, cu iscusința profesoarei universitare care izbutea să-i creeze ucenicului Ioan Alexandru un curs de limbă și civilizație ebraică, la adăpostul căruia să le poată vorbi studenților despre și din Sfânta Scriptură.

Binecuvântat fie-i numele și veșnică să-i fie pomenirea!

† Bartolomeu al Clujului

18 august 2007

Înaltpreasfințitul Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

DE LA ACAD. ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA LA MAICA BENEDICTA

Este greu să prezinți persoana și personalitatea unui om de talia ei – academician și monahie.

A fost stăpânită permanent de o neobosită strădanie pentru luminarea minții și pentru îmbogățirea binecuvântatelor cunoștințe ale acestui veac. Printr-o muncă intensă și judicios organizată, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a ajuns pe culmile culturii – *Academia*.

Conștientă că acestei împliniri îi mai trebuie ceva, ea s-a îndreptat și spre alte culmi, spre acelea ale plinirii vieții duhovnicești care apropie pe om de Dumnezeu mai mult și mai adevărat, făcându-l pe om chiar vorbitor cu Dumnezeu. Ea și-a ales urcușul rugăciunii. Conștientă de greutatea lui, de primejdiile ivite în cale, pentru a fi mai sprintenă pe acest drum, și-a luat numai un singur veșmânt: cel al smereniei.

Rugăciunea este – după cum ne spun sfinții Părinți ai Filocaliei – urcușul minții spre Dumnezeu, vorbirea minții cu Dumnezeu. Cel ce se roagă cu adevărat este *teolog*, vorbitor cu Dumnezeu și nu un simplu vorbitor despre Dumnezeu, cum este înțeles astăzi cuvântul „teolog” de către cei mai mulți.

Progresul în orice domeniu, îndeosebi în cel al vieții duhovnicești, este permanent pus în pericol de duhul slavei deșarte. Patima slavei deșarte duce la înstrăinarea omului de Dumnezeu și de semenii săi. Ea întunecă mintea omului făcându-l să rătăcească pe căi greșite și vătămătoare atât pentru minte, cât și pentru suflet. De aceea virtutea smereniei trebuie să-l însoțească pe om la tot pasul vieții sale pământești, încredințat fiind că „aproape este Domnul de cei umiliți la inimă, și pe cei smeriți

cu duhul îi va mântui” (Psalmul 33, 17) și că „Dumnezeu celor mândri le stă împotriva, iar celor smeriți le dă har” (1 Petru 5, 5). Ambientul cel mai prielnic al rugăciunii trăite în smerenie este cel al vieții și al rânduielilor mănăstirești. Această cale, această vocație este de fapt cel mai înalt eroism duhovnicesc.

Cunoscând aceste adevăruri, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a dorit și a reușit să-și încununeze aura de academician cu cea de teolog. A fost însă teolog nu pe băncile Facultății de Teologie, ci teolog în înțelesul filocalic amintit mai sus – vorbitor cu Dumnezeu prin rugăciune, îmbrăcat în haina smereniei monahale, nevoindu-se în sihăstria chiliei călugărești, la lumina candelii și în mireasma fumului de tămâie.

Luând cuvenita binecuvântare, a depus voturile monahale într-un loc mai retras, ferit de ochii celor curioși și doritori de spectacol, și mai ales de rătăcirile veacului nostru, de camerele de luat vederi, tehnică neputincioasă care nu poate surprinde și înregistra flacăra lucrurilor, conținutul duhovnicesc al vieții omului. Totul s-a petrecut în duhul smereniei, așa cum se cade să fie orice lucrare duhovnicească a fiecăruia dintre noi.

Astfel, academicianul Zoe Dumitrescu-Bușulenga, prin tunderea părului capului în numele Sfintei Treimi, ca la Botez, a primit numele de Benedicta – *Cea binecuvântată*. S-a îmbrăcat în haina veseliei duhovnicești, a luat semnul Sfintei Cruci, a Domnului nostru Iisus Hristos, la pieptul său, ca să se nevoiască, cât va fi cu putință, să-L urmeze pe Mântuitorul și să-și aducă aminte în tot ceasul de patimile, de scuipările, de defăimările, de lovirile peste obraz, de răstignirea și de moartea Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Care de bună voie a răbdat toate acestea pentru noi.

A primit paramanul spre logodirea marelui și ingerescului chip și și-a încins trupul cu puterea adevărului spre omorârea patimilor și înnoirea duhului.

S-a încălțat cu sandale spre vestirea Evangheliei păcii.

A luat rasa și s-a îmbrăcat în haina mântuirii și în platoșa dreptății spre a se feri de toată nedreptatea, de toate gândurile

cele rele și de cugetele voii sale și spre a avea totdeauna gândul morții în mintea sa.

Luând scufia s-a acoperit cu coiful nădejzii mântuirii; apoi camilafca și mantia care înseamnă logodirea marelui și îngerescului chip spre îmbrăcăminte de nesticăciune și de curăție.

Metaniile reprezintă sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu, spre rugăciunea de tot ceasul către Mântuitorul Iisus Hristos. Dându-i în mână Sfânta Cruce, preotul a rostit cuvintele Mântuitorului din Sfânta Evanghelie: „De voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze Mie” (Marcu 8, 34).

Apoi i s-a dat lumânarea aprinsă însoțită de cuvintele Evangheliei: „Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vadă faptele voastre cele bune și să slăvească pe Tatăl vostru cel din Ceruri” (Matei 5, 16).

Preotul duhovnic a dus-o într-o strană rostind rugăciunea: „Doamne Dumnezeu nostru, du înăuntru pe roaba Ta, monahia Benedicta, în curtea Ta cea duhovnicească, și o numără pe dânsa împreună cu turma Ta cea cuvântătoare. Curățește-i cugetul ei de poftele trupești și de amăgirea deșartă a vieții acesteia și dă-i neîncetat să-și aducă aminte de bunătățile cele gătite celor ce Te iubesc pe Tine și care pentru Împărăția Ta s-au răstignit pe sineși în această viață”.

Cuvintele slujbei călugăriei, amintite mai sus, nu au nevoie de comentarii. Ele trebuie puse la inimă, luând aminte la răspunderea și curajul celor care de bunăvoie și din dragostea lui Dumnezeu încep urcușul duhovnicesc al vieții monahale. Urcuș pe care și maica Benedicta l-a ales de bună voie, stăpânită de dorința apropierii cât mai mult de Dumnezeu și de dorința vorbirii cu Mirele Ceresc în sfânta rugăciune.

Luând aminte de povața Sfântului Apostol Pavel, „primiți-l pe cel slab în credință, fără să-i judecați gândurile rele”, pentru ca fapta călugăriei, a intrării în cinul monahal, să nu tulbure conștiința celor slabi care au cunoscut-o de-a lungul anilor în panteonul

Academiei, iar acum, înveșmântată în haina preasmerită a călugăriei, maica Benedicta a găsit de cuviință ca, în întâlnirile pe care le avea cu cei cu care a lucrat de-a lungul vieții, cu cei pe care i-a pregătit de la catedră și în general cu marea masă a tinerilor în cadrul colocviilor și conferințelor, la interviurile la care era invitată, să se prezinte înaintea acestora tot în hainele mireniei. În restul vieții de chilie, ea a purtat veșmintele călugărești.

În duhul smereniei și al fricii de Dumnezeu, în toate a căutat să nu aducă nimănui tulburare, străduindu-se să rămână o necunoscută, socotindu-se pe sine „gunoiul” tuturor – așa cum definește Evagrie Ponticul pe monahi.

Depunerea voturilor monahale și intrarea în cinul călugăresc a profesoarei academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga nu au fost urmarea unei hotărâri de moment, ci au reprezentat fapta împlinirii unei vechi și permanente dorințe a inimii sale. Această dorință tainică a parcurs până la împlinire calea specifică Împărăției lui Dumnezeu, așa cum ne-o arată Mântuitorul în Sfânta Evanghelie. Calea în Împărăția lui Dumnezeu este asemenea căii „seminței pe care omul o aruncă în pământ; el doarme și se scoală, noaptea și ziua, iar sămânța crește cum nu știe el”. Nimic, deci, din cele ale spectacolului care aduce nedumerire fără răspuns. Viața monahală face parte din Împărăția lui Dumnezeu pe pământ. O „Împărăție care este înăuntru nostru”, cum spune Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Ceea ce a făcut să crească și să se maturizeze dorința pentru viața mănăstirească, urmând calea seminței din Evanghelie, a fost dat de Dumnezeu. În această lucrare de mântuire participă și omul, pe măsura posibilităților sale omenești, ajutat fiind de darul lui Dumnezeu.

La creșterea și maturizarea acestei dorințe a maicii Benedicta au contribuit factori binecuvântați de Dumnezeu, începând cu familia, cu părinții care au născut-o și au crescut-o, înzestrându-o cu „cei șapte ani de acasă”. A urmat apoi factorul școală. Școala primară din acea vreme, și un timp după aceea, prin lecțiile din

cartea de citire, urmărea atât îmbogățirea minții elevului, prin cunoștințele împărtășite la nivelul lui, cât mai ales formarea lui sufletească în duhul învățăturilor și virtuților creștine. Moralitatea, spiritul de jertfă și tot ce înfăptuiește omul spre binele aproapelui și al său și spre slava lui Dumnezeu erau pe primul plan.

Ajunsă pe băncile liceului, eleva Zoe și-a întemeiat formarea culturală, studiind cu toată luarea aminte vechea noastră literatură, în care sunt arătate valori ale spiritului trăite de oameni, eroi ai culturii și vieții de sfințenie. A luat hotărârea ca, urmând cursurile universitare, să se consacre studiului limbii și literaturii române și universale. Asemenea albinelor, cum scrie Sfântul Vasile cel Mare, studenta și apoi profesoara au adunat tot ce a fost de folos atât pentru minte. cât și pentru suflet.

Cu această zestre duhovnicească și cărturărească, de la catedră și apoi după pensionare, îndeosebi în perioada care a urmat după 1989, profesoara academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga a desfășurat o intensă activitate de apostolat, făcând cunoscute cu precădere valorile învățaturii creștine și frumusețile duhovnicești ale Ortodoxiei.

Ca monahie a avut permanent gândul la moarte, care, după cum spune Sfântul Antonie cel Mare, „nemurire este”. Sufletul este nemuritor, dar trupul cunoaște moartea și, în legătură cu aceasta, omul se gândește la îngropare. Maica Benedicta a lăsat alegerea locului de îngropare în seama lui Dumnezeu, Cel Care rânduiește ceasul sfârșitului pământesc al omului. Ea a spus că dacă Dumnezeu va rândui să se sfârșească la București, unde a locuit toată viața, acolo să fie înmormântată, iar dacă sfârșitul va fi în Moldova, să fie înmormântată la Putna.

Și, cum Dumnezeu a rânduit să se sfârșească în Moldova, a fost îngropată la mănăstirea Putna. S-a procedat potrivit dorinței ei lăsată prin testament. Mănăstirea Putna îi adăpostește acum trupul care se odihnește întru nădejdea învierii și a vieții veșnice.

Putna este mănăstirea în care se află sfintele oseminte ale ctitorului mutat cu sufletul la locașurile cerești – Sfântul Voievod

Ștefan cel Mare. Putna este locul în care valorile culturii se împletesc în cel mai fericit mod cu cele ale credinței creștine și trăirii monastice. Putna, în epoca sfântului Ștefan cel Mare, a fost o adevărată școală a culturii; o altă epocă de înaltă cultură a fost cea din secolul XVIII, datorată Sfântului Mitropolit Iacob Putneanul și arhimandritului Vartolomeu Mazereanu. La Putna a avut loc, la 1871, Prima Serbare a Românilor de Pretutindeni și primul Congres Studențesc al românilor. La Putna, Cercul Studențesc Arboroasa a ridicat, în anul 1926, bustul lui Mihai Eminescu, cel care a fost sufletul Congresului Studențesc din anul 1871 și față de care academicianul Zoe Dumitrescu-Bușulenga a avut un cult deosebit pentru simțirea, iubirea și trăirea lui românească și creștinească. Mănăstirea Putna este numită de Eminescu, pe bună dreptate, Ierusalimul neamului nostru românesc.

Maica Benedicta a fost înmormântată la Putna lângă mormântul părintelui Iachint Unciuleac, stareț al mănăstirii între 1977–1992, om al rugăciunii și al blândeții. El i-a fost duhovnic mulți ani, rămânându-i permanent un părinte duhovnicesc, un povățuitor în ceas de încercări sufletești. De dincolo de mormântul său străjuit de o cruce de piatră, Zoe-Benedicta, profesoara academician monahie, ne vorbește prin viața sa despre puțința și trebuința împlinirii harismei culturii, a culturii ajunse chiar în panteonul Academiei, cu valorile credinței noastre strămoșești și îndeosebi cu cele ale *teologiei*, ale *teologiei* izvodite de rugăciune și smerenie.

Arhim. Melchisedec Velnic

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – MAICA BENEDICTA LA PUTNA

În ziua de 5 mai 2006, pe poarta Mănăstirii Putna intra trupul neînsuflăit al Maicii Benedicta. Era ziua în care, de pe un pat de spital din Iași, sufletul său se încredințase Părintelui Ceresc. Știam de ceva vreme că Maica Benedicta trăiește ultimele momente ale acestei vieți, și că, potrivit dorinței ei, exprimată în scris, urma să fie înmormântată la Putna:

Dorință ultimă

Dacă voi muri la București vreau să fiu înmormântată la mănăstirea Cernica, dacă se va întâmpla însă la Vărătic, în casa Înaltului Pimen, Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților unde mi-am petrecut vacanțele de vară timp de peste 30 de ani, să fiu înmormântată la mănăstirea Putna iar slujba să fie făcută de Înaltul Pimen.

Așa să fie și nu altfel.

Monahia Benedicta Zoe Bușulenga

Miercuri 3 noiembrie 2004.

în București.

Noi, și mari, și mici, și cărturari, și necărturari, clerici și mireni, i-am împlinit „dorința ultimă”. Și de atunci a început ceea ce se cheamă un pelerinaj al multor generații de ucenici la mormântul Dascălului.

Încă de la masa de pomenire, domnul Dan Hăulică a propus Înaltpreasfințitului Arhiepiscop Pimen înființarea unei fundații care să poarte numele Maicii Benedicta și care să își asume responsabilitatea păstrării și cultivării moștenirii culturale și spirituale pe care această Doamnă a culturii române ne-a lăsat-o.

Înaltpreasfințitul Pimen a fost într-o măsură de acord și a dat binecuvântarea pentru realizarea acestei inițiative; totodată mănăstirea noastră a primit ascultarea de a face tot ceea ce este necesar pentru a duce la împlinire această inițiativă.

Întrucât sediul fundației urma să fie la Putna, s-a hotărât ca biblioteca din casa de la București a Maicii Benedicta să fie adusă la mănăstire, ca martor al direcțiilor de cercetare și al filiațiilor culturale ale omului de cultură acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

La parastasul de 40 de zile s-a hotărât ca în fiecare an, în preajma zilei de 20 august, ziua de naștere a maicii Benedicta, să fie organizat un colocviu care să reunească contribuții din cele două mari arii de interes cărora Maica Benedicta s-a dedicat: cultura și credința.

Cu darul lui Dumnezeu, primul pas a fost făcut. Între 18–20 august 2007, la Putna s-a organizat Colocviul *Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal*, închinat memoriei acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. Cuvintele participanților s-au reunit în primul număr al *Caietelor de la Putna*.

Nădăjduim că, odată cu noi colocvii închinare Maicii Benedicta, să crească și aceste *Caiete*. Să cultive împreună semințele cunoașterii și ale credinței pe care Dumnezeu le-a sădit în ființa omului. Parcurgând paginile acestui „șantier” cultural și spiritual care încearcă să fie *Caietele de la Putna*, vom întâlni judecăți îndelung cumpănite și sentimente limpezi. Din miezul lor, același cu cel al preocupărilor acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, răzbate dorința de a cunoaște ce este omul și cum poate fi trăită mai împlinitor viața. În cei aproape 86 de ani în care a străbătut această lume, Maica Benedicta a căutat și ea răspunsul la aceste probleme. Dar soluția lor nu aparține numai teoretizării, ci mai ales vieții. Prin viața sa, Maica Benedicta a mărturisit tuturor că împlinirea omului este Dumnezeu. Parcă pentru a fi mai clar că și-a asumat pe deplin acest răspuns, a devenit „mireasă a lui Hristos”. În cazul ei, intrarea în monahism, departe de a fi o anulare a acumulărilor unui reprezentant de vârf al culturii umane, a însemnat o împlinire a înțeleșurilor majore ale acesteia. Omul nou,

călugărul, îl transcende pe cel vechi, ducându-l spre desăvârșire. Dar răspunsul la aceste întrebări trebuie ca fiecare să îl afle în viața sa. Parcursul exemplar al maicii Benedicta ne este o lumină, dar drumul spre Lumină îl are de străbătut fiecare din noi.

Avem convingerea că numele ei va rămâne scris pentru totdeauna în istoria culturii și spiritualității noastre. Expresia „pentru totdeauna” nu o spunem din optimism, ci din realism. De ce? Pentru că ceea ce Maica Benedicta a lăsat în urma ei va rămâne. Cuvintele de la părinții duhovnicești din primele secole ale creștinismului le cunoaștem până astăzi și ele se vor păstra cât va fi lumea. „A zis avva Pamvo”, „a zis avva Pimen” citim în *Pateric* și ne hrănim sufletește din cuvintele unor părinți care au trăit acum un mileniu și jumătate. Tot așa se va spune: „a zis maica Benedicta”, „a spus tinerilor academicianul Zoe Dumitrescu Bușulenga”, căci cuvintele rostite de omul ce trăiește adevărul sunt vii și lucrătoare peste timp.

Odată cu lucrările Colocviului s-au desfășurat și discuțiile despre înființarea fundației închinată Maicii Benedicta. În final, cu acordul tuturor participanților, s-a ales numele, *Credință și creație. Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta*.

Scopul acestei fundații îl vom reda cel mai bine citând un fragment din statut:

Fundația „Credință și creație – Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta” are ca scop promovarea modelului de viață creștină și a valorilor culturale și spirituale românești și universale cărora li s-a dedicat Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Monahia Benedicta.

Obiectivele Fundației sunt:

– studierea tezaurului de gândire și acțiune reprezentat de Acad. Zoe Dumitrescu Bușulenga – Monahia Benedicta, și a virtuții ei exemplare în raport cu tânăra generație;

– afirmarea rolului Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Monahia Benedicta în cultura românească și universală, și a înrâuririi ei formative în raport cu nevoile reale ale societății;

– înțelegerea vocației de om de cultură și a vocației monahale ilustrate de Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – *Monahia Benedicta*;
– păstrarea vie a înțelesului major de istorie, cultură și credință pe care îl poartă mănăstirea Putna.

Ultimul punct este și un răspuns la întrebarea „de ce a ales Maica Benedicta ca loc de îngropare mănăstirea Putna?” La Putna se întâlnesc deopotrivă istoria, dragostea de neam și țară, credința și cultura. Așezarea Maicii Benedicta aici nu este deloc o întâmplare. Ca un semn văzut al celor nevăzute, mormântul ei se află pe o linie ce unește mormântul Părintelui Stareț Iachint Unciuleac, Turnul Tezaurului, mormântul Sfântului Ștefan cel Mare și statuia lui Mihai Eminescu. La picioarele duhovnicului căruia și-a plecat capul sub epitrahil se odihnește o păstrătoare a tezaurului sufletului românesc, un român cuminte și dârz, vrednic de „strămoșul cuminte” (N. Iorga despre Ștefan cel Mare), alături de chipul celui care a fost marea dragoste a vieții sale intelectuale – Eminescu. Se putea odihni undeva mai bine, era vreun loc mai potrivit pentru această monahie academician? Credem că răspunsul l-a dat împreună cu Dumnezeu, când, cu înțelepciunea și hotărârea de o viață, mâna-i a scris *Putna*, iar Atotțiitorul a rânduit ca Putna să fie și nu altfel.

Am realizat mai profund dimensiunea moștenirii culturale și spirituale pe care ea o lasă neamului nostru. Ea trebuie dusă mai departe și trebuie arătată tuturor. Pentru că această monahie, „mică la stat, dar mare la sfat”, a fost cu totul deosebită și a lăsat culturii românești și lumii o bogăție. Din această bogăție trebuie să dăm și altora, căci astfel ea nu se va împutina, ci va spori.

Mănăstirea este un spațiu care adună și nu risipește. Nădăjduim, cu darul lui Dumnezeu, să împlinim toate aceste proiecte. Desigur, dacă ne va da Preabunul Dumnezeu zile, căci toate sunt în mâna Lui. În ultimii ani Maica Benedicta spunea: „simt din ce în ce mai mult nevoia suverană a înălțării către cele de sus, pentru că acolo este patria noastră cea adevărată”. Era o dorință

a ei. Se simțea împlinită. Mare lucru este să te simți împlinit în Dumnezeu, să ajungi la acea măsură când ți-ai împlinit scopul aici și de acum trebuie să pleci dincolo! Aceasta este măsura la care marii părinți ai Bisericii au ajuns. Prin această simțire maica Benedicta s-a dovedit a fi asemenea unui mare părinte bisericesc, o aleasă maică duhovnicească.

Viața interioară a omului numai Dumnezeu o cunoaște pe deplin și adevărat. Dar, totuși, noi putem să înțelegem câte ceva despre starea sufletească a noastră și a altora. După rânduiala creștinească, până la îngropare, la căpătâiul celui adormit se citește Psaltirea. Unul dintre părinții de la mănăstirea Pojorâta care ne-a ajutat la pregătirea înmormântării a fost rânduit să citească Psaltirea noaptea, timp de mai multe ore. A mărturisit după aceea: „niciodată în viața mea nu am putut să fiu atât de adunat la rugăciune, la Psaltire, cum m-am simțit în prezența maicii acesteia; niciodată nu m-am rugat atât de viu, atât de puternic”. Se ruga acolo și simțea prezența lui Dumnezeu. A fost o bucurie și o pace deosebită în preajma Maicii Benedicta, a trupului ei neînsuflețit.

Colocviile și revista ce la va însoți sunt un mesaj către tineri și către societatea românească. Un mesaj din partea maicii Benedicta în care să arătăm că există valori și modele, un mesaj care să ne trezească la realitate: avem un suflet, iar acesta este scânteie de dumnezeire.

Ne mai răsare în minte o întrebare. Cum o vom numi peste ani pe academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta?

Numele de botez și cel de călugărie se topesc în persoana unică a purtătoarei acestor nume. Distincția celor două voci nu a împiedicat, ci a ușurat împreună-lucrarea lor. Prin ceea ce a acumulat ca om de cultură, prin înțelesuri smulse luptei cu istoria culturii umanității, Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a deschis tot mai mult lucrării lui Dumnezeu. Asemenea Sfinților Părinți din primele veacuri, dragostea pentru valorile epocii greco-romane i-a netezit, poate, calea spre a înțelege aportul fundamental al Mântuitorului

Iisus Hristos la cunoașterea omului și la mântuirea lui. Tot ceea ce a adunat, precum o albină harnică, i-a modelat sufletul. Rezultatul întregii vieții, în care fiecare demers cultural ori de credință a lăsat o urmă, se vede la sfârșit, în limpezimea și dârzenia ultimelor scrieri și înregistrări pe care le avem de la ea. Este adevărat că atunci când spunem *Zoe Dumitrescu-Bușulenga*, spunem și *Maica Benedicta*, și când spunem *Maica Benedicta*, spunem și *Zoe Dumitrescu-Bușulenga*. Dar dacă *Zoe Dumitrescu-Bușulenga* este, asemenea tuturor oamenilor, *pe drum*, în afara certitudinii, trecerea la cele veșnice întru *Benedicta* ne oferă certitudinea încheierii luptei celei bune. De aceea credem că întregitor față de viața sa și onest față de opțiunea ei este să o numim cu numele pe care o va striga Cel al Cărui chip l-a căutat cu asiduitate în ultimii ani ai vieții – *Cea binecuvântată, Benedicta*.

Odată cu înmormântarea Maicii Benedicta aici, părinții mănăstirii au căutat să-i citească lucrările și să-i asculte conferințele. De aceea, cuvintele celor care au avut intervenții nu au căzut pe piatră seacă, ci în pământ roditor. Ele ne fac mai responsabili față de Maica Benedicta, mai conștienți de datoria pe care o avem de a fi pe mai departe purtători ai mesajului acestei „purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu” (Patriarhul Teoctist). Venirea ei între noi este un cuvânt de la Dumnezeu căruia trebuie să îi dăm ascultare.

Dan Hăulică

INTELIGENȚA – HAR ȘI ÎNDATORIRE

Un titlu ca acesta, vorbind despre inteligență, ar putea să pară unora rezultatul unei ispite luciferice. Or, tocmai ceea ce dorim noi astăzi, ceea ce avem sentimentul că trebuie astăzi înfăptuit, este să arătăm capacitatea inteligenței de a intra într-o cuprindere a lumii de o supremă umilitate. E ceea ce a arătat atât de expresiv Înaltpreasfințitul Pimen, care a desfășurat în fața ochilor noștri și a memoriei noastre acest ritual al intrării în cinul călugăresc, cu toate detaliile lui sezisante, însemnând, de fiecare dată, nu o acceptare oarecare, ci, dimpotrivă, o deliberată opțiune.

E un itinerar, acesta, la care ne îndeamnă amintirea Maicii Benedicta, a Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Și, venind înspre Putna, de data aceasta, ca și la alte sărbători legate de pomenirea prietenei și profesoarei noastre, simțeam cum în jurul nostru peisajul tot parcă se străduia să participe la un atare înțeles de solidaritate morală. Intram în zarea unor extraordinare prezențe sufletești, după Pașcani, unde a profesat cândva, cel care mi-a fost dascăl, academicianul Ciopraga, urcam spre Verești, printre livezi marcate de pașii lui Sadoveanu. Iar aici în jurul nostru, merii aceștia cu fructe feeric smălțate de roșu, mi-au adus aminte de mituri fundamentale ale culturii poetice: merele Hesperidelor la capătul lumii, care erau de fapt o punte către absolut, merele care în alte tradiții, mitografice, nu numai istorice, reprezentau un izvor de viață perenă – se spunea că Alexandru cel Mare ar fi gustat, pe versantele care-l duceau înspre India, din asemenea mere dăruind viață pe câte patru veacuri.

Viață îndelungă, viața spiritului, însă, e aceea care ni se dăruie aici la Putna, «Ierusalimul neamului românesc», cum a numit-o Eminescu, funcționează mereu nu numai în orizontul nostalgiilor,

dar și în acela al acțiunii prezente și al proiecției de viitor. Îl am aici în fața ochilor pe cel care era una din gloriile facultății noastre de la Iași, de Istorie și Filologie, pe Alexandru Zub, care, pornit la drum, ca Eminescu altădată, ca să celebreze la Putna mari amintiri ale ființei istorice românești, a avut de pățimit, din această pricină, ani grei de temniță. E un itinerar, acesta, către Putna, un itinerar către sinea culturii noastre și către sinea ființei românești, semănat uneori cu sacrificii. De aceea am îndrăznit să aduc aminte și de episoade amare ale deceniilor dinainte. Cine va putea uita tot ceea ce Înaltpreasfințitul Pimen a făcut aici, întreținând în jurul mănăstirii o ambianță de extraordinară prezență a memoriei. Un fel de rezonanță activă, un așa zis ghidaj, care nu era de fapt un ghidaj pentru a ne face cunoscute cutare sau cutare exponate muzeale, ci de fapt o călăuzire către noi înșine, către ceea ce era mai prețios de salvagardat în ființa noastră morală.

Mi-a plăcut că aceste înțelesuri nu se pierd. Eram, trudind, împreună cu cei de la București, specialiști de prima mână de la Serviciul de Expoziții, care ne-au ajutat să punem pe pereți o alcătuire de imagini pe care o vom prezenta mai târziu, și-am luat act de vânturarea publicului în muzeu, public tânăr, cuviincios, cu mult mai cuviincios decât se poate vedea pe străzile Bucureștiului. Și asta mi-a dat speranță că nu e totul pierdut în perspectivele de viitor ale țării noastre și ale tineretului. Și mi-a plăcut – trăgeam cu urechea – să aud un fel de maieutică interogativă, puțin sprințară, a celui care făcea introducerea în muzeu și care scotea de la tinerii săi auditori niște răspunsuri de bun simț privind situația Moldovei în Evul Mediu, în epoca lui Ștefan – dar cu un sens al actualității, care mi s-a părut pregnant și care ne lipsește de atâtea ori. Privim spre un viitor de globalizare americanizată sau suntem foarte indiferenți la ceea ce ni se pare trecut prea îndepărtat. Or, totul este să gândim în prezentul de care trebuie să fim demni, să gândim în acest prezent o confluență a marelui trecut și a visării de viitor.

Eu cred că în celebrarea pe care o înfăptuim acum împreună, sigur, intră în joc o dimensiune estetică. Doamna Zoe

Dumitrescu-Buşulenga era, la Facultatea de Filologie, spiritul cel mai deschis, mai suplu deschis, către întregul cuprins al artelor. Muziciană, în înţelesul direct al cuvântului, cu o mare sensibilitate, cu o apetenţă pentru valori care ne erau interzise. Ea îl iubea pe Anton Bruckner, cu douăzeci de ani înainte de a se fi vorbit la noi despre Bruckner, de pildă. Ca să nu mai pomenesc alte semnificative episoade vădind puterea ei de pătrundere. În plastică, de asemenea.

Această mare extensie a câmpului de curiozitate este, cred, una din lecţiile pe care ni le lasă experienţa sa. Şi care nu vine deloc în contradicţie cu fervoarea exigentă a opţiunii sale monahale. Precum Liszt, altădată, când a intrat în rândurile obedienţei franciscane şi a devenit canonic de Albano, ea nu-şi repudia, prin aceasta, sensibila experienţă artistică, ci, dimpotrivă, o purta către noi străluminări. Marea experienţă estetică de cuprindere a artelor, care era proprie Doamnei Zoe – literatură comparată, expresii muzicale şi plastice, se găsea dusă spre un orizont redemptor, aici, în această nouă condiţie pe care şi-o hotărâse; departe de a fi anulată, dimpotrivă, se afla purtată ca într-un Graal mitic către ceruri de nouă lumină, de perenă lumină. Atare înţelesuri de etică superior trăită, la lumina duhului, mi se pare că trebuie să ne stăpânească în zilele acestei celebrări.

Teolog, *gnostic* se spunea cu un înţeles pozitiv, în cărţile *Filocaliei*, teolog spunea Înaltpreasfinţitul Pimen, nu în sensul de vorbitor *despre* Dumnezeu, ci de vorbitor *cu* Dumnezeu. Vorbitor în împrejurările cele mai grele. Fundatorul unui muzeu de o mare candoare sufletească şi de o forţă neaşteptată de persuasiune, muzeu de icoane ţărăneşti la Sibiel, părintele Zosim Oancea care a făcut ani lungi de închisoare povestea, în însemnările editate de Muzeul Țăranului Român, despre experienţa din închisoare, unde îl simţea pe Dumnezeu aproape, ca pe un vecin. Această vecinătate care menţine omul în cuvenita, respectuoasa aplecare faţă de adevărurile supreme, dar, în acelaşi timp, îl aruncă irepresibil să îmbrăţişeze aceste supreme înţelesuri, mi se pare că este esenţial

și în funcționarea tipului de inteligență al Doamnei Zoe. Când am evocat-o la 85 de ani, mi-am îngăduit o comparație cu una din marile figuri ale culturii europene, cu Doamna de Staël, care era o inteligență redutabilă, marea inamică a lui Napoleon, ajuns în stadiul tiraniei. Și ea avea această convingere: «Când oamenii sunt proști, se întâmplă totdeauna din vina lor», tranșa nemilos ilustra literată. «Și dacă aș avea putere, aș obliga pe toată lumea să aibă spirit.» Castelana de la Coppet era, într-adevăr, o instituție europeană. Când s-a întors, după 1814, la rosturile ei, după căderea lui Napoleon, toată Europa era acolo. Un fel de Stări Generale ale culturii europene, câte cinci-șase sute de oameni erau în fiecare zi în jurul castelului, veniți să o vadă, să se împărtășească de luminile ei. Și un contemporan, un precursor al psihologiei diferențiate a națiunilor, Bonstetten, elvețianul, spunea că se cheltuia la Coppet, într-o zi, mai mult spirit decât în toată Europa într-un an.

Dar această urgență, ca de ucaz ambițios care străbate în cuvintele Doamnei de Staël, nu seamănă nicicum cu exercițiul inteligenței în cazul Doamnei Zoe. Mai degrabă cred că expresia adevărată ar fi aceea pe care o folosea Înaltpreasfințitul Pimen vorbind despre o harismă al culturii. Inteligență devenită nu numai o dimensiune indispensabilă, ci un dar care ni se oferă astfel încât să ne umple ființa cu un fel de firească plenitudine, de firească desăvârșire. Și cred că și această lecție e bine să o purtăm cu noi, când vom pleca de la întâlnirea noastră. Extensia culturii până la înțelesuri foarte vaste, a aduce poezia ebraică, de pildă, în firescul catedrei de literatură universală era o inițiativă miezoasă, dându-i deopotrivă posibilitate lui Ioan Alexandru să-și expună niște curajoase descoperiri ale culturii sale. El a fost cel care a vorbit despre Roman Melodul și despre valori uitate ale poeziei creștine și cel care ne-a întors spre universul poeziei psalmice.

Deci, o mare extensie spre zone neașteptate, dar fără pitorescul exotismului. Era dominant în ideea ei, în opțiunile ei, prototipul, acest fundament al culturii grecești, al determinării noastre mediteraneene și al unui anume clasicism funciar. Jurnalul ei conține

încă pagini inedite despre Hellada. Ne-a dat odată, în **Secolul 20**, niște cutremurătoare însemnări despre Creta. Creta orizontului pre-hellenic, dinaintea Greciei, în care însă ea vedea niște permanente cu adevărat zguduitoare. Felul acesta de a înțelege istoria spiritului, cu o capacitate de înminunare, la nivelul ei de cultură, de zguduire interioară, este iarăși un lucru rar și greu de înțeles de către oameni care practică experiența culturală ca un fel de epidermică îndeletnicire, ca o petrecere, ca o plimbare grăbită printre cărți și printre lucruri. A se lăsa zdruncinat până în adâncul firii de marile revelații ale lecturii e o putere ce răzbate și în unele mărturii pe care le-am adunat pentru această sesiune. Și eu cred că aici converg două mari exigențe ale prezentului nostru, pe de o parte deschiderea către vaste orizonturi, dar nu într-un sens cantitativ, de simplu cumulum globalizant, și, pe de altă parte, această dorință de intensitate care să poată să se alieze și cu o puritate a cugetului.

Când am sărbătorit 500 de ani de la înființarea Mănăstirii Neamț, sub semnul UNESCO, dumneaei a ținut să fie prezentă. A venit și la Neamț și la Iași, unde am avut o sesiune onorată de Patriarhul Constantinopolului și de mari prezențe ale lumii bisericești, nu numai de cărturari emeriți – era profesorul Ciopraga, de pildă, printre noi. Dar a ținut să vină cu un text despre cultură ca epifanie. Epifania care înseamnă înălțarea la zenit a ceea ce există, a realității, la un zenit de puritate și de frumusețe. Și e sensul românesc al cuvântului. Alte limbi romanice scot tot vocabularul frumuseții din termeni exteriori, de la strălucire, de pildă, în timp ce româna, limba aceasta de țărani, a avut curajul, austeritatea intelectuală să derive frumusețea de la *formă*, de la desenul interior. *Formosus* vine de la formă. Este un lucru asupra căruia merită să medităm. Și în experiența doamnei Zoe, în capacitatea aceasta de cutremur interior, de emoție nestânjenită, exista desenul interior, scheletul acesta intangibil al unei apropieri conceptuale.

Sunt lucruri care explică de ce aici, la Putna, eu cred că omagiem nu numai un imens prestigiu al istoriei și al mitologiei noastre,

legat de Ștefan cel Mare, dar și rosturi străvechi de viață românească, coborând până în străfunduri populare. Și cum am uita ceremonia slujită de cei care ne găzduiesc astăzi, de înmormântare a Maicii Benedicta – eram sub ploaie, dacă țineți minte, la căpătâiul bisericii, în fața absidei, și, în jurul nostru, zeci și sute de oameni, răbdători, nu dădeau niciun semn de precipitare și dintre aceștia erau în număr fatalmente restrâns cei care să-i fi putut măsura anvergura intelectuală. Dar erau oameni ai locului, din satele, din orașele din jur, care simțeau că se întâmplă ceva cu adevărat important, că plecarea ei dintre noi ne interesează într-un plan uman mai adânc. Și eu cred că această legătură, între o etică care este o etică a cuprinderii cât mai largi și o estetică a culmilor acut trăite, se realizează în cazul ei.

Mie mi se pare că niciodată, în înțelesul fundamental al acțiunii marilor artiști, nu poate lipsi o ireductibilă generozitate. Niciodată să nu întoarcem puritatea spre un înțeles restrictiv, pentru puțini, dimpotrivă, să înțelegem că ea se poate asocia cu o dimensiune de vastitate, de amploare. Că oamenii sunt demni să aibă acces la aceste valori de intensă creativitate. Cu această încredințare cred că îi rămânem fideli Doamnei Zoe, strădaniei ei, în care vădea o vitejie tonică, peste tot ceea ce era fragilitate umană în propria ei făptură.

Dan Hăulică

EPIFANIILE CUGETULUI

Profesorul Ciopraga, cel care mi-a fost profesor și îndrumător, vorbea despre „dogoarea asociativă” – e un termen de o justețe extraordinară, în cazul Doamnei Zoe. Înaintarea ei, care părea timidă, semăna cu mersul unui curs de apă, neevitând pragurile neașteptate, cu inegalități care erau suprem expresive și care traduceau, toate, această capacitate de a încorpora fervoarea. Au mai fost mari specialiste ale locuțiunii, chiar în tradiția românească, la Societatea Națiunilor, de pildă, la celebra Comisie de Cooperare Intelectuală, unde se găseau alături Thomas Mann cu Valéry, Bergson cu Einstein și cu alte mari personalități, Elena Văcărescu făcea o figură remarcabilă, dar, îmi povestea profesorul Oprescu, secretarul acestei Comisii, că odată a intrat la Geneva, într-una din sălile unde urma să se desfășoare o vastă ședință și unde, singură, într-o sală dezertică, Elena Văcărescu își spunea discursul, cu intonațiile perfect juste, studiat până la ultimul detaliu. Un fel de perfecționism care tindea la un efect complet și *figé*, ca oratoare, dar care este la antipodul spontaneității superioare a Doamnei Zoe. Ceea ce atingea ea în rostire era așa de aderent la palpitul interior, la mersul ideii, încât să excludă orice lustru care ar fi egalizat expresia. Eu cred că asemenea pătrunzătoare caracterizări ne obligă să ieșim din convenit, atunci când vorbim despre un stil de expresie și despre un stil care merge mult mai departe, un fel de a fi, de a ființa.

Era, în ultimele zile, eu urmăream, de la Paris, la telefon, această sumbră evoluție, din spitalul de la Iași – nobila noastră prietenă era acum un duh vorbitor, gata pentru Marea Călătorie.

O Mare Călătorie care era o invitație la Absolut, și mi se pare că ședința noastră de astăzi ne obligă să cumpănim foarte bine

această săgetare către absolut, către înalt, cum spunea doamna Marinescu: tensionând exemplar tot ceea ce este fecundă relativitate, într-o cultură bine articulată, variată, de multiple resurse cum era aceea a Doamnei Zoe. Asta am gustat în expunerea așa de erudită a profesorului Tanașoca, nu un capitol numai decît de artă literară bizantină, dar șocul acesta, balansul acesta paradoxal între contrarii, dincolo de așteptări, și mi-a plăcut că făcea referire, în aceasta, la însuși mersul ideatic al Doamnei Zoe. Noi, poate greșesc, simplificăm de la distanță în mod monolitic experiențele trecutului. Or, toți marii noștri înaintași, oricât ar fi fost de fixați în anume opțiuni ideologice, Iorga, de pildă, erau capabili de neașteptate tresăriri ale curiozității. Iorga care scrie lucruri extraordinare de pătrunzătoare despre America, despre Scandinavia, de pildă, Iorga care în „Bizanț după Bizanț” nu pregetă să-i arate meritele lui Mehmed Cuceritorul, cel care masacrare timp de trei zile populația Constantinopolului, dar care, după aceea, se arătase un monarh echilibrat, știind, de pildă, să pună măsură și echilibru în disputele creștinilor, ale grecilor, în jurul problemelor Patriarhiei Ortodoxe de la Constantinopol. Și Iorga urmărește, în chip nuanțat aceste lucruri – dincolo de fixisme ideologice.

Ceea ce mi se pare interesant și de reținut pentru viitor, pentru noi toți, este că în aria de curiozitate a Doamnei Zoe nu exista doar Bizanțul după Bizanț, în care ne-am instalat noi cam comod pe urmele lui Iorga, ci exista Bizanțul pentru el însuși. Ceea ce e cu mult mai rar, ceea ce reclamă o mai aprigă situație la izvoarele erudiției. Și care ne poate proiecta într-o dialectică cu mult mai productivă astăzi, pentru că toată această balansare între versante de cultură îndepărtate, între nord și între sud, sudul mediteranean, pe care îl reprezintă Bizanțul, în continuare, găsește astăzi servitori în câmpul artelor, de o neașteptată eficiență.

Să-i fim recunoscători Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga pentru că a celebrat Roma cu această gravitate. Nu la modul simplu, descriptiv. Sigur sunt straturi admirabil suprapuse, la San Clemente, de pildă, din secolul al VI-lea până târziu, înspre

Renaștere. Sunt atâtea puncte extraordinare de întâlnire. Dar dincolo de toate acestea, există o acumulare, o saturare care depășește cantitativul. Și de aici ne întoarcem, de la această naturală relativitate, sigur, care ne duce în fața atâtor contraste – Bulgarohtonul, de pildă, pe care l-ați prezentat ca pe un fost grăjdar care de altminteri rămăsese un om singur, fără capacitatea de iradiere pe care i-ar fi dat-o însemnele imperiale. Toate aceste lucruri sigur, pun în cumpănă puterea împărătească și niște factori inefabili

Intrăm, vedeți, în lunecușul acesta al unor criterii cu mult mai suple, care cred că trebuie să facă parte din instrumentarul nostru. Și de aceea trecerea Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga prin acest centru de civilizație, acest loc al epifaniilor care a fost Roma, rămâne incitantă pentru noi toți.

Într-o epocă precum a noastră, unul dintre marii inamici ai credinței este ceea ce înalți clerici, actualul papă, de pildă, Benedict al XVI-lea, numește relativismul moale, un fel nu de a face dreptate diferențelor care au dreptul la o considerare calitativă, dar un fel de indiferență care pune pe același plan contrariile, între care nu poate să existe împăcare. Și mi se pare că e foarte important să tindem spre absolut, dincolo de aceste comodități ale unui relativism ingrat, care nu ne poate duce departe. Și trebuie să știm să căutăm absolutul în ceea ce uneori pare să-l recuze. Mallarmé spunea că nu e specialist în nimic decât în lucrurile care au contingență cu Absolutul. Eu cred că asta e definiția intelectualului și această tensiune către absolut, care o caracteriza pe doamna Zoe, în îndemnurile ei etice, care pot să apară uneori aspre pentru tineretul de astăzi, dar care sunt profund formatoare, această severitate este o moștenire de extraordinară valoare.

*

Să păstrăm acea frumoasă modestie, care era a doamnei Zoe, iertătoare, în același timp, dar exigentă față de valori înalte care ne depășesc pe noi ca indivizi.

*

Eminescu ne apără de noi înșine, de slăbiciunile noastre. Doamna Zoe, în ultimele ei ceasuri, în spital, pe patul de suferință, li se adresa prietenilor cu rugămintea Să-l apărați pe Mihai! Nu spunea mai mult, era un fel de familiaritate extraordinară, fraternă, cu un destin care o pătrundea și care îi umpluse de lumină întreaga existență.

*

A sta temeinic, cu răbdare, împotriva vicisitudinilor. Cred că ni s-a transmis, nouă, pîlcului acesta de credincioși ai memoriei doamnei Zoe, o atare voință de a rezista unor nesăbuite dînd buzna, prea des, în viața noastră publică și de a încerca să menținem un fel de cuviință, de dreaptă cuviință.

*

Eu cred că e necesară exemplaritatea spre care tindea de atâtea ori Doamna Zoe, pe care o repeta în cuvintele sale către tineri – și-a făcut un titlu de glorie și-un merit tenace în a repeta că e nevoie de exemple.

În orice caz, ceea ce m-a impresionat cel mai mult în angajarea profundă a doamnei profesoare este ideea de proiect de lume, de țară și de lume.

Asta am cam uitat. O știau pașoptiștii. O știau oamenii care-și sacrificau averi și existență, în secolul XIX, într-o perioadă eroică, cum s-a întâmplat cu unii dintre ei, cu Goleștii, cu Bălcescu în primul rînd. Nouă ne lipsește un astfel de proiect astăzi. Și nu numai ca deficiență intelectuală, că suntem paralizați de un spirit fals analitic, de un snobism al deconstrucției. Îl cita profesorul Geană pe Lucian Boia, care se joacă mereu cu invenția mitică: „Cum se inventează o națiune”. Astea sunt niște jocuri de salon. Ea s-a inventat în 2000 de ani de istorie. Sunt niște facilități, care

n-au nicio rezistență, nici conceptuală, nici istorică. El e plin de greșeli de trimitere, de fapte istorice, ca și alte cărți care ignoră complet tot fundamentul civilizației noastre țărănești și așa mai departe. Încât eu cred că această înverșunare pe care ar trebui să o arătăm în a susține un proiect care să ne depășească profund, dar care să constituie o țintă de viață, asta ar trebui să promovăm: să vedem cum, prin fiecare gest al nostru bine cumpănit.

*

Lumina aceasta lină este o metaforă a unei aspirații de seninătate și de tensiune calmă către absolut care din ce în ce mai mult a pus stăpânire pe sufletul doamnei Zoe și care cred că trebuie să ne inspire și pe noi în acțiunile pe care le facem în numele și întru pomenirea ei.

*

Și eu cred că, acolo, sus, doamna Zoe e mulțumită, pentru că ea nu făcea, deși vicepreședintă de asociații internaționale de comparațiști și așa mai departe, nu făcea știință pentru a se situa într-un fel de empireu intangibil, ci pentru a se constitui într-un fel de lumină perpetuă și mai ales perseverentă.

*

Așa cum rodnic se spune în slujba de Te Deum, suntem sortiți și ne rugăm să rămânem sortiți unei dăinuiri întru lumină. Mi se pare că aici, la Putna, realizăm această vocație a dăinuirii întru lumină. E gândul care ne conduce, în perseverența cu care încercăm să menținem ideea Colocviilor de la Putna și omagiul prin care ne adresăm neconținut Maicii Benedicta, prietenei și maestreii noastre Zoe Dumitrescu-Bușulenga. E ca un fel de **legământ de continuitate**.

SĂ FIM NAȚIONALI CU FAȚA SPRE UNIVERSAL

Discutând despre doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, discutăm în același timp despre o alianță foarte profundă în spațiul spiritului: aceea dintre religie și cultură. Religia, cum spunea chiar Zoe Dumitrescu-Bușulenga, face parte din cultură, fiind fundamentul acesteia. Remarc, totodată, că a fost bine ales locul în care să vorbim despre profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga: un loc miraculos, un spațiu de calm și spiritualitate. Se potrivește cu gândirea și cu firea celei care a devenit Maica Benedicta. Se potrivește și cu ceea ce a scris ea.

Prima întrebare pe care mi-am pus-o, venind înapoi, a fost: cum a perceput-o generația mea, generația '60, care e și generația lui Dan Hăulică, a academicianului Alexandru Zub și a multora de aici, pe profesoara noastră, Zoe Dumitrescu-Bușulenga? Și cum o percepem astăzi, după atâta vreme și după ce această profesoară a trecut prin experiența religioasă prin care a trecut?

Generația mea a ascultat-o și a urmărit-o întâi ca asistentă la Catedra de Literatură Universală, cum se numea atunci, condusă de profesorul Vianu. Așadar, prima ipostază prin care s-a prezentat doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost aceea de *profesor*: un profesor inspirat, un orator foarte talentat, seducător de talentat, afectiv, cu un timbru ciudat, marcând ritmurile erudiției și afecțiunii sale.

În anii aceia, care nu erau niște ani foarte buni – anii '50 –, și într-un peisaj universitar foarte pestrîț, tână profesoară mi s-a părut un intelectual de clasă, un erudit, în esență, care se plimbă ușor prin mai multe culturi și prin mai multe domenii.

De la filozofia culturii la muzică și artele plastice, modelele ei intelectuale erau foarte clare și într-un fel de contradicție

cu modelele oficiale pe care ni le propuneau profesorii „pe puncte”, cum se zicea în timpul acela. Și anume, modelele ei intelectuale erau acelea ale clasicismului greco-latin, cele din Renaștere, apoi Shakespeare, Goethe. Acestea erau nume care reveneau mai totdeauna în discursurile sale. Dintre români în mod categoric se detașa Eminescu. Alături de Edgar Papu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga forma un tandem foarte reușit și, repet, singular în peisajul universitar bucureștean. Acești oameni tineri trăiau în preajma spirituală a lui Tudor Vianu, un mare profesor, unul dintre oamenii cei mai morali și mai inteligenți pe care eu i-am cunoscut, și în absența unui alt mare spirit, atunci scos de la Universitate, și anume G. Călinescu.

În chip paradoxal, existau atunci, într-o istorie rea, o istorie imposibilă, mari profesori. Cred că niciodată Universitatea din București, cel puțin în ramura filologiei, n-a avut, după moartea lui Maiorescu, atât de mari profesori. A fost șansa generației noastre. În afară de Tudor Vianu, pe care l-am pomenit, în afară de G. Călinescu, care exercita un fel de fascinație intelectuală, deși nu mai era lăsat să intre în amfiteatru, dar pe care îl urmăream peste tot pe unde putea fi ascultat, existau Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Jacques Byk și alții.

În ramura literaturii române și a literaturii comparate se remarcău acești doi tineri asistenți care împreună cu profesorul lor au salvat din punct de vedere intelectual câteva generații de intelectuali tineri. După Edgar Papu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, a apărut, ceva mai târziu, după zece ani de exil, un alt om foarte învățat căruia eu personal îi datorez foarte mult, Alexandru Piru. Deși nu exista întotdeauna o armonie între Alexandru Piru și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, eu vreau să-l amintesc și pe profesorul Piru. Vreau să semnalez un act de toleranță creștină pe care l-a făcut Maica Benedicta: înainte de a părăsi funcția mea de Președinte al Academiei, am vrut să-mi închei niște datorii vechi și i-am recomandat în Academie, deodată, ca membrii *post-mortem* pe Edgar Papu și Alexandru Piru. Am consultat-o telefonic

și am remarcat faptul că doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a trecut peste vechile neînțelegeri și l-a acceptat pe Alexandru Piru. Într-un fel și dumneaei, dar și noi, care eram atunci la conducerea Academiei Române, ne-am achitat de aceste datorii uitate față de doi oameni de valoare. Tot atunci au fost acceptate în Academia Română și alte personalități „uite” ale culturii noastre: Alexandru Macedonski, Vladimir Streinu, Liviu Rusu etc.

În lumea totalitară din primele decenii postbelice existau câțiva mari profesori și, alături de ei, câțiva tineri conferențieri și asistenți. I-aș aminti aici pe Dumitru Micu și Ovid Crohmălniceanu, un intelectual autentic care-și învinsese complexe ideologice, care depășeau, în cursurile și seminariile lor, tezele oficiale. Catedra de Literatură Universală, condusă de Tudor Vianu avea o mare reputație. Am aflat zilele acestea că această catedră, condusă, după Tudor Vianu, de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, până în 1982, a fost desființată, este unită, acum, cu Folclorul și Teoria Literaturii. Sau cam așa ceva...

Revin la doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga. A doua ipoteză prin care s-a relevat spiritul ei a fost aceea de *eseist și filozof al culturii*. Într-un ultim interviu pe care l-a acordat Teoderei Stanciu am citit o propoziție în care dumneaei spune: *Eu nu sunt critic literar, nu sunt istoric literar*. Ia distanță față de profesioniști pe care le-a slujit cu strălucire. Descoperise o altă dimensiune a spiritului care o mulțumea mai mult, dimensiunea religioasă. A fost, totuși, un eseist, un filozof al culturii absolut remarcabil. N-a scris mult. Românii, îndeosebi românii intelectuali, scriu, de regulă, mult. Au mâncărime la degete. Ea n-a scris mult, dar ce a scris nu poate fi ocolit. Sunt studii de referință despre Renaștere, despre romantismul german, despre Eminescu. Alte cărți, despre Eminescu sau Creangă sunt, tot așa, cărți de referință. Le-am citit și le-am comentat atunci când au apărut. Răsfoindu-le, acum, am constatat că, indiferent de subiect, este ceva ce le unește, este ceva ce cred că particularizează demersul critic al autoarei, modul de apropiere față de opera literară. Indiferent că e vorba de

Shakespeare, Goethe sau Eminescu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga îi citeşte şi îi justifică estetic în funcţie de *Weltanschauung*-ul lor, de viziunea lor asupra lumii. Sau de ceea ce Eliade numeşte: *un mod de a fi în lume*.

În paranteză fie zis, printre preferinţele sale intelectuale se găseşte şi Eliade. A vorbit de multe ori, a scris de multe ori despre el şi îmi amintesc că revenirea lui Eliade în cultura română prin *Aspectele mitului* i se datorează în bună măsură doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. În legătură cu textul său despre Eliade, îmi amintesc că am fost martorul unui moment foarte curios. Cartea *Aspectele mitului*, pregătită, tipărită, cu prefaţa de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, era oprită de cenzură. Nu se ştia de ce, iar apariţia acestei cărţi a fost aşteptată ani de zile, cred că doi-trei ani de zile.

Revin la ceea ce cred că particularizează eseistica doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga în raport cu ceea ce facem noi, ceilalţi. Se observă, şi la Edgar Papu şi la Zoe Dumitrescu-Buşulenga, această racordare permanentă a fenomenului românesc la fenomenul literar universal. Este de remarcat faptul că îl discută pe Eminescu, de pildă, din perspectiva romantismului european în genere.

În fine, tot legat de această ipostază de filozof al culturii, trebuie să mai semnalăm ceva, şi anume modul, corect şi ieri, corect şi astăzi, în care doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga înţelege raportul dintre naţional şi universal. Este o temă care ne obsedează pe noi, românii. Prima noastră frică e aceea de a nu fi prea localişti, iar a doua frică este să nu devenim prea internaţionalişti şi să ne pierdem specificul. Or, observa şi Dan Hăulică, direcţia fusese dată încă din secolul al XIX-lea de către Maiorescu, într-o frază celebră pe la începutul anilor '80: *Să fim naţionali cu faţa spre universalitate!* Impresia mea este că Zoe Dumitrescu-Buşulenga a adâncit această relaţie şi în toate studiile ei a încercat să nu fie nici un spirit localist îngust, nici un internaţionalist fără rădăcini, ci un europenist deschis şi cu toate porţile libere. O înţelegere bună, o înţelegere corectă cred pe care au avut-o, într-un anume

sens, și marii critici de după Maiorescu: Ibrăileanu, Lovinescu și G. Călinescu.

Trebuie să aduc în atenție un fapt despre care am citit într-un articol pe care nu-l știam și anume: interesul acordat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga procesului de globalizare. Și dumneaei, pe bună dreptate, este îngrijorată de ceea ce se petrece cu noua generație de intelectuali. Ce ne promite, ce ne anunță globalizarea? Îngrijorarea ei este justificată atâta vreme cât prin globalizare înțelegem uniformizarea culturii. Este lucrul de care ne este teamă cel mai mult nouă, oamenilor de cultură. La acest punct lucrurile trebuie, cred, despărțite. Globalizarea este un fenomen inevitabil, atâta vreme cât este vorba de elementele de civilizație. Lumea trebuie să se civilizeze, să se sincronizeze, să beneficieze de această tehnologie extraordinară ce pătrunde în toate colțurile lumii. Pe de altă parte, dacă prin globalizare înțelegem o singură limbă, o singură cultură, un singur mod de a gândi, o anulare a tradițiilor spirituale, acest lucru e într-adevăr primejdios, pentru că bogăția culturii înseamnă bogăția diferențelor. Așa că am înțeles foarte bine îngrijorarea Maicii Benedicta care se întreba ce se întâmplă cu această dictatură în media de astăzi, ce se întâmplă cu această incultură a culturii pe care ne-o oferă televiziunea care a căpătat un rol nemeritat în viața noastră: rolul de educator al noilor generații. Filozofia ei, ca să închei această a doua ipostază sub care ne apare Zoe Dumitrescu-Bușulenga, este că *omul complet, omul deplin, omul care are o înțelegere bună cu lumea din jur și cu natura ce ne poartă este omul format de valorile clasice, morale și spirituale.*

Două cuvinte despre o altă ipostază sub care ne apare această femeie învățată și bună – o numesc astfel pentru că de câte ori am ascultat-o sau am stat de vorbă cu dumneaei mi-a dat sentimentul unei inteligențe bune, a unei bunătăți ca formă a inteligenței sau a unei inteligențe ca formă a bunătății. Este ipostaza de *animator cultural* sau, cum zicea Noica, de *antrenor cultural*. Insist asupra acestui aspect. Ca profesor, după aceea ca director al Institutului

„George Călinescu”, ca vicepreședinte al Academiei Române și ca deținătoare a altor funcții pe care le-a avut la Roma, în fruntea Accademiei di Romania, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a format multe generații. Era un om prietenos, avea o diplomatie foarte specială, foarte fină și foarte eficientă, ceea ce nu se întâmplă des la noi. Noi suntem o nație învrăjbită, ne certăm tot timpul, trăncănim toată ziua, ne place să bârfim... Zoe Dumitrescu-Bușulenga spunea că poate gena asta vine de la tracia care ar fi stăpânit lumea dacă nu s-ar fi certat între ei. Nu știu dacă este așa, dar sigur e că societatea de astăzi este o societate învrăjbită și, ce-i mai curios, intelectualii sunt cel mai puțin toleranți cu semenii lor. De aceea nu mai reprezentăm mare lucru azi. Noi am fost o forță, chiar în vremuri grele. Uniunea Scriitorilor era o forță, a reprezentat o forță morală într-un regim totalitar. În Consiliul Uniunii Scriitorilor, iar Dan Hăulică poate fi martor aici, în anii '80, se spuneau lucruri foarte dure despre regimul totalitar. Era o coeziune între noi. Această coeziune nu mai există azi.

Ei bine, Zoe Dumitrescu-Bușulenga era un *spirit făcut pentru prietenie și pentru o anumită diplomatie*. Avea un mod rapid de a se replia. Râsul ei era eliberator. Ați și auzit-o la sărbătorirea a 85 de ani, avea un râs stenic, frumos. Dar avea în același timp și o capacitate extraordinară de repliere spre fondul grav al lucrurilor. Știa să vadă sensurile grave ale unei probleme. Răspândea în jurul ei un fel de respect față de valorile spiritului. Aș vrea să subliniez acest lucru. În prezența ei nu puteai spune lucruri lipsite de sens, ceea ce e foarte important. Regăseam în acest mod de a fi stilul Vianu, pe care Zoe Dumitrescu-Bușulenga a încercat să-l ducă mai departe. Un stil pe care l-aș numi stabilizator. Într-adevăr, ascultându-l pe Vianu, citindu-l, am avut mereu acest sentiment că ce spune este corect și că lucrurile sunt la locul lor, nu sunt deloc învălmășite. Acest stil a fost dus mai departe de doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga prin felul ei de a fi și chiar prin felul ei de a scrie și de a gândi lucrurile. Celălalt stil, stilul Călinescu, fascinant pentru noi, era stilul unui geniu spectaculos, imprevizibil, fascinant.

În fine, mai exista în structura interioară, a doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga o dimensiune pe care n-am bănuțit-o de la început. N-am bănuțit-o când îi ascultam cursurile, pentru că o ascundea bine, o ocrotea, ca să spunem. E vorba de o *dimensiune a religiosului* pe care de abia foarte târziu am descoperit-o. De remarcat e convorbirea nu *despre Dumnezeu*, ci *cu Dumnezeu*. Abia acum ne dăm seama că această vocație religioasă făcea parte, de la început, din ființa Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Abia în ultimii ani, mi-am dat seama că avea o profundă vocație creștină. Nu e tot una, într-adevăr, să vorbești despre Dumnezeu și să vorbești cu Dumnezeu. Toți vorbim despre Dumnezeu. Toți suntem pricepuți în asta. Dar să ai o vocație creștină, profund creștină, și să trăiești creștin, în chip creștin, acesta este un fapt ce apare foarte rar în rândul intelectualilor. E o vocație care vine, în cazul ei, după părerea mea, în prelungirea iubirii pentru modelele clasice și pentru valorile creștine. În fond, această propensiune spre universal, pentru o viziune a universalului, dorința de a înțelege cauzalitățile profunde ale lucrurilor, au dus-o spre o înțelegere religioasă a lumii. Mai mult, este ea însăși o ființă religioasă, un om credincios, legat de tradițiile răsăritene ale creștinismului. Este o observație pe care cred că o putem face cu certitudine. Mi-amintesc de disocierea pe care o făcea un filozof din anii '30, Nae Ionescu, care spunea că ceea ce ne desparte pe noi, răsăritenii ortodocși, de occidentul european, catolic, se poate sugera prin două cuvinte: în timp ce pentru occident verbul esențial este *a cunoaște*, pentru noi, răsăritenii, verbul esențial este *a înțelege*. Cunoașterea înseamnă: cunosc acest obiect și îl clasific, îl pun într-o rubrică. *A înțelege* înseamnă a-mi asuma universul, a face din lumea de afară propria mea viață. Nu știu cât de adevărată este această disociere, mă întreb dacă nu cumva *a cunoaște* înseamnă și *a înțelege*, iar *a înțelege* nu presupune în primul rând *a cunoaște*. Dar dacă rămânem la această disociere, *verbul a înțelege mi se pare esențial pentru omul religios care se revelează a fi Zoe Dumitrescu-Bușulenga*. Din acest punct de

vedere, cred că ea face parte dintr-o familie spirituală a culturii noastre. Este vorba de familia acelor cărturari învățați care au fost în același timp spirite religioase profunde. Mă gândesc la Mircea Vulcănescu, mă gândesc la altă femeie, absolut splendidă în cultura română, pe nedrept marginalizată și ignorată, Alice Voinescu (jurnalul ei, publicat acum post-mortem, este cutremurător, una dintre cele mai puternice mărturii, intelectuale și spirituale, făcute de un român); apoi Nicolae Steinhardt, acest splendid om care a preferat să intre în pușcărie decât să fie martor al acuzării împotriva lui Voiculescu, Noica și Dinu Pillat. Menționez că din această familie face parte și Dinu Pillat, el însuși un om religios.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga mi se pare un produs reușit, bun, strălucitor al umanismului european în care ea așeza și Ortodoxia. Ea respinge globalizarea despre care zice că se adresează *părții poftitoare și profitoare din om*. Crede că omul despărțit de Dumnezeu se află în primejdie. Citind-o, m-am gândit la Simone de Beauvoir, cunoscutul filosof existențialist, intelectual remarcabil, susținătoare a lui Sartre. Ea scrie undeva că, pierzând pe Dumnezeu, omul a devenit, în fine, liber. Este, oare, adevărat? Dimpotrivă, omul fără religie a devenit în secolul al XX-lea un fel de corabie fără cârmă. Zoe Dumitrescu-Bușulenga a voit, cât timp a trăit, să îmbuneze și să înfrumusețeze lumea. Aspira, așa cum spune într-un articol foarte inspirat academicianul Alexandru Zub, spre un etos al echilibrului. Eu mi-aș permite să adaug: în afară de acest etos al echilibrului este în ființa și în opera ei și un etos al plenitudinii. Acest lucru mi se pare esențial în demersul intelectual și moral pe care l-a ilustrat Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta.

AMINTIREA MAICII BENEDICTA

Am avut privilegiul s-o cunosc din fragedă copilărie pe „Zozi”, sclipitoarea logodnică a unchiului meu Apostol Bușulenga, la care țineam foarte mult. Am asistat la cununia lor – văd și azi în fața ochilor chipul înlăcrimat, după datină, al miresei – și am fost, decenii mai târziu, cununat de ei. A intrat în familia noastră de aromâni, marcată de un conservatism specific, nu întotdeauna ușor de acceptat de cineva din afară, a îmbrățișat valorile și obiceiurile noastre, a deprins chiar și dialectul aromânesc. A trăit, potrivit foarte strictului nostru etos tradițional balcanic, în aceeași casă cu soacra ei, s-au respectat, sprijinit reciproc și iubit. Au traversat împreună, strâns uniți, vremuri grele. Îi vizitam frecvent pe soții Bușulenga în primitoarea lor casă din strada Octav Cocărăscu, în care au locuit multă vreme. Iarna, pentru că era adesea criză de lemne de foc, se făcea căldură numai în două camere: în dormitorul lor, care devenea atunci și birou de lucru, și sufragerie, și salon de primire, și în camera bătrânei doamne Bușulenga, sora bunicii mele maternelne. Așa au trăit până târziu, către sfârșitul anilor '60. Unchiul meu, jurist eminent, cu care fusese colegă de doctorat la Drept, primul ei doctorat, a fost exclus din barou după instaurarea regimului comunist și a devenit jurisconsult la o bancă. Puțini pot crede ceea ce încă și mai puțini știu, anume că nu a fost nicidecum o răsfățată a vieții și că a refuzat net, chiar după ce a dobândit un loc potrivit valorii ei în societate, privilegiu care i s-au oferit.

Doamna Zoe, Maica Benedicta, a însemnat mult pentru mine, nu numai ca model de personalitate intelectuală, nu numai ca maestru de la care poți deprinde metoda cercetării științifice în câmpul literelor și artelor, ci și ca sursă neistovită de energie spirituală. A arătat dintotdeauna un viu interes pentru toate formele

de credință și trăire religioasă, a fost ispitită chiar, cândva, de sincretisme, dar a nutrit întotdeauna o mare devoțiune față de Sfânta noastră Biserică. Opțiunea ei irevocabilă pentru Ortodoxie și pentru viața îmbisericită era impresionant de fermă, se angaja nu o dată în controverse animate pe această temă chiar cu unii dintre membrii familiei noastre, mai înclinați către scepticism și liberă cugetare. Dar, poate tocmai pentru că fusese încercată de toate cutezanțele umanismului și de toate ambițiile intelectualismului, asemenea oamenilor acelei Renașteri de care era fascinată, dobândise în anii deplinei maturități o profundă și autentică smerenie. Îmi spunea: „mi-am găsit liniștea sufletească, atunci când am ajuns să cred în Dumnezeu și să mă rog Lui ca ultima babă din sat”, „aceasta e calea”. Mă simt îndreptățit să aduc mărturie aici despre curajul cu care și-a afirmat și și-a apărat credința creștină în vremuri potrivnice chiar din funcțiile de răspundere academică pe care le-a deținut. Ca puțini intelectuali contemporani, a înțeles să-și desăvârșească viața spirituală călugărindu-se, cu maximă discreție, așa cum s-a legat, martoră este Maica Eufrosina, în ziua încetării soțului ei din viață. Port în minte nenumărate amintiri legate de ea: sunt întâmplări, gesturi, dialoguri, confesiuni, îndemnuri, evocări de oameni și lucruri din trecut, considerații admiraative, întristate ori acide despre contemporani care mi-au rămas întipărite în memorie, dar nu e momentul să le depăn acum. O voi face, poate, atât cât se cuvine, altădată. Trebuie să vă mărturisesc însă că m-a adus acum aici, în primul rând, conștiința datoriei de a omagia public tăria cu care a susținut întotdeauna valoarea și rodnicia culturală a credinței creștine, ardoarea cu care pleda pentru unirea tuturor creștinilor, încrederea ei neclintită în Pronia dumnezeiască. Îi sunt recunoscător pentru că mi-a recomandat mereu să meditez asupra acestor lucruri și să-i urmez pilda.

PORTRET ÎN MOZAIC

Încă din anii '60, ai studenției mele la Universitatea din Iași, numele doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga îmi atrăsese atenția. Cărțile sale despre Ion Creangă și Mihai Eminescu mă incitaseră, mai ales că unii dintre dascălii noștri, aflați într-un război rece nedeclarat cu confrății lor din București, le priviseră cu oarecare asprime răutăcioasă. Or tocmai asta îmi stârnise interesul și mă determinase să le caut și să le citesc. Era, aveam să constat, eu, ucenicul fascinat, ca mai toți colegii mei de atunci, de abordarea călinesciană în materie, cu lumina ei voltaică și cu rostire nepereche, o altfel de vedere asupra celor doi magi ai literaturii române, congeneră cu cea a Călinescului, torcându-se din același caier, cel al exegezelor cu substanță ideatică și desăvârșită împodobire stilistică.

Dacă G. Călinescu purta în expresie sclipirea de diamant a frazei muzicale mozartiene, Zoe Dumitrescu-Bușulenga construia à la Bach, modelând arhitectural sau chiar sculptural volumele semantice. Era, în scrisul și în textura de idei a acestor cărți o disecție până în ultima fibră și o judecată bazată pe asocieri subtile și profunde, nutrite din cunoașterea de adâncime a culturii universale și dintr-un virtuos exercițiu comparatist. Acest mod de a vedea lucrurile îngăduia situații în universal și revelarea de dimensiuni și filiații ce-i așezau pe cei doi corifei ai scrisului românesc într-un context cultural global. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga ne demonstra temeinic, neostentativ, bizuindu-se de fiecare dată pe argumente solide, că în simfonică țesătură a spiritualității omenirii se regăseau, cu notele lor originale, și acești mari scriitori români. Erau sincroni și se înfățișau în același timp cu prețioasa lor zestre de alteritate. Încă de atunci personalitatea sa de cercetător și om al condeiului mă cucerise.

Am avut apoi prilejul să o văd la televiziune. Lăsa aceeași impresie de monumentalitate și forță. O putere ce nu venea atât din alcătuirea ei fizică, ce era, pe atunci, a unei femei cu adevărat impunătoare, în ciuda staturii mijlocii, o siluetă ce te ducea cu gândul la medaliile antice, cât din intensitatea trăirii ideilor și din tumultoasa sa capacitate de comunicare cu semenii. Vocea de stentor, verbul scăpărător, vigoarea mesajului, retorica de esență clasică luau, sub vraja lor, auditoriul.

Curând mi-a fost dat să o cunosc. S-a întâmplat pe la începutul anilor '70. Mă găseam la Muzeul memorial Mihail Sadoveanu de la Vovidenie, Mănăstirea Neamț, la o ediție Sadoveniana organizată, în fiecare toamnă, de nemțeni. Printre numeroșii invitați s-au aflat acolo și trei dintre admirabilele doamne din marea falangă de spirite feminine cu care a fost dăruită, cu îmbelșugare, cultura română. Era vorba de Valeria Sadoveanu, de Ștefana Velisar Teodoreanu și de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Am îngăimat și eu, emoționat, câteva vorbe în acel conclav așa de înalt. Poate simțirea cu care le-am rostit eu, fâlticeneanul sadovenizat, pe atunci, până în cel mai adânc ungher al sufletului, m-a făcut oarecum simpatic celor trei doamne și pot spune că din acel moment s-a înfiripat prietenia cu care acestea m-au fericit și din a cărei luocare mă împărtășesc și astăzi.

Acel sâmbure de simpatie a devenit prietenie, cutez a zice, la Mănăstirea Văratec, unde eu petreceam vacanțele mele de scris și hodină, la Maica Aglăida, iar doamna Lili Teodoreanu venea și se dea, an de an, la Maica Glicheria, în vreme ce Coana Valerica și doamna Zoe își treceau, multe luni din an, în casa Maicii Benedicta Braga, un așezământ monahal cu un cat doar, dar cu o distincție și ambianță princiară, situat ca pe Acropole, pe unul din dealurile ce încing Biserica cea mare a Văratecului. Alături de această casă, împărățind într-o grădină tihnită și îmbietoare prin explozia vegetală și cuvioșia ei simplă, dar atât de plină de mierea frumuseții, se găsea Palatul auster al vlădicii Partenie Ciopron, unde viețuia Părintele Bartolomeu, Valeriu Anania pe numele său de scriitor.

Tot la Maica Glicheria, econoama Mănăstirii, poposea, verile, și profesorul Constantin Ciopraga, cu familia sa. Se țesea, continuându-se o tradiție de noblețe din perioada interbelică, statuată de Cercul Vieții Românești, în frunte cu Garabet Ibrăileanu, o atmosferă de colonie cărturărească. Din când în când erau poftiți să se înfrupte din dulceața ei și prietenii. Ajungeau aici, în scurte vizite sau pur și simplu ca niște grăbiți trecători prin aceste loc. Maica Stareță, demna de pomenire Nazaria Niță, proteguita, cu bunătatea și generozitatea ei, toată această clacă scriitoricească ce transforma Văratecul într-un centru de iradiere spirituală.

Anii care s-au adunat au împușinat lumea aceasta aleasă a Văratecului. Valerica Sadoveanu și Lili Teodoreanu au suit la cer. Părintele Bartolomeu a plecat la Cluj, urcând în scaunul episcopal al Cetății Transilvane. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a rămas, până în cel din urmă ceas, o statornică a chinoviei nemțene. A căutat locul chiar și atunci când nevoințele vârstei o împovărau. Ca o predestinare aproape, a venit să petreacă Sfintele Paști, în 2006, la mănăstirea Văratec și de aici s-a dus, în acel mai de poveste al anului trecut, la Iași, unde a închis ochii pe un pat de spital.

Între doamna Zoe și mănăstirea Văratecului se produsese, cu adevărat, o comuniune. N-a putut fi tulburată nici de răutățile lumești, pentru că legătura era dincolo de cele trecătoare. Străbătută de acel fior al eternității, se îndumnezeise. Sunt tot mai înclinat să cred că această unire sufletească cu Văratecul a fost așa de durabilă deoarece aici doamna Zoe a simțit că se află mai aproape de Dumnezeu, Cel în căutarea Căruia a umblat neistovită toată viața. De altfel în vara anului 2005, de ziua sa de naștere, la 20 august, când am călătorit la Văratec, să-i fim alături, mi-a mărturisit apăsător, mărturisire păstrată de înregistrarea video realizată atunci, că de Dumnezeu, în ciuda clevetirilor de tot felul, nu s-a despărțit niciodată.

În anii ce au urmat fericitei schimbări la față a României, din decembrie 1989, însingurarea și nerecunoștința au fost, din păcate, stările ce i-a fost dat să le trăiască din plin și nemeritat.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga parcursese, ca noi toți, deșertul. Întâmplarea făcuse că își asumase anumite răspunderi în acele timpuri nu ușoare. Încuviințase, la capătul unor îndelungi și apăsătoare deliberări lăuntrice, accesarea sa și a altor intelectuali în anumite demnități în acea vreme a relativei liberalizări, barase drumul nechemaților și celor răi. În exercițiul lor se străduise din toate puterile, chiar și atunci când tendințele neo-staliniste câștigaseră teren, să ocrotească valorile, să promoveze tinerii, cei mai promițători, și să păstreze cât mai curat cu putință spațiul nostru cultural atât de amenințat de primejdii de moarte. A izbutit să o facă, pentru că nu și-a renegat nicio clipă convingerile umanistice și religioase. Aceste crezuri pentru care a luptat până la ultima picătură de energie i-au adus ostilitatea puterii de atunci și mai cu seamă pe cea a cuplului prezidențial. Dar în vâlvora patimilor de după decembrie 1989 nu era loc pentru nuanțe și receptări critice. Ura se revărsa puhoi și mătura totul din calea ei. Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, deși nu accepta acest mod de a judeca, înțelegea ceea ce se petrecea și, mai ales, ca o bună creștină, ierta. Ceea ce pricepea mai greu era ingratitudinea unor oameni cărora le fusese reazăm în furtună și care acum manifestau intransigență inchizitorială.

Am socotit de datoria mea, era, de altfel, un impuls sufletesc ce mă mâna în această direcție, să-i fiu alături, în acele momente de singurătate, defel ușoare. Drumurile la Văratec aveau o țintă precisă: casa de pe dealul ca o Acropole, unde sălășluia, vara de vară, Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Îndrăznesc să spun că o empatie exista între spiritele noastre. Doamna Zoe se spovedea înaintea mea și eu în fața domniei-sale. Mărturisirea, fără nicio reticență, cam tot ce-i stătea pe suflet. A făcut-o, poate mai precaut și mai nuanțat, dar la fel de pertinent și sincer, și în interviurile și filmele pe care le-am realizat la mănăstirea Văratec. Primul a fost în vara lui 1992 și s-a difuzat în emisiunea „Convorbiri de duminică”, de pe programul 1 al Televiziunii Române. Transcrierea integrală a acestuia am publicat-o în vara lui 2007 în România

Literară. Ultima noastră filmare s-a săvârșit la 20 august 2005, în ziua când împlinea 85 de ani.

Se regăsesc în aceste spovedanii multe dintre frământările doamnei Zoe. Destule dintre îngrijorările ce o încercau față de ceea ce se întâmpla în societatea românească și în lume în general. Deși se retrăsese din tumultul vieții publice, nu-i scăpa nimic important de pe această scenă și avea totdeauna punctul ei de vedere argumentat și puternic. În zarva cacofonică în care existam și în care ne mai e dat încă să trăim, vocea ei nu s-a auzit pe cât ar fi meritat și trebuit. Am avut în Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga un mentor prețios de care nu ne-am folosit, cu toate că ar fi fost o nevoie vitală, într-un timp al rătăcirilor printr-un pustiu căruia, parcă, nu-i găsim capătul. Cauza cauzelor acestei pierderi a căii de urmat era, după domnia-sa, lipsa endemică a modelelor. Vedea în asta pricina căderii prelungi în gol. Evident și azi că traversăm o criză a valorilor, că suntem martori neputincioși ai emergenței nemăsurate și smintite a idolilor falși, care otrăvesc mai ales tineretul. Aceasta afectează, se vede cu ochiul liber, grav și profund dăunător așezământul nostru social. Doamna Zoe recunoștea că modelele, mai precis absența lor, deveniseră o obsesie a sa. Cultivarea la scara societății a modelelor veritabile reprezenta, în viziunea sa, o sursă sigură a însănătoșirii morale a României. Pentru dânsa modelele absolute la care făcea recurs erau profesorii săi, în special Tudor Vianu, pe care nu ostenea niciodată să-i elogieze și să le arate recunoștința.

În directă legătură cu acest leit motiv al neliniștilor Doamnei Zoe poate fi privită revolta sa față de ceea ce considera a fi o blasfemie: batjocorirea lui Mihai Eminescu prin acea tentativă, după dânsa, reprobabilă a „demitizării”. Acest demers nu era, din punctul său de vedere, decât un pretext pentru a-l coborî în mocirla unor polemici imunde, pe el care reprezintă chintesența sufletului românesc. Atingerea acestei valori sacrale o resimțea ca pe o durere fizic-abisală și nu pot uita că și pe patul de suferință, la Iași, în ceasurile din urmă a ținut să-mi atragă atenția – și bănuiesc că

și altora dintre cei apropiați care i-au stat la căpătâi –de datoria de a nu lăsa să fie pângărită amintirea lui Mihai Eminescu.

Încadra aceste tendințe denigratoare într-un proces mai amplu și mai cuprinzător la nivel planetar, acela al ignorării istoriei și lecțiilor ei și al vidării vârstelor trecute ale umanității. Nerespectarea trecutului, credea Doamna Zoe, este o carență a unor oameni care nu au sentimentul istoricității și sunt lipsiți de percepția însemnătății continuității în cultură, un curent, din nefericire, tot mai des întâlnit, la fel ca și secularizarea și neubiirea cărții.

În aceste două din urmă aspecte Doamna Zoe considera că se află izvorul degradării moravurilor și îndepărtării de cele ale sinelui și firii. Nu mai puțin o preocupa starea tot mai precară a familiei ce constituise elementul de armonie, curăție morală și închegare socială de-a lungul mileniilor. A fost, aproape până la cea din urmă suflare, o conștiință vie, un spirit fremătător, ca o cupă de șampanie franțuzească, o personalitate, în același timp, dăruitoare. Mă gândeam, ascultând-o, bucuros să-i fiu adeseori în apropiere, la ceea ce îmi spusese, tot la mănăstirea Văratec, Ștefana Velisar Teodoreanu despre Garabet Ibrăileanu, că, fără să vrea, înfloreau oameni în jurul lui. Așa și lângă Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga aveam senzația împlinirii spirituale. Revărsa peste cei din preajmă, primită ca la un altar, o lumină a înțelepciunii și bunătății. Făpturile celor aflați lângă dânsa parcă prindeau să scânteieze din scăpărarea minții și sufletului cel plin de milostenie și iubire. Anii îi împuținaseră trupul și puterile fizice. Dar ardența zicerii și lucrarea ei cărturărească își păstraseră intactă strălucirea lor inegalabilă. În întâlnirile greu de uitat cu domnia-sa, te cuminecai din înțelepciunea lumii. Multe din sipelele acesteia sălășluiau în făptura sa fragilă, dar care împrăștia, așa simțeam, o putere dincolo de putere. Fost-am norocit să mă găsesc, din când în când, în preajma acestei figuri coborâtoare din tagma renaștentiștilor despre care a scris cu atâta pătrundere și dragoste.

Binecuvântez clipa când Dumnezeu mi-a scos-o în cale pe Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Maica Benedicta, după numele ei de călugărie, primit la mănăstirea Petru Vodă. Am putut astfel cunoaşte nu doar poienile cele înflorite şi înmiresmate ale operei sale, ci şi priveliştile la fel de încântătoare ale minunatului său suflet. Şi am izbutit, totodată, să desluşesc câte ceva din unitatea osmotică dintre omul cu statură morală şi splendoare lăuntrică şi opera lui, fruct pângurit al unui spirit dintre cele alese.

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – LECȚIA DE OMENIE

Cine aruncă o privire pe bibliografia Zoei Dumitrescu-Bușulenga poate să constate că în prim-plan stau titlurile care conțin cuvântul *umanism: Renașterea. Umanismul și dialogul artelor* (1971), *Valori și echivalențe umanistice* (1973), *Sofocle și condiția umană* (1974), *Renașterea. Umanismul și destinul artelor* (1975), *Periplu umanistic* (1979). Desigur, asemenea titluri indică, în primul rând, că ne aflăm în fața unei profunde cunoscătoare a fenomenului renașcentist, în ample disocieri și sinteze comparatistice, dar titlurile sugerează și depășirea marelui curent cultural, vizând și un umanism peren și particularizat, totodată. Altminteri, „realismul” lui Creangă sau „romantismul” lui Eminescu, bunăoară, stau sub aceeași pecete de taină a umanismului, ca sublimare culturală a *omeniei* românești. De altfel, privitor la curentul cultural, Zoei Dumitrescu-Bușulenga i s-a recunoscut ca fiind cel mai bun cunoscător, realizând „cea mai împlinită imagine, elaborată la noi, a fenomenului renașcentist urmărit pe întregul perimetru european”¹.

Dar nu asupra acestei teme intenționez a zăbovi, ci asupra resorturilor adânci care au marcat preferințele culturale ale autoarei, căci Zoe Dumitrescu-Bușulenga a trăit în viață *omenia*, iar în cultură – *umanismul*. De-aici *harisma* mării noastre profesoare, deopotrivă la catedră și în viața de toate zilele. În 1984, publicam la Editura Cartea Românească din București *Eminescu – Dialectica stilului*, carte care mi-a adus, dincolo de unele adversități inerente, și câțiva mari prieteni, între care George Munteanu, Edgar Papu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Ceea ce m-a impresionat la

---

¹ Stan Velea, articolul din *Dicționarul general al literaturii române*, literele C-D, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004, p. 788.

doamna Zoe a fost tocmai covârșitoarea *omenie care se transfigura în umanism cultural*.

Când, după 1989, au început atacurile mizerabile împotriva unor personalități emblematice ale culturii românești (de la Eminescu și G. Călinescu la Marin Preda, Nichita Stănescu sau Grigore Vieru), Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a aflat pe lista neagră a noilor persecutori. S-au găsit, totuși, și câteva voci care să-i ia apărarea. Am s-o menționez pe aceea a lui Alex. Ștefănescu, fiindcă e legată chiar de *taina omeniei transmutate în umanism*. În 1966, în vremea studenției, criticul a fost anchetat de Securitate, ca urmare a unui denunț venit din partea unui coleg „revoluționar”. Lucrurile au mers atât de departe, încât s-a pus problema excluderii din facultate. În ședința decisivă, rechizitoriul conformiștilor, dar mai ales al denunțătorului, a fost fulminant. D-na Zoe Dumitrescu-Bușulenga se afla în prezidiu și avea cuvântul decisiv. „Prelegerile sale de literatură universală – își amintește Alex. Ștefănescu – nu erau niciodată prezentări neutre ale unor autori și opere, ci emoționante lecții de umanism. Dar – îmi spuneam cu ironie amară în sinea mea – principiile nobile enunțate *ex cathedra* nu sunt aplicabile în viața de zi cu zi. Mă înșelam și eram nedrept. Chiar în clipa aceea, Zoe Dumitrescu-Bușulenga l-a fulgerat cu privirea pe George Radu Serafim și l-a admonestat cu dispreț:

– Dumneata îți depășești atribuțiile! Ștefănescu este un student eminent și soarta lui o hotărâm noi, profesorii săi, nu dumneata.

Nu eram un student eminent. Dar profesoara mea a făcut această afirmație ca să păstreze discuția în raza competenței sale profesionale”².

La deliberare, punctul de vedere al profesoarei s-a impus. Confirm că aceasta a fost constanța personalității Zoei Dumitrescu-Bușulenga. Însă, după 1989, unii beneficiari ai lecțiilor de umanism ale autoarei

---

² Zoe Dumitrescu-Bușulenga a spus nu securității, în *Omagiu. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 80 de ani*, Editura Roza Vânturilor, București, 2001, p. 149.

au uitat trecutul și au îngroșat rândurile „justițiarilor” fără justiție. Alex. Ștefănescu își mai amintește că, după 1989, a propus unei reviste de prestigiu (oare ce revistă o fi? întreb retoric) un articol despre Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Cineva din redacție a „strâmbat din nas”. Devenise campion al „moralei”. În aceeași seară, la televizor, l-a văzut pe George Radu Serafim, tot „revoluționar”, „tunând și fulgerând împotriva securității...”. Fără comentarii!

Dar să las la o parte aceste metehne lumești și să încerc a ajunge la izvoarele umanismului ilustrei profesoare. Le putem identifica în traseul vieții care a trecut din ambianța unei familii în care tatăl era jurist, spre treptele universitare și academice, descoperindu-i pe Creangă și pe Eminescu, împlinindu-se spiritual la Văratec, sub numele de maica Benedicta, iar apoteotic, aici, la Putna, în preajma osemintelor lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Ea însăși îmbinase studiul umanioarelor cu cele juridice. Se descifrează simțul dreptății și al omeniei: venea, din izvoarele afunde ale creștinismului țărănesc, la care s-a întors prin ortodoxie, cu acel aer aristocratic de sublimă smerenie a universului ei cultural. Să ne reamintim vocea inconfundabilă: prelegerile doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga oficiau într-un templu nevăzut, care ne ocrotea și ne fascina. Petre Pandrea, mândrul „mandarin valah”, care a urcat muntele suferinței atât în regimul carlist, cât și în cel comunist, depunea mărturie că adevăratul geniu aristocratic românesc a fost al țaranului român, trăitor în acel *creștinism cosmic*, despre care vorbea Mircea Eliade. „Umanismul românesc – spunea „mandarinul” – este un umanism stoic altoit cu umanism ortodox pe trunchiul viguros al ruralității. Sunt și țărani care ies din rânduială și omenie. Cei mai periclitați sunt adepții zeului Bachus, care le întunecă rațiunea și le deteriorează biologia”³. Ceea ce ne-a ținut în ființă și ființare creștină a fost *omenia*: „Noi, românii de baștină..., avem ca valoare supremă tipul, prototipul omului de

---

³ Petre Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de filozofie politică. Memorii penitenciare*, Editura Vremea, București, 2001, pp. 545–546.

omenie. Nu suntem xenofobi. Suntem mai degrabă xenofili. Așa sunt tradițiile noastre țărănești milenare: ospătezi pe trecători, pe călători, respecti pe străini, care au grijile, ponoasele și foloasele lor” (*Ibidem*, p. 452). Așa au dăinuit și mănăstirile românești care au primit-o pe Maica Benedicta.

Trebuie subliniat că lecțiile de umanism și de omenie ale Zoei Dumitrescu-Bușulenga surveneau ca formă de *rezistență* la „teroarea istoriei” care tocmai zdrobise *omenia țărănească*, scoțând din istorie această clasă de temelie prin *desproprietărire* și *colectivizare*. Sesizând dezastrul, în vremea domiciliului forțat de la Câmpulung, dintre anii 1949–1958, Noica a meditat la felul cum poate fi salvată, pentru România și pentru Europa, spiritualitatea creștină a omeniei țărănești, lăsându-și mesajul în cărțile testamentare, apărute postum, *Manuscrisele de la Câmpulung* și *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, cărți rămase încă neînțelese și mizerabil comentate. Țăranul fără pământ, sesizase Rebreanu în *Ion* și în discursul de recepție la Academie, este o absurditate producătoare de *neomenie*. Când statul comunist îi prăda pe țărani de pământul lor, Noica scria că proprietatea țărănească este singura care așază omul în matca *firescului*, a devenirii într-o ființă. Este acea *lume-ca-lumen*, despre care vorbea Părintele Stăniloae. Din ea iradia *lumina aristocratică* degajată de țăranul român, transmutată în *umanism al culturii majore*. Zoe Dumitrescu-Bușulenga își cunoștea sorgintea și a rămas până la sfârșitul vieții o apărătoare a valorilor românești, în fruntea cărora a pus, fără îndoială, pe Mihai Eminescu, despre care a scris studii fundamentale. În întâlnirile noastre de după 1989, se arăta extrem de îngrijorată și indignată împotriva detractorilor recentii ai poetului, simțind că moda *demitizărilor* devenise politică de stat în domeniul culturii. Zoe Dumitrescu-Bușulenga făcea comparație între atitudinea față de Eminescu în 1950, la penibila „sărbătorire” a centenarului nașterii, și ceea ce se petrecea în preajma anului 2000. De ce această neagră repetare a istoriei?, iată întrebarea la care nu știu dacă a găsit răspunsul.

SECRETUL COMUNICĂRII

Acum, când așezăm temeliile unei drepte înțelegeri a locului pe care l-a ocupat Zoe Dumitrescu-Bușulenga în cultura românească, se cade să ne întrebăm care au fost căile prin care această fascinantă personalitate a cucerit deopotrivă o notorietate intelectuală și o audiență publică. Ne aflăm, paradoxal, la începutul unui drum care va să însemne evaluarea exhaustivă nu numai a ceea ce a publicat în volume, ziare și reviste, ci și a ceea ce a rămas doar scris și netipărit. Și aici munca dezinteresată și competentă a doamnei Elena Docsănescu a reușit, deși laborioasele sale investigații se află abia la început, să dea la lumină pagini nu numai neștiute, ci și nebănuite. După cum din benzile radiofonice transcrise se poate alcătui, devotamentul doamnei Teodora Stanciu o va dovedi, o ediție care să confere prezenței plurivalente a lui Zoe Dumitrescu-Bușulenga noi carate. Se vor mai fi păstrând, și câte?, din emisiunile sale de televiziune, care nu i-au adus doar popularitate, cum spirite superficiale s-au grăbit să spună, ci au contribuit în mod esențial la conferirea unor dimensiuni intelectuale care ar trebui să fie rostul acestei instituții.

Aici ajungem la miezul comunicării noastre, pe care o considerăm doar ca pe o primă perspectivă ce se cere aprofundată printr-o operație de anvergură la care sunt datori să participe toți cei care au *ascultat-o* pe Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Pentru că opera sa vorbită, deși poate părea, la prima vedere, efemeră, deoarece nu a rămas nici pe bandă de magnetofon, nici pe peliculă, ci s-a consumat în sala de curs, de la catedra universitară, de unde a fost silită să plece prea repede atunci când se afla la apogeul înzestrărilor sale intelectuale, în sălile de conferințe publice, în amfiteatrele liceelor, în librării, a avut o importanță capitală care nu trebuie

uitată. Spun aceasta ca unul care, la începutul anilor '50, i-am fost student, iar de-a lungul timpului am ascultat-o și i-am fost partener de discuții la posturile de radio și de televiziune, asistând la numeroase conferințe, ca și la întâlniri cu cititorii și lansări ale unora din volumele sale. Întâlniri care au avut loc nu numai în capitală, ci și în câteva orașe precum Ploiești, Brașov, Arad.

De ce am dat toate aceste amănunte? Pentru a sugera că ceea ce voi spune eu acum nu se întemeiază doar pe amintirile studentului și nici pe impresiile culese în mediile științifice și academice, ci are în vedere un spectru mult mai larg, ce cuprinde reacția unor oameni cu pregătiri intelectuale diferite, din arii geografice deosebite.

Preț de un deceniu, influența lui Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a exercitat mai cu seamă de la catedra universitară. Debutul și, mai ales, afirmarea sa pe cale scrisă, au venit mai târziu și au întâmpinat opoziții, nu numai oculte, ci și fățișe. Am cunoscut-o pe lectorul universitar Zoe Dumitrescu-Bușulenga în anii '50, în plină ofensivă de mutilare, denaturare și defăimare a limbii și literaturii române. Perioada pe care o preda era una din cele mai sensibile și anume literatura de dinaintea primului război mondial. Nu și pe cea a marilor clasici, și mai ales a lui Eminescu, deoarece subiectul era rezervat dictatorului literelor și al învățământului literar românesc, Ioan Vitner, despre ale cărui puteri discreționare nu se vorbește astăzi.

Pășind, în 1950, pe treptele Facultății de Filologie a Universității din București, ne-am întâlnit mai întâi cu formele marxism-leninismului pur și dur, expus cu intransigență revoluționară într-o limbă de lemn, ferecată cu șapte peceti, de profesorii Leonte Răutu și Leonte Tismăneanu. Din fericire, peisajul era mai complex și, chiar în aceste împrejurări cât se poate de triste, Tudor Vianu s-a impus de la primele lecții, devenind pentru noi nu doar un mare profesor, ci și un idol, un etalon moral și intelectual. Și așa a rămas, în ciuda furiei demolatoare care s-a abătut și asupra lui. Și nu era singurul. Prezența la cursurile de literatura română a tinerei Zoe

Dumitrescu-Buşulenga a fost una din acele raze de lumină care străbăteau opreliştile şi închistările timpului. Atât spusele, cât şi patosul pe care îl degaja se opuneau plictisului ucigător al lecţiilor celor amintiţi şi-ale altora asemenea lor. Nimic nu te lăsa indiferent în prelegerile celei ce n-avea încă gradul de conferenţiar.

Cum se explică faptul că în medii diferite, în faţa unui auditoriu care nu era motivat să o asculte din obligaţii didactice, a unui auditoriu de cele mai multe ori compozit, din toate punctele de vedere, profesie, grad de pregătire intelectuală, vârstă, atenţia atinzea cote maxime? În opera lăsată de Zoe Dumitrescu-Buşulenga nu poţi reda, ba chiar poţi sfida efectele oratoriei menite să ascundă lipsa de idei, amăgind publicul, chemând bunăvoinţa lui şi, mai ales, solicitându-i aplauzele pentru finaluri grandilocvent construite. Nu făcea apel la procedee standard, de teamă că atenţia publicului va bascula în indiferenţă şi plictis, o anume precipitare în debitul verbal părănd să o dezavantajeze în procesul comunicării. Acum, când rememorăm clipele trăite, ne dăm seama că esenţial era altceva. Esenţial era că *Zoe Dumitrescu-Buşulenga îşi cucerea publicul în orice ipostază a comunicării sale, solicitându-l pe plan intelectual, făcându-l să o însoţească fără oprire către zonele cele mai înalte ale simţirii şi gândirii. Aceasta e trăsătură esenţială a comunicării sale care a cuprins în cercuri concentrice un număr incalculabil de auditori.*

Prin prestaţia sa, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a demonstrat că publicul, oricât de eterogen ar fi, nu este insensibil nici la substanţa încărcată de intelectualitate, nici la forma de o aleasă distincţie a expresiei. Dimpotrivă. Cei ce o auzeau o dată, uneori din întâmplare, a doua oară căutau să o asculte iar, şi procesul continua neîntrerupt. Am fost martor, şi cazul meu nu este singular, când *părinţii, care-i fuseseră studenţi sau participaseră la conferinţele sale publice, veneau apoi cu copiii lor, ca aceştia să o vadă şi să o audă. Era ca o iniţiere în tainele culturii şi care se împlinea atunci când o ascultai pe Zoe Dumitrescu-Buşulenga, care poseda, în cel mai înalt grad, darul de a aborda subiecte dintre cele mai elevate,*

fără să se coboare la un nivel de vulgarizare ieftină, și făcea ca subiecte dificile sau de o noutate, pentru cei mai mulți, derutantă să devină familiare.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga avea darul de a face necunoscutul cunoscut, inabordabilul abordabil, pe măsură ce vorbea, pe măsură ce trecea pe o cale pe care mulți dintre cei care o ascultau nu merseseră niciodată. Din nenumăratele exemple care se pot da, aș cita aici prezentarea filmului Oedip de Pier Paolo Pasolini, programat la televiziunea română în anul 1970; subliniez ca pe o coincidență, era nu mult după ce Zoe Dumitrescu-Bușulenga se întorsese dintr-o călătorie în Grecia. Avea 50 de ani. Cunoașterii livrești a ceea ce înseamnă cultura greacă, reperul său fundamental, inalienabil, i se adăuga acum descoperirea aieva a lumii grecești. Vorbind liber despre mitul lui Oedip, i-a făcut pe telespectatori să urmărească filmul cu interes, le-a risipit uimirile și, de ce să nu o spunem, chiar indignările, le-a tălmăcit pelicula fără nimic didactic, ci, prin dezvăluiri, care se înlănțuiau într-o logică a frumosului, i-a purtat către o lume prea puțin cunoscută și le-a arătat lucruri noi, care, fără cuvântul său, ar fi putut fi derutante.

Comunicarea orală a fost la Zoe Dumitrescu-Bușulenga una din dimensiunile ființei sale. Și nu una secundară. A făcut totul pe acest tărâm cu o bucurie lăuntrică pe care a transmis-o celor ce ascultau, pe care îi vedea sau nu. A făcut-o, chemându-i pe toți să ia lumina cunoașterii, pentru că menirea vieții ei a fost să împărtășească această lumină.

Silvia Radu

CHIPUL DOAMNEI

Încerc să citesc chipul doamnei Zoe văzut într-o fotografie peste care aşez ceea ce mi-a rămas în suflet de acum 12–13 ani, când am cunoscut-o la Roma. Frumos chip, majestuoasă apariție, severă până la a o suprapune figurilor bizantine, nimic edulcorat, nici un fel de concesie acordată măruntelor obișnuințe feminine.

Ceea ce m-a cucerit, momentul în care am fost cucerită de dânsa, a fost atunci când am văzut strălucirea credinței pe chipul ei în timpul Sfintei Liturghii, într-o duminică, la o slujbă ortodoxă la Roma. Atunci era cuprinsă ca de o flacără, o pasiune profundă îi copleșea ființa, vibra la fiecare cuvânt al Liturghiei, sorbea, cu toată ființa, negrăita bogăție a slujbei ortodoxe.

Doamna Zoe, o creștină ortodoxă care și-a mărturisit apartenența la credința ortodoxă intrând în rândul maicilor, devenind maica Benedicta.

Glasul ei vibrant nu te putea lăsa neutru, te învăluia și, cu autoritate, încerca să te convingă, cu forța, de ceea ce îți comunica. Avea o neliniște născută din dorința ascuțită de a te câștiga, de a mai câștiga un suflet, pentru ceea ce ea considera că e important.

Noblețea figurii doamnei Zoe e depășită doar de forța sa morală de a se împotrivi răului fizic ce o măcina. Fragilă și puternică.

A o auzi pe doamna Zoe cântând în biserică era, cred eu, o mare bucurie. Splendoarea cântecelor noastre de strană găsea în ea instrumentul perfect al spunerii. Avem în Ortodoxia noastră o comoară care ne aparține fiecăruia dintre noi, cei ce prețuim valoarea.

Doamna Zoe avea puterea de a prețui această comoară pe măsura mării ei credințe, ceea ce-i conferea o bogăție regească, cu care s-a împodobit cu grație. Forță, grație, pasiune, răbdare sunt

caracteristicile acestei intelectuale ce și-a găsit încununarea în devenirea ei duhovnicească. Cât de rară este această devenire în vremurile noastre! Cu atât mai de urmat ni se pare drumul pe care și l-a deschis în cale maica Benedicta.

Ni se oferă Împărăția! Și noi stăm pe gânduri. Noi! Dar Maica Benedicta a ales-o.

Irina Hasnaș

DIN MUZICA AMINTIRILOR

Pentru mine Doamna Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga este și a fost Zozi. Eram de-o șchiopă când mi-o aduc aminte, urcând treptele Bisericii Visarion din București, pentru a se întâlni cu parohul bisericii, pe atunci Părintele Iancu și, mai apoi, Părintele Mihai Timoftache, și a schimba câteva gânduri cu mama mea, la care ținea foarte mult.

Apariția ei era întotdeauna foarte luminoasă, vorbind în șoaptă despre lucruri filosofice și întotdeauna făcându-te părtaș la spiritualitatea pe care o răspândea cu multă generozitate. Întâlnirile cu Zozi s-au intensificat, după ce m-am decis să fac muzică, compoziție, și să pot și eu să devin partener de dialog, nu doar un auditoriu impresionat de personalitatea ei. Fascinația și vraja cu care te învăluia la fiecare întâlnire s-au transformat, cu timpul, în dragoste și admirație. Religia și muzica erau două dintre subiectele preferate în dialogul cu mama mea. Chiar dacă debutul conversației pornea de la un lucru concret, călătoria în timpuri și spații era nelimitată. Zozi avea darul de a construi, într-un dialog, cele mai impresionante fresce policrome, cu multiple planuri. Culorile cuvântului le transforma din domeniul vizualului în cel al auditivului, fiecare silabă având o rezonanță specială. Enescu și Eminescu, Bach, Beethoven și Mozart au constituit coloanele sale filosofico-estetice. Pentru Doamna, căci așa o numeau foarte mulți, pentru Zozi, cred că cel mai important era dialogul. Uneori realizat cu rigoarea unui matematician, a unui chirurg, alteleori învăluitoare, fascinant, acesta se constituia în cea mai importantă unealtă cu care își dăltuia fiecare zi a vieții sale.

DOAMNA ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA

Am cunoscut-o pe Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga atunci când trebuia. Adică în tinerețea avidă de noi și noi surse avizate, or Doamna Zoe avea exact acel talent pedagogic de a transmite, cu farmec unic, tot ceea ce, la rându-i, acumulasă. Încercam pe atunci un soi de polenizare culturală, avându-i „la dispoziție” pe Comarnescu, Schileru, Călinescu, Frunzetti, Argintescu-Amza, Oprescu, Vianu ș.a.m.d.

Îmi aduc aminte de o vizită pe care i-am făcut-o în apartamentul de la intersecția Căii Griviței cu strada Semicercului, o locuință generos croită așa cum, din respect pentru ființa umană, constructorii dintre cele două războaie mondiale ne-au lăsat multe dovezi. Nu era propriu-zis o colecționară și aici trebuie să amintesc de soțul ei, Domnul Bușulenga, cel care a completat-o exemplar la acest capitol: artele frumoase. Nu era colecționară cu obstinație, dar am zărit, încrustate în zidăria albă, lucrări de reper ale picturii românești, aidoma celor selecționate de Dan Hăulică pentru a însoți acest simpozion. Nimic ostentativ, nimic din dorința fâțișă de îmburghezire a atâtor contemporani, care pun cu toptanul, pentru a-și epata invitații. Doamna Zoe pune pentru sufletul ei. Sigur că mi-a sărit pe atunci în față și chiar m-a șocat, pentru că nu știam de existența lui, cum știam de cel din casa Stancăi Fotino, un admirabil *Cap de copil*, rod al primilor pași parizieni făcuți de Brâncuși în umbra sculptorului de la Meudon. Stătea, cu firecul lucrurilor născute pentru asta acolo, pe o măsută. Ulterior l-am văzut și pe cel aparținând fratelui domnului Bușulenga, de existența căruia se leagă o lungă poveste...

Dar să ne întoarcem la Doamna Zoe. Făcea parte din stirpea celor de excepție, apăruți pe firmamentul culturii românești în

perioada interbelică. Atrasă deopotrivă de sport, de muzică, de citit, după ce absolvă mai întâi Facultatea de Drept, se îndreaptă către Litere și Filosofie, înmagazinând cu ușurință, în chip firesc, o cultură imensă, însetată să soarbă totalitatea, de la cele mai complicate lucruri până la banala artă culinară. Mi-aduc aminte că, aflându-mă odată, prin grația zeilor, la Villa Madama, proprietatea statului italian, cea cu fresce de Giulio Romano și Rafael, aflându-mă la o masă copioasă, oferită de oficialități, în vecinătate Doamnei Zoe, am putut, datorită dânzei, să știu tot ce-mi înfiora palatinul și buzele, pe parcursul a câtorva ore de răsfaț culinar.

Cel mai adesea am întâlnit-o însă în spațiul Televiziunii, acolo unde am activat din 1966 până în 2004. Făceam, într-o vreme, o emisiune în direct, intitulată *Salonul TV al artelor plastice* și am invitat-o, împreună cu colegul Edgar Papu, la o dezbatere pe tema „Renaștere și Baroc”, încercând, de-a lungul a 90 de minute, să punctăm elementul apolinic și dionisiac prezent, deopotrivă, în cele două perioade. Eu, dăscălită la Secția de Istoria Artelor a Institutului „Nicolae Grigorescu” de extraordinarul Eugen Schileru, aveam o zestre destul de bogată, mai ales în domeniul barocului, ce-i plăcea profesorului Schileru cu precădere, pentru că îi stârnea probleme, îl incita, pornind de la originea termenului baroc, ajungând la *barroco* și *baruecco*, ce introduc schimbări fundamentale în relația dintre noi și starea de spirit barocă.

În cheie post-romantică, ea își apropia publicul prin empatie, îndemnându-l pe privitor, pe student sau pe cititor să-și asume răspunderea propriei opinii. Incitându-l la dispute, dezvoltându-i spiritul critic îi stimula, de fapt, creativitatea, acolo unde exista.

De aceea, expunerea oricăror teme filosofice, muzicale, literare, plastice, religioase avea un profund caracter interogativ, Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga considerând că definirea poziției noastre în lume, în natură și cultură se articulează prin întrebări tot mai asidue, iar nu prin răspunsuri reductive, prin deschidere, iar nu prin închidere în contur.

Aidoma dascălului Schileru, de care am amintit, Doamna Zoe știa să ne spună *cum* să citim, *ce* să citim, *ce preț* să punem pe ceea ce citim, fără a distruge duhul libertății, suflarea vie din sanctuarele-biblioteci.

Din entuziastul singuratic, ce scotocește prin cărți pentru a descoperi un grăunte de adevăr, Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a transformat într-un abil grădinar, forând în stratul adânc și cald al naturii umane. În hotărârea sa de a fi loială față de esența lucrurilor și-a dibuit drumul către ceva autentic, durabil, de o semnificație universală și mărturie stă faptul că a creat ceea ce până la urmă puțini izbutesc: o lume a ei în care au înflorit simțurile și ideile, conceptele.

O ultimă imagine pe care i-o păstrez Doamnei Zoe este legată de Văratec, acolo unde se retrăsese pentru a medita asupra existenței și a contempla minunile lumii înscrise în corola unei flori sau în turlile unei biserici. Eu făceam un film despre Horia Bernea, pictor care i-a fost apropiat, așezându-și adeseori șevaletul în preajma casei vremelnic ocupate de Doamna Zoe. Era un mic paradis, grădina lui Dumnezeu, unde mâna omenească nu prea avea ce să caute, decât să rupă și să distrugă. M-au covârșit pacea, liniștea și frumusețea florilor, invidiind-o, cuvânt foarte necreștinesc, pe Doamna Zoe. Și mi-au venit atunci în minte frazele recent descoperite în cel ce avea să devină marele meu favorit, Ernst Jünger: „trăim ca să ne realizăm. Abia prin această realizare moartea devine nesemnificativă. Omul și-a schimbat averea pe aur, care-și păstrează cursul pretutindeni și dincolo de toate granițele. «Ca pe aur îi încearcă Domnul în foc și-i primește ca pe o jertfă deplină» (*Pildele lui Solomon*). Putem deci atinge o stare în care să nu ne amenințe nicio pierdere în clipa în care vom fi schimbați”.

CU SFIALĂ ȘI AFECȚIUNE

Maica Benedicta este mama mea spirituală. Eu am venit la Mănăstirea Văratec din fragedă copilărie, ca ucenică la Maica Benedicta Braga, care a murit acum doi ani, în Statele Unite. Am viețuit în casa făcută de Înaltpreasfințitul Pimen, Arhiepiscopul Sucevei, de Părintele Roman Braga cu sora sa, Maica Benedicta Braga, și cu Maica Apolinaria, care este în SUA. Casa a fost făcută pe vremea când Înaltpreasfințitul Pimen și Părintele Roman erau preoți la Văratec. Când s-a hotărât Măicuța Benedicta să plece în America a luat cu ea două ucenice, pe măicuța Apolinaria și pe Maica Gabriela, și a hotărât ca eu să rămân în casa lor. Fiind tânără și timidă, eram dezorientată, nu știam încotro să apuc, nu știam ce se întâmplă. Îi aveam ca musafiri pe doamna Sadoveanu și pe Maica Benedicta, pe atunci doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Doamna academician a înțeles foarte repede ce se întâmplă. S-a apropiat de mine, mi-a vorbit blând și mi-a dat de înțeles că poate foarte repede, precum a și făcut, să o înlocuiască pe Măicuța Benedicta. Mi-a fost un sprijin și spiritual, și material.

Înaltpreasfințitul Pimen, cât a fost episcop-vicearhiepiscop la Iași, venea foarte des la Văratec. Venind la Suceava ca Arhiepiscop, nu a putut să mai vină așa des. Atunci doamna academician, Maica Benedicta, a hotărât să vină ea la Înaltpreasfinția Sa. Venea în fiecare an înainte de 1 octombrie, când făcea parastasul domnului Apostol, soțul domniei sale, la Azilul de la Suceava. Înaltpreasfințitul era foarte marcat de strictețea cu care se făceau aceste rânduieli: *Uite, un om de cultură așa de mare care știe și se ocupă și de lucrurile bisericești!*

Pentru mine este greu, foarte greu. Am stat zi și noapte lângă Maica Benedicta. Vă rog să îmi iertați emoția. Am iubit-o mult și ea m-a iubit mult. Am fost ca o fiică a dânzei. A lucrat cu mine

duhovnicește, nu mi-a ascuns nimic din ceea ce știa. Tot timpul vorbea cu mine, îmi explica și despre lucrurile filosofice și despre lucruri bisericești. În preajma Maicii Benedicta era ceva care nu se poate rosti în cuvinte. Aș fi dorit multora să fie în preajma ei cum am fost eu zi și noapte. Avea o blândețe de nedescris și o bunătate nemaipomenită. Veneau la noi, atunci când treceau pe la mănăstire, foarte mulți tineri, chiar foștii studenți ai doamnei academician. La un moment dat am întrebato-dacă mai poate. Și îmi răspundea: *Măicuță, asta, ceea ce fac acum, este o ascultare, iar la Mănăstire se face ascultare! De când am venit la Văratec, de 30 de ani, am făcut ascultare de Maicile Starețe, căci mi-au dat să traduc. Asta este ascultarea. Chiar dacă port haine mirenești, eu trebuie să fac ascultare de toți.*

Veneau mulți și îi cereau să îi ajute. Dar niciodată nu era oboșită, niciodată nu se gândea că este bolnavă. Nu era niciodată nemulțumită de nimic. Ea era tot timpul mulțumită. Și când întârziam cu masa, și când nu întârziam. O întrebam câteodată dacă nu este om, adică din ce plămadă era făcută de le putea suporta pe toate. Îmi răspundea: *Sunt om, măicuță. Dar așa făceau călugării noștri vechi și sfinții noștri și noi trebuie să ne jertfim.* Iar eu mă rușinam, mă rușinam mult.

Ținea conferințe. Veneau din străinătate, din America, din Italia, din Franța. Le vorbea tuturor. Nu pleca nimeni fără să le dea ceva să guste, o prăjitură sau o clătită. Mă puneam să fac multe clătite!

Când lua pensia dădea în stânga și în dreapta, nu se uita. Doamna Elvira, sora dumnezei, îi spunea: *Zoe, o să murim de foame! Nu mai risipi așa banii!* Iar Maica Benedicta îi replica: *Dumnezeu o să ne dea întreit, ai să vezi!* Pensia o termina imediat, dar primea de la Radio, de la vreo editură unde scrisese o prefață și ne dojenea: *Vedeți că Dumnezeu are grijă de noi! Are grijă să nu murim de foame.*

Sunt multe de spus și mi-e foarte greu să fac o selecție. Aș vrea să vă spun cum se ruga Maica Benedicta. Se ruga tot timpul

plângând. Niciodată n-am văzut-o să se roage fără să plângă. Plângea mult și stătea în picioare, în fața icoanelor, mult, mult de tot. Și o rugam să se mai odihnească. *Nu, îmi răspundea. Așa se face rugăciunea, în picioare, ostenindu-ne, cum fac grecii. Noi stăm în genunchi, dar grecii stau, la rugăciune, în picioare.* Și plângea mult. Noaptea mă duceam să văd ce face. Era lumina aprinsă în cameră până la ora douăsprezece noaptea, până la ora unu. Mă duceam și mă privea zâmbind. Dacă era trează, nu o mai deranjam, plecam la culcare. Luni la rând, ani la rând. Și am întrebat-o de ce nu doarme. Iar ea mi-a mărturisit că așteaptă să se treacă miezul nopții, pentru rugăciune. Nu ar fi vrut să mi-o spună, dar s-a gândit la mine, la liniștea mea, la osteneala mea de a sta trează odată cu ea. Și zâmbea.

Nu era niciodată supărată. Noi, oamenii, ne mai amărăm, chiar și maici fiind. Ne mai supărăm, mai obosim, dar Maica Benedicta nu obosea niciodată. Nu știu de unde găsea atâta liniște și atâta bucurie în perpetuu du-te-vino de la noi din curte. Când era ziua dumneaei, de 20 august, veneau câte 30 de persoane. Pe toți îi primea, pe toți îi punea la masă. Suna telefonul toată ziua. Câte 50–60 de telefoane, iar eu le notam pe toate. Și ultimul telefon suna după ora unsprezece noaptea. Doamna știa al cui era telefonul. *Este de la băiatul meu, Dănuț,* spunea. Iar când ridicam telefonul era chiar domnul academician Dan Hăulică. Se bucura ca un copil când o suna!

Primea telefoane și de la notabilități, și de la ambasade. Și, deși a fost maică, o vizitau episcopi, mitropoliți. Cu Înaltpreasfințitul Antonie Plămădeală avea relații foarte apropiate. Preafericitul Teoctist – Dumnezeu să-l odihnească! – o numea egumenă, egumena mănăstirilor. Câteodată maicile se supărau că ajunsese egumenă așa de tânără.

Toți o iubeau. Părintele Stareț poate să confirme aceste lucruri, aducând ca probă toate cărțile Maicii Benedicta cu dedicație de la mitropoliți, episcopi ș.a., cărți pe care le-am dăruit Mănăstirii Putna, pentru că știu că Părintele Stareț le va păstra cu mare

sfințenie. Mulți o respectau și o iubeau. Și măicuțele de la noi, de la Văratec o iubeau foarte mult. Aveau un respect deosebit și erau foarte mulțumite că doamna academician, Maica Benedicta, este la noi.

Bucuria noastră cea mai mare a fost când dumneai a hotărât să intre în viața noastră călugărească. Nu i-a fost prea greu, pentru că ea a dus aproape toată viața o viață de maică. În comportamentul ei, în tot ce făcea, era smerită ca o maică. Îmi amintesc că, odată, la Văratec, erau foarte mulți musafiri, și stăteau la masă. Deodată, doamna academician pleca undeva, fugea. Eu mă miram că-și lasă invitații singuri. Am descoperit foarte târziu, într-o cameră mai ascunsă, că se ruga. Era atât de profund cufundată în rugăciune, că nu m-a auzit, deși am trântit ușa dulapului, ușa de la cameră. Dumneai nu s-a mișcat deloc. Atât de mult m-a impresionat cum știa dumneai să se roage. Se ruga profund, era cu mintea și sufletul mult depărtată de pământ, spre cele înalte. Mergea la biserică, îi plăcea foarte mult, și se ascundea după sobă. Maicile se necăjeau, dar ea le ruga să o lase în pace să se roage.

După ce m-a crescut și m-a educat, Maica Benedicta s-a gândit să urce la Domnul!

Adrian Fochi

DRUMURI DE ÎNCREDERE ȘI TĂMĂDUINȚĂ

Din axa timpului se desprinde o secundă fugară; din iureșul vremii, un răgaz pentru amintire.

Eram copil când am avut privilegiul s-o cunosc pe doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga în casa unchiului meu, profesorul universitar Adrian Fochi, cercetător la Institutul de Folclor comparat, membru corespondent al Academiei Române, în casa căruia aveau loc deseori întâlniri ale personalităților culturale de atunci, adevărate șezători literare, dat fiind faptul că unchiul meu a corespondat mult timp cu scriitorul Mircea Eliade, aflat în Franța, scrisori care erau citite prietenilor, iscându-se îndelungi dezbateri pe marginea lor.

Mi-o amintesc pe doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga plină de energie, cu ochi pătrunzători și voce gravă, și țin minte că mă îndemna să merg la bibliotecă, să citesc mult, cât mai mult.

Anii au trecut, eu m-am dedicat carierei medicale, timp în care tânăra profesoară, care-mi dădea sfaturi de perseverență în lectură a devenit o personalitate de vârf a spiritualității, culturii și artei românești. Calitățile superioare sufletești și intelectuale pe care le întruchipa i-au adus o aleasă prețuire: a fost aleasă membru al Academiei Române.

Retrăgându-se în 1990 la Mănăstirea Văratec am avut plăcerea să o revăd și, treptat, datorită informațiilor și sfaturilor mele medicale, i-am devenit medic personal din 1990 până în 2006.

Înainte de această perioadă, la București și la Roma, doamna a fost tratată de către mari și distinși profesori. De aceea, m-am străduit să fiu la înălțimea așteptărilor, oferindu-i asistență medicală competentă din punct de vedere profesional, vizând totodată și latura sufletească.

Întâlnirile pacient-medice nu se limitau doar la partea strict medicală, ci debutau cu o conversație amicală, pe diverse teme: religioase, istorice și chiar politice.

Au urmat după-amiezi de desfătare intelectuală greu de exprimat prin intermediul cuvintelor, doamna Bușulenga întrecându-se pe sine în frumusețea și densitatea expunerilor, dând dovadă de cunoaștere profundă a culturii autohtone și europene. Astfel încât plecam de la ea cu bucuria că am reușit să-i alin durerea trupească, dar și sporind în foloase sufletești, culturale și spirituale pe care puteam să le aplic ulterior în viață.

În toți acești ani, prin intermediul ei, am avut onoarea să cunosc personalități din conducerea statului, a Bisericii și a unor instituții de cultură din țară. În cele 8–10 luni cât stătea la Văratec, atrăgea ca un magnet sute de oameni: elevi, studenți, profesori, prieteni, cunoștințe. Toți o ascultau și mai târziu organizau dese peregrinări pentru a o audia din nou. Deși era o persoană timidă, atunci când vorbea vizitatorilor răspândea în jurul ei o energie vitalizantă, dar și o căldură pe care o emana prin fiecare cuvânt rostit; capta atenția prin vocea fermă și bine auzită. Era o mare trăitoare pentru neam și țară și orice prelegere se termina cu adevărate lecții de patriotism adresate mai ales tinerilor pe care îi vedea continuatori ai marilor valori spirituale românești, crezând în capacitatea românilor de a spori prin geniul lor creator tezaurul cultural național și internațional.

Era o ființă blândă, jovială, modestă, cu un suflet nobil și extraordinar de resemnată în fața suferinței proprii, suferință datorată atât vârstei, cât și unor insuccese medicale anterioare anului 1990.

A fost un model de trăire intelectuală, spirituală și, în cele din urmă, și de trăire duhovnicească, în urma căreia a decis să depună voturile monahale sub numele de Maica Benedicta: „Simt, din ce în ce mai mult, nevoia înălțării către Cele de Sus, către Patria noastră cea Adevărată.”

Am făcut tot ce a fost posibil din punct de vedere medical până în ultima clipă pentru a o mai avea printre noi, dar Dumnezeu, în

atotputernicia Sa, a îngăduit ca sufletul ei să se alăture dreptilor, acolo unde nu este durere, nici întristare, nici suspin, ci viață fără de sfârșit...

Îi voi păstra o veșnică și vie amintire.

OAMENII O ASCULTAU, O RESPECTAU ȘI O IUBEAU

Doamna Zoe era o ființă fragilă, suferindă, a suportat șapte operații, unele foarte grele, în adolescență. La un asemenea efort ca cel pe care l-a depus nu ar fi rezistat nici un om robust, ea însă a învins limitele. La sfârșitul vieții ei putem spune cu adevărat că a fost învingătoare.

Avea minte și suflet. Îmbinarea lor a dat fascinație personalității sale, a dat puterea de atracție și de influențare – mă gândesc aici la generațiile de studenți pe care i-a format. A ajutat-o forța spiritului ei, talentul și în mod sigur un har divin. Oamenii o ascultau, o respectau și o iubeau. Câteva exemple din scrisori: un tânăr student la Teologie din anul II îi scria în 1990: „Tinerețea noastră se împărtășește din experiența sufletului tânăr al Domniei voastre. Ochiul prin care Eminescu, Sofocle și atâtea axe permanente ale existenței noastre se lasă apropiați în intimitatea lor existențială?”

Profesorul Rosetti, într-o scrisoare din anul 1985, o numea „suflet de elită”.

Iată o scrisoare a marelui și regretatului actor Octavian Cotescu, trimisă doamnei Zoe în decembrie 1979:

„Mult stimată Doamnă Profesor,

Spuneți-mi, vă rog, cum să stau în fața Dumneavoastră? Cum să mă aplec în fața Dumneavoastră, pentru ca această aplecare, simplu gest, să poată exprima starea de fericire pe care mi-a produs-o scrisoarea Dumneavoastră despre ultimul meu rol!

Poate că știu: cultura este modul Dumneavoastră de a respira. Pentru că știu, noțiunea de cultură respiră prin Dumneavoastră. Pentru că știu (pentru că simt) că acele minunate cuvinte ale Dumneavoastră izvorăsc dintr-un extraordinar și generos sentiment de solidaritate cu o încercare chinuitoare și disperată de

a salva (poate) ceva din «sărmana condiție umană». Credeți-mă, înțelegeți-mă, e o clipă mare a vieții mele. De aceea, de azi înainte, voi juca (citiți vă rog, mă voi chinui, voi suferi, mă voi bucura) cu gândul la Dumneavoastră.

Vă rog, dați-mi voie! (Octavian Cotescu)”

O AMINTIRE¹

Dacă e adevărat – deși, sincer vorbind, mă îndoiesc că ar fi, că erudiția e tristă, pentru că înseamnă singurătate în tăcerea bibliotecii, atunci doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga contrazice în chip convingător o asemenea concluzie. Erudiția domniei sale, tonică, îndeamnă la o reconsiderare a conceptului de umanism sau, mai curând, la reactualizarea sensurilor sale originale/originare. Studiile doamnei Zoe cuprind în esență o istorie a creației literare a umanității, de la cea a marilor tragici greci la aceea a vremii moderne cu un accent bine chibzuit și în bună măsură înnoitor asupra romantismului. Umanismul acestor studii înseamnă mai presus de orice un efort intelectual consecvent cu sine de a pune în lumină omul în complexele lui ipostaze de creator și de receptor al valorilor spirituale.

Doamna Zoe a fost și a rămas în primul rând un profesor. Generații de-a rândul își amintesc cursurile domniei sale din amfiteatrul Odobescu al Facultății, pe vremea aceea de Filologie, când sala, plină până la ultimul loc, asculta în deplină liniște cursurile care legau între ele cu un firesc scânteietor opere, epoci și genuri ale artelor. Prelegerile acestea au fost, în istoria comparatismului românesc, printre cele dintâi în care fenomenul literar era privit, în substanțialele sale relații cu celelalte arte, înscriindu-se astfel într-o realitate istoric-culturală complexă. Cei câțiva ani în care doamna Zoe a fost șeful catedrei de literatură comparată au fost și cei în care prelegerile, seminariile și studiile au creat temeiul unei viziuni moderne. La Institutul Călinescu s-a inițiat

---

¹ Fragment din emisiunea „etică – estetică” (Radio România Cultural) din 25 august 2005 consacrată Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 85 de ani.

sub îndrumarea doamnei Zoe realizarea unor bibliografii adesea amplu comentate ale opiniilor critice referitoare la opera marilor scriitori români. Volume ce reflectă, în chip convingător, evoluția mentalității intelectuale din această țară, și cărora vor trebui să se adreseze toți cei care urmăresc constituirea unei viziuni artistice românești.

De asemenea, s-au publicat primele trei volume, între timp s-a ajuns la cel de al șaptelea, conținând bibliografia traducerilor și adaptărilor românești ale scriitorilor din literatura universală, un reper extrem de prețios al istoriei unei înțelegeri precise a sensului estetic și moral al literaturii lumii.

Într-o lume tulbure, agitată de atâtea improvizații, în care scările de valori se prăbușesc, doamna Zoe a rămas un exemplu statornic al conștiinței dornice de certitudini.

ILUZIA LIBERTĂȚII

În două dintre textele confesive ale maicii Benedicta – omul de cultură Zoe Dumitrescu-Bușulenga – sînt evocate momente din timpuri diferite, semnificative pentru discuția de aici și pentru înțelegerea modului său de a concepe exigențele așezării omului în lume prin dimensiunea *etică* – definitorie pentru ființa umană.

Într-un dialog cu Grigore Ilisei, din 2005, Zoe Dumitrescu-Bușulenga dezvăluie pentru prima dată motivul plecării sale, prin demisie, din învățămîntul universitar:

„Era în anul 1982. Eram la un seminar cu anul II și interpretam un text din *Orestia* de Eschil. Eu am scris despre Sofocle. Eu consider că, așa cum credea profesorul meu Tudor Vianu, fără cultura greco-latină nu ne putem numi umaniști și nici măcar oameni cultivați. [...] Interpretam monologul Clitemnestrei, făceam analiză de text. Eram la o măsuță, că ne aflam într-o sală mică, nu una de curs. Stăteam în picioare și eram prinsă de splendoarea bucații. Și, în timp ce eu mă pasionam, pentru că monologul este foarte frumos și de o adîncime extraordinară a analizei pasiunilor răvășitoare, un student din fundul clasei mi se adresează: «Doamna Zoe, ce ne tot bateți capul cu prostiile astea?» Și eu am încremenit în clipa aceea. «Dați-ne și nouă, frate, să citim împreună cu Dumneavoastră pe ăștia, venezuelenii ăștia.» Apăruse atunci *Un veac de singurătate*. «Dați-ne pe ăștia moderni, Umberto Eco, să-i citim pe ăștia.» Vă spun, am încremenit. M-am uitat de jur împrejur. Ceilalți stăteau și priveau în jos. Studenții nu erau mulți, vreo 40. Și atunci mi-am pus haina pe spate, era primăvară, mi-am luat cărțile, n-am spus un cuvînt,

am ieșit, m-am dus direct la decanat și am cerut pensionarea”¹.

Sînt de reținut din această evocare două aspecte, amîndouă reflectînd ignorarea unor componente esențiale în procesul de devenire a omului, într-o societate normală:

(1) lipsa de interes pentru cultura clasică greacă, pe care s-a înțemeiat civilizația europeană, ceea ce, dacă avem în vedere esența tragediei, poate însemna și lipsa de deschidere pentru asumarea sau măcar cunoașterea întrebărilor grave ale ființei umane față cu destinul;

(2) lipsa de civilizație elementară a tînărului în formare, manifestată prin atitudine și prin limbaj.

Din păcate, primul aspect a fost într-un anume sens „instituționalizat” prin eliminarea studiului limbilor latină și greacă și al civilizației greco-romane din școală și prin absența ca și totală a teatrului grec din repertoriul teatrului românesc. Și european, de altfel. Al doilea aspect, pe atunci excepție, tinde în timpul din urmă să se instituie în normă, în ceea ce privește deopotrivă limbajul lingvistic și limbajul comportamental.

Acestui moment, cu încărcătură negativă, sa-i spunem mai degrabă eufemistic, i se opune evocarea, într-un articol publicat mai întîi în „România literară” și reluat de „Limba română” de la Chișinău, în 2006, unei stări de reală comunicare cu studenții, într-un timp pe cînd profesoara încerca, împreună cu Ioan Alexandru, asistentul său la un curs *Eminescu*, „să introducă elementul de educație religioasă și spirituală. Și cum credeți că făceam? – își amintește profesoara. Recurgeam la niște strategii speciale. Începeam literatura de la Antichitate. Cosmogonia la indieni, egipteni, asiro-caldeeni, la evrei și dintr-odată îi duceam la *Geneză*. Nu putea să spună nimeni nimic. Și zic, mai e una, mai tîrzie, este la Ioan din Patmos. Nu i-am zis *Apostolul*, căci mă descopereau. „La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu

---

¹ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Locuri de epifanie: de la Putna la Văratec. Mărturisiri testamentare*, R. C. R. Editorial, București, 2008, p. 51–52.

și Dumnezeu era Cuvîntul”. Se uitau la mine, apoi plecau acasă și se întrebau și căutau”².

Am luat ca punct de referință aceste mărturii și altele pe care le vom evoca mai târziu, și pentru a readuce în prezent atitudini exemplare ale profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga în vremi în multe privințe contrarii dezvoltării normale a omului și pentru că ele se integrează în perspectiva deschisă de mari creatori, din cultura română și din cultura universală, în sensul cunoașterii profunde a raportului dintre ființa umană și limbă, dintre ființa umană și artă, două raporturi esențiale pe care se întemeiază devenirea etică a omului, în sensul profund al termenului.

*

În articolul din „Limba română” de la Chișinău, intitulat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga *Iluzia libertății*, sînt integrate, între alte momente, evocarea modului de orientare a interesului studenților, în vremuri potrivnice, pentru textul biblic și manifestări în societatea actuală în care tinerii trăiesc sau cred că trăiesc o stare de libertate absolută. Interpretînd fenomenul prin raportul cu adevărul – cu trimitere la Iisus și la Evangheliile apostolilor, după ce subliniase sacralitatea cuvîntului și a Lumii, prin începutul *Evangheliei după Ioan* –, profesoara atinge esența fenomenului: „Toată sminteala asta a tineretului este o iluzie a libertății. Iertați-mă că vorbesc așa, dar nu fiindcă sînt un om bătrîn. Nu! Nu! Așa aș fi vorbit și în tinerețe [...]. Trăim într-un moment în care presa, televiziunea, tot ceea ce se cheamă mass-media, spune fiecare ce vrea”³.

Privind fenomenul în contextul social-politic și cultural actual, în perspectiva avută în vedere de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, am spune că asistăm la un raport total viciat al omului cu *libertatea*.

---

² Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Iluzia libertății*, în „România literară” nr. 32, 11 august 2006; „Limba română”, Chișinău, nr. 7-9, 2006, p. 246.

³ *Ibidem*, p. 242.

Andrei Dârlău

**SFINȚII SUNT ELITA OMENIRII: CURSUL DE
LITERATURĂ UNIVERSALĂ AL DOAMNEI ZOE
DUMITRESCU-BUȘULENGA LA UNIVERSITATEA
BUCUREȘTI – REPER AXIOLOGIC ȘI INIȚIERE
DUHOVNICEASCĂ PENTRU TINERII ANILOR '70**

„Trebuie să ne păstrăm identitatea, să ne păstrăm valorile. Și modelele. Un popor fără modele se prăbușește.”

Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta

„Frumusețea va mântui lumea.”

Dostoievski

Dacă vorbim despre etic, inevitabil vorbim și despre modelele care încarnează normele etice. Căci oamenii percep mai greu norme etice abstracte, dar tind să se identifice cu modelele umane care ilustrează aceste norme prin viața lor exemplară. Dacă normele au funcție canonică, putere imperativă, modelele acționează prin adevărate libere, admirație emulativă. „Nu se poate trăi fără modele” spune doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga într-un interviu. „Tinerii sunt total deșulați, au nevoie de valori. De unde să le ia dacă nu există acele persoane care să le deschidă drumul către valori și dacă aud că ceea ce considerăm noi, bătrânii, valori, nu sunt valori ci non-valori? Atunci, în mintea lor, se face o confuzie absolut dramatică”.

Iar dacă vorbim despre modele, trebuie să începem cu adevăratele modele, în primul rând Modelul exemplar suprem, Modelul absolut, Care este Mântuitorul Hristos, Dumnezeu-Omul, Unul din Sfânta Treime întrupat, Care din iubire a luat chip omenesc

pentru a-i da omului șansa – și a-i arăta calea – spre îndumnezeirea după har. Iar azi, mai mult ca oricând, omenirea are nevoie de acest Model.

Apoi Maica Domnului și Sfinții sunt modelele prin excelență, elita umanității. În Preasfânta Fecioară Născătoare de Dumnezeu și în Sfinți omenirea a dat tot ce a avut mai bun. Astfel, un tropar spune: „*Ca niște pârgă a firii, Ție, Săditorului făpturii, lumea îți aduce, Doamne, pe purtătorii de Dumnezeu mucenici*”¹.

Urmează cuvioși, drepti, mărturisitori, eroi ce au murit pentru credință și neam, genii – artiști, gânditori, și câțiva din cei socotiți îndeobște mari personalități – cezari, imperatori, regi, conducători politico-militari ce au marcat cursul istoriei, invocați de obicei ca modele de viziunea secularizată. Nemaivorbind de avalanșa de pseudo-modele, non-modele și anti-modele agresiv mediatizate azi.

De ce această introducere despre Modelul divino-uman și modelele umane? Pentru că, pasionată de formarea sufletească a tinerilor, doamna Bușulenga știa că alegerea corectă a modelelor, pe criteriul valorice reale, are importanță crucială. Personal, la cursurile doamnei profesoare am auzit prima oară noțiunea de „model uman”, ilustrată într-un chip strălucit ce m-a marcat pentru totdeauna. De fapt aceasta era chiar tema centrală a cursului pe care doamna Bușulenga îl ținea la Universitatea din București: *Modele exemplare în literatura universală*. Cursul de Literatură universală și comparată (doamna Bușulenga fiind șefa catedrei) se adresa studenților anului II. El însă depășea cu mult acest cadru, izbutind performanța de a „respecta” programa de învățământ și a avea în același timp o excepțională valoare formativă – culturală, etică, estetică, umană, spirituală. Era un fapt remarcabil în contextul anilor '70, când socialismul științific de sorginte marxistă era ideologia oficială, teoretic nefiind permisă altă viziune care să intre în conflict cu ea. Cu toate acestea, doamna Bușulenga

---

¹ *Penticostar*, Slujba Vecerniei și a Utreniei Tuturor Sfinților.

îndrăzneia în plină eră socialistă să țină cursuri care, în realitate, nu doar că nu aveau nimic în comun cu ideologia de partid, ci dimpotrivă, întruchipau tot ce putea fi mai străin și chiar opus acesteia – vom vedea imediat de ce.

Dar mai întâi trebuie spus că anume împrejurări au făcut posibil acest fenomen excepțional ce s-a manifestat ani la rând chiar în inima Bucureștiului. În amfiteatrele Odobescu, Bălcescu sau Hașdeu ale Universității, la câteva sute de metri de Comitetul Central PCR și Ministerul de Interne, o conștiință de elită a poporului român vorbea altor conștiințe – unor studenți pe care se străduia să-i formeze într-un duh total diferit de cel ce domina spațiul public și sistemul educativ al vremii. Cum a fost cu puțință?

Pe de o parte, se știe că după „primăvara de la Praga” din 1968 și reprimarea ei de tancurile sovietice, într-un context internațional marcat de oarecare destindere a războiului rece, a avut loc în România o ușoară relaxare politică a presiunii ideologice, o relativă liberalizare. Monstruoasa epocă stalinistă luase sfârșit, fără a fi reușit să creeze omul nou dorit, în ciuda oribilelor ei crime, a cumplitului genocid căruia îi căzuseră victime sute de mii de mărturisitori nevinovați – jertfe de sânge date de un popor creștin-ortodox lăsat la cheremul bolșevismului impus de trupele rusești. Comunismul internaționalist *made in USSR* era înlocuit treptat, mai ales după '68, de un socialism de tip naționalist (aveam acum Cluj-Napoca, Drobeta-Turnu Severin, filme istorice etc.). Orice rezistență anti-comunistă părea anihilată, orice acțiune „antirevoluționară” – imposibilă. Floarea intelectualității și a Ortodoxiei românești fusese în majoritate decimată în închisori. Puținii supraviețuitori ai holocaustului comunist erau niște umbre bolnave, slăbite și marginalizate (vezi mărturii precum ale lui Virgil Maxim sau Ioan Ianolide). Sistemul se consolidase, triumful lui părea definitiv, instaurat pentru secole. Nimic nu lăsa să se întrevadă viitoarea lui cădere, 20 de ani mai târziu. Deși aproape nimeni nu mai credea în el, o vastă rețea de interese

îl susținea din interior și exterior, făcându-l aparent invincibil. Criza rachetelor cubaneze trecuse, se vorbea chiar de dezarmare globală – o retorică ce nu înșela pe nimeni, dar mai înainte de neconceput. În aceste condiții, sistemul își permitea să recurgă la o strategie de captare a bunăvoinței externe, slăbind presiunile pe plan intern și acordând unele libertăți relative și limitate, câtă vreme avea de acum control deplin asupra tuturor mecanismelor politice, economice, culturale. Întrucât mass-media erau mai mult canale de propagandă, ideologizarea nu mai avea nevoie decât de un pas ca să fie deplină. Pentru ca triumful lui să fie complet, *Big Brother* mai avea nevoie de un singur lucru: să fie „iubit” de întregul popor. Și pentru asta aparatul represiv a început să îngăduie unele zone de firavă libertate, tocmai pentru că știa că oricând poate strânge din nou „șurubul” totalitar – ceea ce s-a și întâmplat în anii '80.

Pe de altă parte în acest context de relativă și temporară permisivitate, unii intelectuali de mare ținută rămași după decimarea elitelor spirituale și culturale în închisorile comuniste, ca doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, poetul Ioan Alexandru, părințele Galeriu și alții, au profitat de ușoara, vremelnica slăbire a vigilenței autorităților pentru a-și intensifica mărturisirea publică a adevărilor creștine și a face educație autentică și operă misionară, atâta cât se putea, acolo unde erau – în facultate, în Biserică, prin publicații... De altfel, cum s-a spus, doamna Bușulenga l-a susținut pe Ioan Alexandru, asistent al său o vreme, ca să predea la Universitate. Cursul acestuia, pe care am avut de asemeni privilegiul să-l audiez, în sala 408 de la etajul patru al Universității, devenită faimoasă prin orele sale de „ebraică”, era o mărturisire explicită a credinței creștine. Pornind de la exegeza textului Bibliei, el oferea o pasionată interpretare poetică a fiecărui verset, începând cu Cartea Facerii. Cunoscând bine demersul propovăduitor al poetului, doamna Bușulenga a luptat ca el să-și poată ține cursurile – exemplu de solidaritate intelectuală și creștină despre care desigur și alții pot da mărturie.

În condițiile date, doamna Bușulenga a avut geniul de a opune falselor valori marxiste adevăratele valori ale spiritului. Cu alte cuvinte, de a contracara ideologia prin axiologie. Marxismul stă pe o uriașă minciună – inexistența lui Dumnezeu – și proclamă o întregă serie de neadevăruri pretinse a fi „legi obiective” ale istoriei, ce ar governa o lume strâmbă, desacralizată, monstruoasă. Comunismul nu e altceva decât un milenarism, postulând primatul materiei (absolute și eterne precum Însuși Dumnezeu) față de spirit și un set de pseudo-valori conforme cu această viziune materialistă atee: un egalitarism de fațadă ascunzând resorturile unui totalitarism represiv, un naționalism de paradă ce ignoră caracterul profund creștin ortodox al neamului românesc, un simulacru de democrație bazat pe manipulare, ipocrizie și oportunism ș.a.m.d. Întregă această construcție iluzorie, asemeni pancartelor de carton cu lozinci în care nu mai credea nimeni, nu putea fi acceptată decât de o conștiință mediocră, ignorantă, ea însăși ateizată. Și într-adevăr, diabolicul experiment numit „comunism” urmărea tocmai omogenizarea, mediocrizarea și ateizarea popoarelor, transformarea lor în mase ignorante, îndoctrinate și deci manipulabile².

Ei bine, la acest nivel fundamental, al valorilor, se plasa opera educativ-formativă a doamnei Bușulenga, care institua o *paideia* de un tip cu totul special. Parafrazându-l pe Ezra Pound – precursor al literaturii comparate ca disciplină academică – care spunea că „*Marii clasici sunt antidotul împotriva prostiei omenești*”, aș spune că doamna Zoe folosea marii clasici ai literaturii universale ca antidot împotriva ideologiei și minciunii comuniste. Într-o societate saturată de mediocritate materialistă și non-valoare, doamna profesoară afirma cu pasiune, erudiție și autoritate, marile valori ale spiritului din istoria umanității. Această afirmare constituia

---

² În paranteză fie spus, un scop asemănător dar cu mijloace diferite îl urmărește și materialismul consumerist – „lăcomia științific organizată” cum numește adesea Părintele Patriarh Daniel sistemul capitalist modern.

în sine un act de curaj și chiar de dizidență, așa cum făceau și alți oameni de cultură precum de pildă chiar dl. Dan Hăulică prin incredibila revistă *Secolul 20*.

În gândirea studenților doamna Zoe submina astfel înseși fundamentele ideologiei oficiale: căci unde este lumină – lumina culturii, a spiritului – întunericul se risipește.

Dar ar fi prea puțin dacă am reduce lucrarea doamnei Zoe doar la efectul „imuno-stimulator” – declanșarea reacției firești, sănătoase, a spiritului față de agresiunea ideologică. Cursul (care în opinia mea ar trebui transcris după notițele confruntate ale mai multor generații de studenți și publicat) avea un efect propedeutic, de trezire a conștiinței, de convertire. El prezenta, în ordine cronologică, texte fundamentale ale umanității, punând în lumină exemplaritatea eroilor – priviți ca modele umane. Având în vedere timpul limitat, de la un an la altul, unele opere erau înlocuite cu altele, accentul fiind însă mereu pe Antichitate și Evul Mediu, apoi pe Renaștere. Raționalismul iluminist al secolului XVIII era în general ocolit, Romantismul era în primul rând raportat la Eminescu, iar secolul XX era omis, fiind considerat cunoscut.

Principalul criteriu de selecție era valoarea perenă a operei, influența sa în cultura universală și, așa zice, chiar tema acestui simpozion: îmbinarea etic – estetic, măsura în care acești doi versanți ai aceluiași spirit erau întruniți la nivel de vârf în opera respectivă. Așadar pe de o parte rolul ei formator, din perspectiva exemplarității morale și spirituale a modelului uman propus, pe de alta calitatea de capodoperă din perspectiva estetică a formei literare. Mai mult, această dimensiune îngemănată a eticului și esteticului trebuia făcută relevantă pentru epoca noastră, adică să vorbească și să educe tinerii cărora doamna Zoe li se adresa. Rezulta o perfectă ierarhizare a valorilor, menită să ofere un reper permanent de judecată estetică și etică³.

---

³ Asta îmi amintește un episod din viața lui Ezra Pound, tânăr sosit din America să studieze în biblioteca de la British Museum. Văzând miile de

Rareori acest model uman nu exista explicit într-un text de referință – ca de pildă în *Imnurile Vedice*. Atunci se făcea o comparație cu creștinismul, respectiv cu un text biblic relevant. Astfel, *Imnul Creațiunii* din *Rig Veda*, în versiunea originală și în varianta interpretării eminesciene din *Scrisoarea I*, era analizat comparativ cu referatul biblic al Genezei. Imnul vedic era deci citit în cheie monoteistă, a unui Dumnezeu unic și personal – perfect legitimată de analiza textuală. Căci mitul cosmogonic se încheie cu o interogație tulburătoare: oare cum a adus zeul creator universul de la neființă la ființă, cum a apărut acel punct de mișcare inițial (la Eminescu: „*mult mai slab ca boaba spumii/ e stăpânul fără margini peste marginile lumii*”) de foc, din care s-au născut apoi elementele și întregul cosmos? Și răspunsul din ultimele două versuri ale Imnului vedic era: „*El Însuși știe poate/ Sau poate că nici El!*” Așadar afirmând limpede o conștiință creatoare supremă, un Creator divin personal – chiar dacă nu și omniscient. Mărturisesc că pentru mine, botezat dar lipsit de educație creștină, a fost primul moment când mi-am pus serios problema înțelegerii existenței lui Dumnezeu, la un nivel la care nu avusesem niciodată prilejul să meditez.

Tot din tradiția hindusă erau tratate *Upanișadele*, poemele epice *Ramayana* și *Mahabharata* – zăbovindu-se asupra *Bhagavad Gitei*. Eroul exemplar era aici prințul Arjuna, căruia zeul Krishna îi transmite o învățătură morală conformă cu preceptele religiei hinduiste – adevărată educație etică și inițiere spirituală. Tradusă în Europa abia în sec. al XVIII-lea, *Gita* a jucat în Orient un rol de prim rang, fiind cartea de căpătâi pentru sute de milioane de

---

volume din rafturi a fost cuprins de disperare: când să citească tot ce era acolo? Apoi a văzut alături un individ care se apucase să citească integral toate volumele Bibliotecii, în ordine alfabetică, indiferent de domeniu, cam ca Bouvard și Pécuchet ai lui Flaubert. Era cărunț și ajunsese la începutul literei B. Întâi a râs, apoi a realizat că nici el nu avea o metodă mai bună. Și și-a zis: Trebuie să existe o altă cale, mai eficientă – a citi esențialul. Dar cum îl selectezi? Și așa a ajuns la propriul său canon al literaturii universale.

indieni și inspirând la rândul ei alte tradiții – ca cea budistă. Era relatată biografia prințului Siddharta Gautama, cu cele „opt nobile adevăruri”. Doamna Zoe prelua în curs elemente din *Tratatul de istoria credințelor și ideilor religioase* al lui Mircea Eliade (pe care îl audiasse personal și-l admira mult, luptând pentru a fi publicat)⁴.

Desigur, din perspectivă ortodoxă, unele învățături – ca doctrina făptuirii libere, dezinteresate, fără a râvni la rodul faptei – au anumite limite, iar altele sunt de-a dreptul eretice – precum teoria reîncarnărilor succesive ale sufletelor guvernate de „legea universală a *karme*”, condamnată la Sinodul V Ecumenic odată cu origenismul. Totuși, în contextul anilor '70, de ateizare forțată și triumf al determinismului istoric, chiar referința la mari texte ale spiritualității orientale, considerate de marxism-leninism „retrograde, obscurantiste”, era un act de curaj, o spargere a clișeeleor ideologice oficiale.

Tot atunci apărea *Eminescu și cultura indiană* de Amita Bhowse, venită din India pentru a studia influențele indiene în opera eminesciană sub îndrumarea doamnei Bușulenga, care cita volumul la curs ilustrând punțile construite între cele două culturi de intuiția poetică eminesciană.

Ghilgameș era alt prilej de a face referire la Biblie. De pildă marile cataclism diluvian menționat în eposul sumerian era pus în legătură, firesc, cu Potopul relatat în *Cartea Facerii*. Ghilgameș era eroul exemplar însetat de absolut, de nemurire, caracterizat prin integritate, noblețe sufletească, generozitate, capacitate de jertfă.

În economia cursului, două prelegeri erau dedicate *Bibliei*. Era infim pentru această Carte a Cărților care este *Sfânta Scriptură*, dar condițiile nu permiteau mai mult. Și așa era o îndrăzneală de

---

⁴ Alt act de curaj, într-o vreme când despre Elena Ceaușescu se spunea că, deranjată de aceste volume „mistice”, în ignoranța ei ar fi ordonat ca autorul să-i fie adus spre a da socoteală. Aflând că românul Eliade era o somitate în mediile universitare americane și internaționale și mânia ei revoluționară nu-l putea ajunge, a făcut o criză de furie.

neconceput în alte împrejurări; doar prestigiul și autoritatea de care se bucura făceau ca „factorii de decizie” din Universitate să închidă ochii. Poate, impresionati de formidabila sa erudiție, acut conștienți de a fi mult sub nivelul său cultural, erau un pic intimidați. Poate simțeau și ei, ca toți cei cu care venea în contact, harul ce plutea în jurul ei aproape perceptibil. Sau poate izbutea să trezească și în ei, ca și în studenți, o trăire creștină, să actualizeze ceva din lumina Botezului primit în copilărie. Mărturiile lor ar fi azi binevenite. La acel curs am auzit prima dată Cuvântul lui Dumnezeu (chiar dacă neconștientizând exact ce reprezintă), cu o frumusețe, o adâncime de trăire, o bogăție de sensuri pe care aveam să le regăsesc la cursul lui Ioan Alexandru sau, mai târziu, în predicile Părintelui Galeriu.

Erau alese spre a fi prezentate din Vechiul Testament fragmente din *Geneză*, *Psalmi*, *Cartea lui Iov*, *Cântarea Cântărilor*, iar din *Noul Testament* – *Evanghelia după Ioan* și *Apocalipsă*. Nu se putea face decât o selecție semnificativă pentru a transmite unui auditoriu în general necunoscător esența Adevărului revelat. Pasaje minunate din *Facere* sau *Iov* ori geneza concentrată de la *Ioan* (*La început era Cuvântul...*) erau citite cu acea voce vibrantă, expresivă, pe care și-o amintesc toți cei ce au ascultat-o pe d-na profesoară, spre a ilustra extraordinara poeticitate a textului sacru. Splendoarea și sensibilitatea scrierii delicate și enigmatice care este *Cântarea Cântărilor* – imn nemuritor înălțat iubirii, în același timp dumnezeiești și omenești – erau puse în lumină cu o gingășie, o emoție și o subtilitate hermeneutică de care numai dumneaei era capabilă.

De altfel, iubirea era un leitmotiv al întregului curs, ce revenea mereu ca temă predilectă și mesaj de supremă însemnătate, de la Platon la Shakespeare, de la Dante la Eminescu. Dar dragostea nu era doar un *topos* recurent, la nivel conceptual. Iubirea pentru oameni, pentru studenții săi, se revărsa permanent din ființa d-nei profesoare, care se dăruia neconținut cu o bucurie ce depășea cu mult cadrul strict didactic – înțeles îngust ca simplă transmitere de cunoștințe. Dincolo de reala sa chemare

pedagogică era o vocație paideutică și misionară, de convertire a tinerelor conștiințe, de trezire a dorului după lumina spirituală, după frumusețea nepieritoare a patriei cerești, după eternitatea Împărăției lui Dumnezeu.

Iov era predat ca un model uman de excepție și prefigurare a Modelului divino-uman – Hristos, Dumnezeu Cel Întrupat. Acolo, la curs, Figura Mântuitorului Iisus Hristos, înveșmântată în lumină și dragoste nețărnută, Se desprindea din paginile Evangheliilor și plutea parcă vizibil peste capetele studenților din băncile amfiteatrului, peste clădirea Universității și întregul oraș. Pentru mine, pe atunci student la altă facultate ce veneam special ca să audiez aceste prelegeri, era o revelație.

Din eposurile homerice – *Iliada* și *Odiseea* – se profilau aievea chipurile lui Ahile – ce întrupa modelul eroului și Ulise – al înțeleptului. Figurile lor erau evocate pasionant, cu descrieri atât de vii încât parcă retrăiau în fața noastră aventurile fabuloase ale războiului troian ori călătoria de întoarcere spre Itaca. Se puneau ca de obicei accent pe însușirile morale, caracterul eroilor: Ahile era un exemplu de onoare și devotament. În cazul lui Odiseu – a cărui înțelepciune uneori virează spre viclenie, precum funesta invenție a calului troian, alteori pare a sucomba cu totul, iar a cărui fidelitate față de Penelopa cunoaște interludii – erau reliefate trăsăturile pozitive – îndrăzneală, iubire de țară, solidaritate cu camarazii, defectele fiind plasate pe fundalul umanității profunde cu care Homer își descrie eroii. Nu era uitată interpretarea neoplatonică (devenită mai târziu *topos* romantic, ca la Blake) a *Odiseei* lui Ulise ca metaforă a peregrinărilor prin această lume ale sufletului ce a uitat calea de întoarcere spre „Itaca spiritului” – patria lui celestă originară de unde a purces.

Urmau dialoguri platonice – *Banchetul*, *Republica*, *Timeu*, *Fedru*, *Fedon*. Niciodată mai târziu n-am auzit o descriere mai vie, mai limpede și pasionantă, trăită cu toată ființa, a lumii no-umenale, arhetipale, a Ideilor platoniciene – în contrast cu lumea „fenomenală”, contingentă, a obiectelor concrete, materiale.

Trebuie spus că, dacă de regulă, la orele de filosofie, Platon era pe atunci tratat superficial și în răspăr, erau și excepții notabile: de pildă platonistul Ion Banu ținea la Facultatea de Filosofie un curs de aproape un semestru despre filosoful pe care îl tradusese și-l publicase în ediția critică. Dar dacă profesorul Banu ținea un curs detaliat, „tehnic”, doamna Bușulenga știa să extragă esențialul, să-l facă fermecător și vibrant.

Se revela astfel cunoașterii noastre intelectuale existența unui plan spiritual, transcendent, absolut, etern și perfect, tărâmul sacruului, și primatul său asupra planului material, imanent, relativ, supus timpului, perisabilității și morții.

„Bine, și ce-i cu asta?” – vor obiecta detractorii și cârcotașii (de care doamna Zoe n-a dus lipsă) – „Platon e arhicunoscut, ca și Homer, nu era nimic nou, original”. Dimpotrivă, voi răspunde, cultura există doar în măsura în care e actualizată, trăită de generațiile succesive ca ceva mereu nou și relevant pentru prezent. Iar pentru doamna Bușulenga, Platon era atât de actual, de familiar, de parcă ar fi conversat cu el în ajun. Ne făcea să vedem *Ideile* platonice – în primul rând cele supreme, *Binele*, *Frumosul*, *Adevărul*, *Dreptatea* – ca pe niște realități mai reale decât lumea materială din jur.

Mult mai târziu aveam să descopăr la Sfântul Maxim Mărturisitorul, prin *Dogmatica* Părintelui Stăniloae, în acei *logoi* divini sau „rațiuni plasticizate” ale lucrurilor, similitudini cu *Ideile* lui Platon. Dar dacă le-am înțeles atât de firesc, fără efort, a fost datorită pregătirii aperceptive prin prezentarea elegantă, subtilă, empatică, a doamnei Bușulenga.

Din „mitul cavernei” izbutea să facă în același timp o alegorie nu doar a celor două tărâmurii – cel de dincolo, al arhetipurilor divine, și cel de aici, al palidelor lor copii – ci și a celor două „lumi” despărțite de Cortina de fier (sau cel puțin asta era percepția mea când o ascultam la radio *Europa Liberă* pe Monica Lovinescu – pe care o asociază instinctiv cu doamna Zoe ca aparținând aceleiași familii spirituale).

Ne aflăm aici pentru a evoca personalitatea harismatică a doamnei Bușulenga – ceea ce înseamnă că simțim că-i datorăm ceva. Eu îi datorez mult, și așa cum a fost un privilegiu să o cunosc personal și să-i ascult prelegerile, consider că și acum e un privilegiu să fiu aici ca să dau mărturie pentru excepționalul rol formativ, influența profund benefică pe care a avut-o asupra mea și desigur a multor altora. Din păcate cuvintele mele sunt departe de a putea măcar sugera extraordinara strălucire și frumusețe a stilului său, farmecul, bucuria și lumina pe care discursul, timbrul și prezența sa le răspândeau în jur.

Mitul androgenului din *Banchetul*, revelat lui Socrate de Diotima din Mantinea – povestea făpturii primordiale tăiate în două de Zeus ca pedeapsă pentru trufia sa – era comentat cu atâta har, asemenea înțelegere superioară a iubirii spirituale dintre cele două jumătăți ce de atunci se caută spre a reface unitatea originară a Ființei, încât noțiunea de *dragoste platonică* își recăpăta puritatea sensului inițial, de dor al sufletului după o pierdută desăvârșire paradisiacă. Dor profund, pe care doamna profesoară avea darul de a-l redeștepta în noi printr-o tainică anamneză, ca o *solificatio* a memoriei – actualizarea amintirii unei alte stări, mai înalte, de comuniune și fericire deplină, după care tânjeam fără să știm. Poate pentru că, vorba Sărmanului Dionis: „*Trebuie s-o fi uitat*”.

Că doamna Bușulenga însăși cunoștea această iubire, acest dor de uniune transcendențială, o dovedește și faptul că, mai târziu, avea să răspundă chemării dumnezeiești intrând în monahism și devenind Maica Benedicta.

Trecând peste *Eneida* lui Virgiliu și *Metamorfozele* lui Ovidiu, ne oprim la cele două modele ce domină Evul Mediu: Sfântul și Cavalerul. Din nou, în plină perioadă de cenzură, doamna profesoară vorbea despre viețile sfinților, citând vechi scrieri hagiografice precum *Legenda Aurea* a lui Jacopo da Voragine și prezentând modelul Sfântului ca exemplu de perfecțiune pe care

omul, cu ajutorul harului divin, o poate atinge încă din această viață⁵. Sfinții, dedicându-și viața slujirii lui Dumnezeu și semenilor prin asceză, rugăciune și jertfă, împlinesc vocația omului de a actualiza Chipul lui Dumnezeu pe Care Îl purtăm cu toții în noi, chemarea de a se îndumnezei după har. De aceea Sfinții sunt adevărata elită a umanității – pe care din nefericire epoca noastră n-o mai recunoaște.

Dacă, potrivit viziunii apusene dihotomice, Sfântul corespunde tipului uman contemplativ, Cavalerul era modelul omului de acțiune. Eposul medieval era ilustrat prin *Beowulf*, *Chansson de Roland*, *Cântul Nibelungilor*, *Cidul*. Un loc aparte îl ocupa ciclul arthurian – Romanele Mesei Rotunde. Figura Eroului Cavaler – fie că era vorba de Roland, Sigfried, Lancelot du Lac sau Perceval – reunea însușirile cele mai prețuite în epocă: noblețea (de sânge dar mai ales sufletească), mărinimia, altruismul, fidelitatea, credința.

Exemplaritatea acestui model este cea care a structurat întregul Ev Mediu apusean, cu instituțiile și regulile ce prezidau lumea medievală. Iar obârșia Codului Cavaleresc se afla, evident, tot în spiritualitatea creștină, doamna Bușulenga știind să illustreze în mod captivant imperativele etice ale acestui cod al onoarei.

Și, din nou, dacă azi librăriile sunt pline de cărți despre *Sfântul Graal* (în versiunea panteistă *new age*), în anii socialismului multilateral dezvoltat și ateismului „științific”, a vorbi despre simbolismul mistic al legendarei cupe euharistice de la Cina cea de Taină era o riscantă ieșire din toate tiparele propagandei. Doamna Bușulenga din câte știa a plătit îndrăzneala, după 1980 nemaipredând la catedră – deși era atât de dăruită activității didactice – și rămânând doar la Institutul „G. Călinescu”, unde nu mai putea exercita influența „mistică” asupra generațiilor de studenți pe care

---

⁵ Fac o paranteză pentru a spune că tot astfel mai târziu, în anii '80, discipolul și urmașul doamnei Bușulenga la disciplina Literatură Universală și Comparată la Universitatea București, Cornel Mihai Ionescu, avea să țină un splendid curs special de un semestru despre Maica Domnului.

îi iubea atât de mult, parțial poate și în urma scandalului *Mișcării Transcendentale* înscenat intelectualilor incoezi.

Urma poezia *trouver*-ilor – tradiția trubadurescă a lui *amour courtois*, cu toate referințele platonice și creștine la iubirea spiritualizată pentru un tip feminin idealizat, provenit din devoțiunea pentru Sfânta Fecioară (în tradiția occidentală catolică). Ajungem astfel la lirica petrarchizantă, *dolce stil nuovo* și *Vita Nuova* a lui Dante.

Cu *Divina Comedie* a lui Dante, doamna Zoe avea o rezonanță cu totul aparte. Coborârea lui Dante, condus de Virgiliu, prin bolgiile *Infernului*, urcușul pe *Muntele Purgatoriului* și mai ales ascensiunea prin cele nouă Ceruri ale *Paradisului*, călăuzit de Beatrice, erau descrise cu o forță și un talent al vizualizării ce veneau dintr-o viziune proprie de o intensitate egală, din înțelegerea și trăirea profund creștină a realităților spirituale pe care Dante le transpune în terținele perfecte ale *Divinei Comedii*.

Nu știi dacă azi vă puteți închipui ce însemna pentru un tânăr crescut în atmosfera ateistă generală să audă o profesoară de geniu ca doamna Bușulenga vorbind despre diavol ca despre o ființă reală, nu imaginară sau simbolică, văzută prin ochii altui geniu – Dante (care la rândul lui sintetiza o întregă tradiție medievală). Atunci am înțeles starea lui Lucifer, care deși este sursa focului ce pârlăjește întregul Iad, el însuși nu arde, ci e încremenit într-un ocean întunecat de gheață – prizonier în ghețurile veșnice ale urii și propriului orgoliu nemăsurat, ce-l despart de Dumnezeu.

Abia mai târziu aveam să înțeleg și de ce Cartea a II-a, a *Purgatoriului*, e mai puțin realizată. Pentru că nu corespunde unei realități spirituale, cum învață tradiția ortodoxă ce nu admite existența acestui tărâm intermediar de așa-zisă „purificare”, ci doar unei proiecții conjuncturale a dogmei catolice.

Dar, fără îndoială, adevărata revelație era fascinanta descriere a *Paradisului*. Relatarea călătoriei în duh a lui Dante prin cele nouă Ceruri era în același timp o inițiere teologică și o lecție de etică aplicată, întrucât fiecare Cer corespunde unei anume virtuți:

Cerul Lunii este al sufletelor mântuite dar încă șovăitoare, al lui Mercur – sufletele active în slujba credinței, Venus – sufletele îndrăgostite, Soarele – cele înțelepte, Marte – războinicii morți pentru Cruce, Jupiter – iubitorii de dreptate, Saturn – contemplativii și asceții, în sfârșit Stelele Fixe și Empireul.

Dincolo de discuțiile legate de structura astrologică a modelului medieval al universului, Paradisul este un tărâm al iubirii. De aceea Dante urcă de la un Cer la altul privind mereu în ochii Beatricei. Iubirea ei îl conduce până în Empireu, unde e preluat de Sfântul Bernard – cunoscut pentru marea lui devoțiune pentru Sfânta Fecioară, iar apoi de însăși Maica Domnului, care îl duce până în preajma Sfintei Treimi. Grandioasa viziune dantescă atinge punctul culminant în ultimul cânt, odată cu contemplarea – atât cât îi poate fi dat omului, a Înseși Dumnezeirii Celei în Trei Străluciri, a Persoanelor Treimice: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Dante crede a desluși, în mijlocul întreitului cerc de lumină, chiar Chipul Domnului Iisus Hristos – deși geniul lui poetic se mărturisește desigur copleșit de imposibilitatea expimării în biete cuvinte omenești a acestor înfricoșătoare taine dumnezeiești.

Divina Comedie se încheie cu acest imn de slavă adus lui Dumnezeu, Care este iubire, și Care din iubire și prin iubire a creat și ține în existență întregul univers: „*L'Amor che muove il Sol e l'altre stelle*”. Când prelegerea doamnei Zoe se încheia cu acest ultim vers aveam senzația că fusesem și eu acolo cu Dante, contemplând Roza Mistică a Empireului, chipul de lumină și dragoste al Maicii Domnului și indicibila strălucire întreită a lui Dumnezeu.

Era cu mult mai mult decât spulberarea definitivă a oricăror clișee ideologice și stereotipuri marxiste, mult mai mult decât simplă dizidență politică. Era o convertire. Prin ochii doamnei Zoe, ai lui Dante și ai Beatricei, ajunseseam să întrezăresc o scânteie din slava veșnică a lui Dumnezeu. Această intuiție fulgurantă nu avea să mă mai părăsească niciodată.

Parafrazându-l pe Hamlet aş putea spune: „Restul e Renaștere”. Niciodată poezia lumii n-avea să se mai ridice la această înălțime

amețitoare cu care se încheie Evul Mediu. Ceea ce urmează, deși adesea excepțional, e totuși o continuă decadere spirituală a omenirii, fiecare epocă istorică marcând un pas mai departe în tragicul proces de secularizare progresivă⁶: viziunea medievală teocentrică e înlocuită de umanismul renașcentist antropocentric. Reforma protestantă neagă tradiția Bisericii – rămânând în limitele unei paradigme încă așa-zis creștine dar pregătind raționalismul iluminist. Acesta pune în discuție fundamentele creștine ale lumii europene și face posibilă oroarea infinită a Revoluției Franceze. Urmează teomahia veacului al XIX-lea cu treimea atee Marx-Darwin-Freud și apostazia cvasi-generalizată a secolului XX cu Revoluția bolșevică, totalitarismul comunist și nihilismul postmodern.

---

⁶ În sprijinul acestei perspective aș cita nu doar ampla demonstrație a lui H.R. Patapievic din *Omnia recent*, ci și viziunea critică severă a lui Mircea Eliade față de umanismul renașcentist desacralizat, cuprinsă în lucrarea de tinerețe *Contribuții la filosofia Renașterii* și rezumată de doamna Bușulenga în portretul pe care i-l face lui Eliade în *Mircea Eliade – de la Filosofia Renașterii la Istorie și mit*: „Mircea Eliade vedea semnificația majoră [a Renașterii] în coborârea sensului creator de valori din transcendental în conștiința liberă și individuală, devenită punct de sprijin, nod vital, de-a lungul celor două secole ce despart pe Petrarca de Luther și Campanella. În general, socotește această direcție cucerită de gândirea umanistă drept o nouă dogmatică orientativă și susținătoare, ajungând până la lumea modernă” (în *Contemporanii mei. Portrete, volum alcătuit și îngrijit de Elena Docsănescu, Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta”, Ed. Niculescu, București, 2008, p. 71). Și iată încă un citat din același volum de portrete, de această dată despre N. Iorga și lucrarea sa *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor* din 1920: „Iorga n-a iubit Renașterea... Ceea ce-l supăra pe istoric în literatura Renașterii era laicizarea mentalităților, care dusesese mulți umaniști la amoralism, și destui poeți la desacralizarea valorilor trecutului, dându-le pradă râsului și ridicolului... Pentru istoricul care căuta adevărul timpului și valorile moralității în principal, iar valorile estetice în funcție de acestea, spectacolul unei lumi repăgânzite și violent hedoniste era într-un tot rebarbativ” (Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Nicolae Iorga și literatura universală*, în *op. cit.*, p. 53-54).*

Revenind la cursul doamnei Bușulenga, urma așadar Epoca Renașterii, cu *Sonetele* lui Michelangelo, *Faust*-ul lui Marlowe și opera lui Shakespeare: erau tratate câteva tragedii – *Hamlet*, *Romeo și Julieta*, *Regele Lear*, o piesă istorică – de ex. *Richard al III-lea* – și *Furtuna*, unde eroul principal părea a fi nu magul Prospero, ci Ariel – duhul ce-l inspiră. Era exemplificat *hybrisul* eroului tragic, cu o înțelegere adâncă a resorturilor etice și trimiteri la *topos*-uri recurente din tragedia greacă.

Tema acestui colocviu – tensiunea etic-estetic – poate fi perfect ilustrată și de *Sonetele* shakespeariene, în lectura doamnei Zoe. Însuși termenul „*fair*”, des folosit în *Sonete*, însemna în engleza elisabetană în același timp „frumos” și „bun”, un fel de *kalokagathia* transpusă ulterior în registrul comportamental de pragmatismul britanic. Doamna profesoară nu pierdea prilejul de a cita aici *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare* de Vasile Voiculescu, autor neagreat de regim, ce suferise ani grei de temniță comunistă.

Alături de tema nemuririi prin artă, iubirea platonice era o altă temă centrală a sonetelor, dar și a straniului poem shakespearian *The Phoenix and the Turtle*, minunat pusă în valoare de doamna profesoară. Reluând motivul iubirii spirituale, mistice dintre două suflete pereche din *Banchetul*, doamna Zoe – dincolo de inegalabila fascinație intelectuală exercitată de discursul său, făcea încă o dată să vibreze inimile tinerilor auditori la frecvențele cosmice ale iubirii spirituale. Căci Dumnezeu e iubire, și cine se află în iubire se află în Dumnezeu – Care e în același timp Supremul Bine, Supremul Frumos și Supremul Adevăr. Astfel, în Dumnezeu se rezolvă orice tensiune între etic și estetic – acesta fiind, cred, răspunsul la tema colocviului nostru.

De altfel, doamna Bușulenga nu a întâmpinat nici o greutate în a reconcilia orice tensiune între etic și estetic, identificându-le în propria sa ființă cu aceeași ușurință, același firesc, cu care Keats identifica Frumosul cu Adevărul (*Beauty is Truth, Truth – Beauty*), iar Platon le asocia pe ambele cu Binele, și slujindu-le în egală măsură, cu dragoste și onestitate, întreaga viață.

De la Renaștere doamna Zoe trecea direct la *Faust*-ul lui Goethe, insistând asupra semnificației pactului demonic și mântuirii lui Faust prin iubire. Și oare nu i s-ar potrivi doamnei Zoe înseși, în mod desăvârșit, un concept ca cel de *schöne Seele*, sau versul final din *Faust*: „*Das Ewig-Weibliche Zieht uns hinan*”? Urmau *Don Quijote* al lui Cervantes – reminiscentă târzie a romanelor cavalerești transpuse într-o figură christică, Romantismul și Eminescu...

*

„Mulți intelectuali sunt de părere azi că adevărații oameni ai omenirii se găsesc în țările socialiste”, scria Ioan Ianolide în 1985. „Ei spun un adevăr... Pe noi experiența ne-a învățat să gândim mai profund și subtil. Nu ne putem juca cu cuvântul, sufletul, ideile, valorile, omul, societatea. Am căpătat respect sfânt pentru adevăr, de aceea drămuim totul cu mai multă înțelepciune. În țările guvernate de materialismul ateu oamenii au fost puși în situația să-și apere proprietatea, familia, neamul, credința, viața și sufletul. S-au dat bătălii cumplite; și chiar dacă pe plan istoric au învins [vremelnic – n.n.] atei, în lupta duhurilor, ce se dă în adâncul ființei, au învins credincioșii”⁷. Aceste rânduri o definesc și pe doamna Bușulenga, prin care credința a dobândit o victorie de prestigiu.

În încheiere o vom parafraza chiar pe doamna Zoe, care vorbea despre profesorul ei, Tudor Vianu. Lecția ei, „ca orice lecție mare, este lecția exemplarității, nobleții și rigorii, este lecția mării iubiri de oameni făcută cu discreție, cu eleganță. Cred că duhul său ar trebui să permeeze fără încetare atmosfera universitară, pentru ca exemplul său să fie exemplul universității întregi. Avem nevoie de exemplul său, avem nevoie să ținem minte lecția sa, care trebuie să fie cu noi, cei ce i-am fost discipoli, până la sfârșitul vieții și chiar mai departe”⁸.

---

⁷ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos*, Ed. Christiana, București, 2006, p. 337.

⁸ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Tudor Vianu: Avem nevoie de exemplul lui*, în *op. cit.*, p. 154.

Domnul Ion Pop vorbea despre dificultatea unui intelectual cu o largă cuprindere culturală precum Lucian Blaga de a accepta să se identifice cu o singură tradiție religioasă, cum ar fi cea ortodoxă, și-l încadra într-un tip de religiozitate mai difuză, ca cea romantică. Maica Benedicta este un model și în acest sens. Nu cred că i se pot pune la îndoială imensa erudiție, deschiderea culturală ce cuprindea toate marile tradiții ale lumii, uriașa forță de sinteză, anvergura unică a personalității. Și totuși ea nu a avut nici o dificultate în a se identifica cu o tradiție religioasă, cea ortodoxă căreia i-a aparținut și în care s-a și închinoviat depunând voturile monahale. „Nu m-am despărțit niciodată de Biserică”, spune ea, „toți duhovnicii mei pot da mărturie. Am înțeles că de acolo vine esența vieții”.

Este dovada că nu există nici o contradicție între marea cultură și credința ortodoxă. Dovada că marea cultură se poate ridica până la Hristos. Căci am convingerea că Hristos era viu și Se manifesta în doamna Zoe Bușulenga – iar apoi în Maica Benedicta – și că acum ea ne privește și se roagă pentru noi acolo sus, în Paradisul spre care năzuia.

Poate de aceea, la slujba parastasului, parcă îmi venea să cânt, în loc de veșnica pomenire: Hristos a Înviat!

Pr. Gheorghe Popa

CE AM ÎNVĂȚAT, CA STUDENT TEOLOG, DE LA PROFESOARA ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA

Vreau să depun o mărturie despre ce am învățat eu de la Maica Benedicta, ca student teolog în perioada ideologiei comuniste, care era o ideologie atee și totalitară.

Am plecat de la Seminarul Teologic de la Neamț, unde era singurătate și pustietate, dar o pustietate care, din altă perspectivă, era o oază de liniște și de edificare. Ajungând în București, studenții teologi trăiau sentimentul marginalizării și al frustrării și își puneau problema „Ce rost are să fac Teologia acum, când preotul este disprețuit și nu este lăsat să intre în Universitate?”, căci trebuia să găsim tot felul de șiretlicuri ca să putem pătrunde la cursurile doamnei Bușulenga și ale poetului Ioan Alexandru. Uneori, când ne întreba portarul de la ce facultate suntem, îi spuneam că suntem de la „științe supranaturale” – portarul nu știa exact care este știința supranaturală.

Primul lucru pe care l-am învățat de la Maica Benedicta a fost că teologia vorbește despre Dumnezeu ca să vorbească cât mai bine și mai frumos despre om. Teologia apără, protejează și edifică demnitatea omului. Teologia are, și trebuie să aibă, o vocație culturală, după cum și cultura are o dimensiune și o vocație teologică. Acestea le-am învățat atunci și m-au ajutat să fac abstracție de opinia publică și să-mi regăsesc libertatea interioară, să mă raportez la valori obiective și să nu mă raportez la modul în care opinia publică mă privea pe mine, studentul teolog. M-au ajutat să depășesc și frustrările, și sentimentul de marginalizare, și mi-a adus o enormă bucurie, că altfel, uneori, m-am gândit să mă retrag de la Teologie. Preoții care sunt mai tineri nu cunosc această experiență, experiență care este foarte dureroasă, însă

maica Benedicta și poetul Ioan Alexandru ne-au ajutat pe noi, teologii, să depășim aceste sentimente. Și pentru acest lucru îi suntem recunoscători.

Al doilea lucru pe care l-am învățat de la maica Benedicta este faptul că poporul român este un popor care are vocația sintezelor între lumea greacă și lumea slavă, între Occident și Orient.

Dintr-o altă perspectivă, noi suntem tot în Occident, nu suntem în Extremul Orient, suntem în orizontul Logosului sau Cuvântului lui Dumnezeu întrupat, așa cum spunea domnișoara Anca Popescu. Eu am învățat acest lucru, că noi românii avem o vocație de sinteză, deoarece prin limbă suntem occidentali, și, prin sensibilitate duhovnicească și prin credință suntem răsăriteni, în sensul identității ortodoxe, nu ca realitate confesională, ci în sensul identității Ortodoxiei ca expresie națională a adevărilor naționale.

În general, Ortodoxia nu este o confesiune *orientală*, ci este partea care poartă întregul; Noica aproximează această realitate spunând că *partea* nu este *o parte* dintr-un întreg, ci este *partea* care poartă întreaga încărcătură a întregului. Ce înseamnă asta? Noi avem expresia liturgică „Hristos care se împarte, dar nu se desparte”, ci este prezent în fiecare părticică din Sfânta Euharistie, „și pe cei care se împărtășesc îi sfințește”. Această gândire antinomică – se împarte, dar nu se desparte – este prezentă la Sinodul de la Calcedon și este o dimensiune profundă a structurii realității, a modului în care a zidit Dumnezeu lumea. Ea ne ajută să păstrăm un echilibru astăzi, într-un context ecumenic, între identitate și alteritate, între particular și general, între unu și multiplu. Toate aceste lucruri le gândim în sfera largă a culturii, nu intrăm în zona strict teologică, însă această relație antinomică o găsim în această afirmație de la Calcedon care a marcat profund întreaga cultură europeană.

Așa am învățat că, în relația dintre teologie și știință, dintre teologie și cultură, viziunea noastră, ca tineri teologi, trebuie să fie o viziune integratoare, și nu exclusivistă. De aceea cred

că măicuța Benedicta avea un respect deosebit pentru Enescu, Brâncuși și Eminescu.

Îmi amintesc că am participat odată la interpretarea pe care ne-a dat-o la *Scrisoarea I*, în care ne explica câte influențe sunt în conștiința unui poet și cum toate aceste influențe se integrează în identitatea lui proprie. *La început pe când ființă nu era, nici neființă* – avem și expresii din cultura Extremului Orient, avem lumea ca voință și reprezentare de la Schopenhauer, avem haosul, care este prezent la greci. Și, spunea doamna Bușulenga, în final avem, de fapt, dimensiunea iudeo-creștină: „punctul cel dintâi” – nu spune că primul, nu este considerat ca număr – „și singur, iată-l / Cum din haos face mumă, iară el devine tatăl”. Pe mine acest lucru m-a impresionat și m-a ajutat să înțeleg și valorile care sunt în alte părți, dar în același timp să mă edific în ceea ce privește propriile mele valori.

Această perspectivă integratoare asupra culturii din partea teologului o găsim în Bucovina, la bisericile noastre cu pictură exterioară, unde, alături de profeții Vechiului Testament, sunt și Socrate, Platon, Aristotel. Iată că pictorii anonimi, care în general erau călugări, aveau aceeași perspectivă, care cred că exprimă identitatea și vocația noastră spre sinteză. Poate că și acest fapt a ajutat-o pe măicuța Benedicta să-și confirme certitudinea unei relații corecte între unitate în diversitate și să ne-o transmită și nouă.

Toți tinerii din România, când au plecat în Occident după '90, inclusiv eu, au trăit un șoc cultural și, uneori, mulți s-au simțit într-o cultură mică și unii au vorbit foarte urât despre ceea ce avem noi acasă și de aceea nu au fost respectați. În Occident, cine își reneagă identitatea nu mai este respectat. Măicuța Benedicta m-a ajutat să depășesc toate aceste complexe și să fiu orientat spre această perspectivă a unității în diversitate, o unitate voită de Logosul sau Cuvântul lui Dumnezeu, care atât de mult a iubit lumea încât a venit în mijlocul lumii, ca lumea să devină Biserică.

Gheorghiu Geană

**CULTURA CA STARE DE FASCINAȚIE A FIINȚEI.
MĂRTURII ȘI GÂNDURI DESPRE ZOE
DUMITRESCU-BUȘULENGA**

Prin anii 1963-'64 putea fi văzută urcând, cu pas destoinic, treptele edificiului Facultății de Drept, grăbindu-se de fapt către Facultatea de Filosofie, găzduită în vremea aceea la etajele de sus ale clădirii. Aveam să încerc mai târziu exercițiul empatic de a bănuî ce simțea acea ființă umană, însuflețită deja de tropismul pentru valorile trainice, în momentele când se afla în fața armonioasei construcții concepute în stil clasic de arhitectul Petre Antonescu.

Mai presus însă de intuirea unei astfel de rezonanțe spirituale profunde stăruie însă o întrebare la care n-a răzbătut până astăzi un răspuns documentat și anume: cum va fi ajuns Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga (despre domnia sa este vorba) să țină prelegeri la o facultate impregnată de o ideologie drastic distorsionantă, cu care personalitatea sa, prin genealogie și formație, nu avea nimic în comun? Ce resorturi ascunse vor fi fost stimulate să intre în acțiune pentru ca un spirit cultivat ca al său să fie trimis a răspândi lumină tocmai într-un loc dintre cele mai agresate de falsele valori? E o taină, probabil aici: filosofia a fost prin originile ei înrudită cu reflecția asupra binelui, frumosului și transcendenței și poate că Atotrostuitorul temeliiilor lumii va fi avut grijă ca articulațiile esențiale ale acesteia să nu fie corupte total – nici în planul real, nici în cel reflectat. Coborând însă în imediat, o explicație ar fi aceea că, chiar și în ipostaza ei ideologic-dogmatică, filosofia era prezentată drept „cunoașterea legilor celor mai generale ale naturii, societății și gândirii”. Prin urmare, programa de studii a Facultății de Filosofie a fost astfel alcătuită încât să conțină și cursuri referitoare la câteva probleme filosofice ale

unor științe precum fizica, chimia, biologia, matematica¹. Astfel de cursuri se întindeau pe un an (nu pe un semestru, precum cele de astăzi!) și erau predate de cadre didactice de la facultățile de profil din Universitate. Așa stând lucrurile, între materiile adjuvante a fost inclus, nu se știe prin a cui decizie, și un curs intitulat „Istoria literaturii și artei universale”. Era cursul care o aducea la Filosofie pe Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Într-un fel, nouă – studenților – ne-a surâs, atunci, norocul: putea să fie desemnat un militant proletcultist; erau mulți, cine a decis avea de unde alege!...

La începutul anului III, zvonul că va veni în fața noastră și că vom beneficia de prelegerile sale s-a răspândit iute, generând printre noi, studenții, un amestec discret de emoție, curiozitate, nerăbdare. Deși nu apucase să-și publice titlurile „grele” dintr-o operă ce se va dovedi consistentă, renumele său de personalitate erudită (între altele: editoare și îndrăzneată exegetă a lui Eminescu) se răspândise deja în mediul universitar umanist. Așteptările noastre aveau să primească deplina satisfacție. Cursul de Istoria literaturii și artei universale era altceva decât tot ceea ce ni se întâmpla în Facultate. Ne întâlneam la 305, o sală largă, luminoasă, situată la nivelul de sus, în latura dinspre Operă a clădirii. Așezată la catedră, Doamna Zoe perora într-o retorică elevată, total străină de obișnuitele clișee. De la înălțimea pedestalului, își arunca privirea pe deasupra creștetelor noastre. Detașată de context, nu nouă ni se adresa, ci zeilor culturii. Termeni, expresii, fraze întregi – totul suna altfel decât ceea ce ne era dat să auzim zilnic. În voce avea un timbru mai degrabă viril, dar feminitatea era simultan recuperată prin delicatețea rostirii. Fluxul ideilor se rânduia în rafale, ca niște

---

¹ Cursul de matematică se restrângea, de fapt, la probleme de teoria mulțimilor. Nelipsiți de la acele prelegeri au fost doi participanți „externi”, care nu se numărau printre studenții înmatriculați ai Facultății: Aurel Stroe și Anatol Vieru, compozitori de vârf în muzica modernă românească și europeană. Deja cunoscuți la acea vreme, ambii muzicieni veneau să-și consolideze cunoștințele despre mulțimi și clase de elemente, ei asociindu-și inspirația creatoare cu modele matematice.

zvâcnete ale gândirii, care ne lăsau muți de sfială. Înțelegeam că ea însăși trăia până la fascinație tot ce grăia...

Cursul a durat trei semestre², fiindu-i anexat și un seminar curent. Aria de probleme era vastă, dar Profesoara a structurat-o astfel încât să ne asigure reperatele: după vechea literatură chineză și marile poeme filosofice indiene, rămâneam în Europa, unde zăboveam asupra lui Hesiod și Homer, urmau tragicii greci, săream la Evul Mediu cavaleresc, apoi la Dante, literatura Renașterii, Goethe, curentele mari din secolul al XIX-lea (clasicism, roman-tism); orele de literatură alternau cu cele dedicate artelor plastice: sculptura greacă, arta Renașterii, clasicismul, romantismul, impresionismul și postimpresionismul, ceva despre cubism și expresionism... Firește, erau niște semințe kalokagathonice ce urmau să încolțească în fragedele noastre suflete.

Dacă la cursuri Doamna Zoe părea detașată de mediul prox-im, la seminarii lucrurile se petreceau altfel: acolo își dezvăluia o umanitate nebănuită. Seminariile se desfășurau separat, într-o sală mai mică. Dintr-o sacoșă anume menită, Profesoara noastră scotea albume de artă, iar noi ne strângeam ca puii în jurul unei cloști și-i urmăream – numai ochi și urechi – comentariile. Din când în când mai îndrăzneam și câte unul dintre noi vreo părere... Și mai mereu răspunsul venea fie ca un zâmbet, fie ca o ridicare de sprâncene, oricum ca o bună mirare: „Mda, uite, nu m-am gândit, e interesant” – și comentariul *ad hoc* era îndată preluat și amplificat.

Îndrăznesc să afirm că, pentru cvasitotalitatea auditoriului, întâlnirile cu Doamna Zoe au venit ca o fereastră deschisă, în premieră, spre universul fascinant al artelor; dacă despre literatură mai știam câte ceva, întâlnirea cu artele plastice ne-a găsit aproape inocenți. Personal, am păstrat multă vreme ca pe o amintire

---

² Cu exactitate, el s-a extins pe întreg anul III și a continuat pe semestrul al doilea din anul IV – se înțelege, desigur, că pe-atunci (*o, tempora – o, mores!*) durata normală a unui ciclu de studenție era de cinci ani!

prețioasă – de minte și de suflet – caietul cu notițe de la acele prelegeri; l-aș fi avut și astăzi dacă nu ar fi ars în 1998, într-un incendiu care mi-a mistuit casa părintească din Vrancea, unde îl țineam împreună cu alte documente (într-un fond de carte de vreo două mii de volume), incendiul cu pricina distrugând atunci vreo douăzeci de gospodării zdravene. În acea grozăvie mi-a dispărut și un exemplar din volumul *Eminescu*, apărut la Editura Tineretului, în colecția „Oameni de seamă”; îl aveam din perioada studenției, cu dedicația autoarei.

Deși numele nu-i figura printre cele ale filosofilor *en titre*, Doamna Zoe ne-a rămas, astfel, în cugete ca unul dintre cei câțiva dascăli de seamă (în cazul său: de rangul eminenței) din studenția noastră. În prezent, onorat eu însumi să urc la catedra universitară, am găsit de cuviință să-i dedic, simbolic, unul dintre cursurile din spectrul antropologiei pe care le predau la Universitatea din București – la facultățile de Filosofie și de Sociologie – anume: cursul de Antropologia artei.

*

Ulterior, ne-am desfășurat în zone intelectuale diferite, dar ne-am reîntâlnit, târziu, în 1985, în studioul „Mihail Jora” al Radiodifuziunii, la un concert susținut de formația de suflători „Concordia”. (În trecut fie spus, întâlnirea aceea n-a fost chiar întâmplătoare; îmi place să cred că ea a venit sub semnul unui determinism mai profund, care, prin mijlocirea fluxurilor de personal uman, aduce în același punct nodal dintr-o rețea socială indivizi cu însușiri și cu preocupări asemănătoare: Doamna Zoe, se știe bine astăzi, avea serioase afinități cu muzica, o artă față de care și eu m-am simțit întotdeauna atras.) Între timp prestigiul său intelectual sporise: când ne-am reîntâlnit îi apăruseră deja excepționalele exegeze de eminescologie, precum și clasica sinteză despre Renaștere, conta printre invitații de onoare în emisiuni culturale de televiziune (puține, câte erau), iar instituțional se afla la direcția Institutului „G. Călinescu”...

Din această ipostază răspundea și de publicația Institutului, Revista de Istorie și Teorie Literară. Tocmai scrisesem un text despre poezia lui Cezar Baltag; îl intitulasem „Augusta singurătate a poetului” și făceam în el o asociere între asceza lângă cuvinte a poetului Baltag și singularitatea viețuirii monahale. Creația acestui eminent reprezentant al generației '60 era oricum ancorată în genialitatea folclorică, dar întâlnirea face-to-face a poetului cu Mircea Eliade, la Chicago, îi limpeziise arta poetică prin cristalizarea unor motive tematice – axis mundi, coincidentia oppositorum, dialectica dintre sacru și profan etc. – motive prezente și în urzeala scientistă a scrierilor eliadeene de istoria religiilor. Trimiterile la registrul religios, cu recursul chiar la un anumit lexic specific („asceza”, „sacru–profan”, „epifanie”, „deus otiosus”), mi-au ridicat opreliști în calea publicării articolului. Fără să știu ceva despre înclinația creștină a Doamnei Zoe, i l-am înmănat personal, la Institutul „G. Călinescu” (aflat atunci la Izvor, deasupra Teatrului „Lucia Sturdza Bulandra”), cu întrebarea dacă ar fi posibil să se publice în revista Institutului. A primit dactilograma fără nici o ezitare, ca semn de firească acceptare. I-am mărturisit că articolul îmi fusese refuzat de o revistă centrală, atrăgându-i atenția asupra sugestiilor religioase creștine pe care le relevam în arta poetică supusă analizei. Mi-a răspuns prompt, ca o făgăduială implicită: „Cu atât mai bine!...”. Articolul a apărut, într-adevăr, în numărul imediat următor³, iar fermitatea răspunsului său nu-mi mai apare astăzi deloc inexplicabilă...

Fără vreo umbră de trufie, aș adăuga încă un episod, cu o semnificație particulară. La începutul anilor '90 am încercat să o atrag la unul dintre colocviile anuale de la Focșani, de pe lângă Casa Corpului Didactic, dedicate lui Simion Mehedinți. Ca să-și facă o idee despre acele colocvii i-am dat un text al meu, pe-atunci

---

³ A se vedea: Gheorghiuță Geană, „Augusta singurătate a poetului”, în *Revista de Istorie și Teorie Literară*, anul XXXIV, nr. 2–3 (aprilie–septembrie), 1986, pp. 300–303.

inedit – „Spiritul academic în grădina filosofiei culturii” –, în care încercam să sintetizez viziunea lui Mehedinți asupra Academiei ca instituție de cultură națională. N-a putut veni fiindcă era acaparată de îndatoririle ce-i reveneau, în acel moment, ca deținătoare a funcției de vicepreședinte al Academiei Române. Totuși, despre articolul meu avea să-mi spună ulterior: „E un text de o limpiditate maioreșciană!”⁴ Am rețrăit astfel, pentru o clipă, bucuria de altădată a studentului care primise la examen, din partea ilustrei profesoare, nota maximă!...

*

Ca literat de profesie, Zoe Dumitrescu-Bușulenga n-a practicat cronică și nici critica literară obișnuită. S-a desfășurat, în schimb, în spațiile comparativismului – un comparativism de mare anvergură. A abordat adesea teme ce întruchipează valori absolute, canonice (Creangă, Eminescu, Renașterea) – teme aparent ușoare în măsura în care ies în cale, dar în fapt foarte dificile, tocmai pentru că ele au generat munți de exegeze și e foarte greu să mai aduci ceva nou întru înțelegerea lor. Contribuțiile Doamnei Zoe sunt însă temeinice, excepționale. S-a îndreptat mai ales spre temele clasice, pentru că avea simțul valorilor perene și – complementar – pe acela al eternității. Așa trebuie, cred, înțelese îndemnurile sale de pe urmă: „Apărați-l pe Mihai!” (e vorba despre Eminescu, desigur) și „Să nu pierdem verticala!”

Tot așa, sub semnul constanței, trebuie înțeles și interesul său față de Renaștere. De fapt, este mai mult decât un pragmatic interes acolo: avem de-a face cu o veritabilă afinitate. Iată o aserțiune revelatorie în acest sens: „Se spune, în general, că nu există intelectual român cu adevărat cultivat care să nu aspire la cuprinderea acelor vremi uimitoare, care să nu vrea să se apropie în felul său particular, cât mai original, de fenomenul «miraculos»

---

⁴ Pentru confruntare: articolul a apărut în *Academica*, anul III, nr. 12 (36), octombrie 1993, pp. 23 și 27.

al Renașterii europene, pentru a-l rejudeca parțial ori integral, pentru a-i iscodi tot alte și alte articulații, pentru a-l strânge în vreo sinteză mai aparte”⁵. Cum să nu vedem aici o autodefinire – una indirectă, prin reflex, dar cât se poate de convingătoare, de vreme ce autoarea acestor cuvinte referitoare la un savant ca Mircea Eliade și-a trecut ea însăși în bibliografia personală un titlu de referință: *Renașterea: Umanismul și destinul artelor*⁶?

Pasiunea pentru Renaștere a generat întotdeauna enciclopedism, iar traiectoria intelectuală a Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga ilustrează această vocație enciclopedică a culturii române și a insului care o întruchipează. E un fapt evident care, totuși, trebuie reiterat, fiindcă pe actuala scenă a istoriei noastre culturale pare a se ivi un alt tip de intelectual decât cel de până acum; acest tip nou tinde să relativizeze canonul valoric, să privească tradiția fără nici un fel de sfială, să demitizeze totul sub flamura unui adevăr pretins exact (dar poate nici măcar parțial; iertare: adică în orice caz... ne-tot!⁷), să-și aleagă reperele în afara spiritualității naționale. Nu astfel s-au orientat la vremea lor Tudor Vianu, G. Călinescu, Edgar Papu, Mircea Eliade sau mai nou descoperitul Mircea Vulcănescu – familie de spirite în care s-a inserat sui generis și Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Astfel de autori stăpâneau erudiția de a scrie despre orice temă, din oricare domeniu al culturii – literatură, arte plastice, muzică, arhitectură

---

⁵ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, „Prefață” la Mircea Eliade, *Contribuții la filozofia Renașterii*, București, Editura Academiei, col. „Capricorn”, 1984, p. 5.

⁶ Carte apărută la Editura Univers, București, 1975. Volumul are la bază teza de doctorat intitulată *Curenți și stiluri în Renaștere*, susținută de autoarea la Universitatea din București, în 1971, conducător științific Prof. Alexandru Dima. Cultura Renașterii a rămas în continuare una dintre temele preferate ale Doamnei Zoe.

⁷ Cum altminteri decât ca efect al *carenței* în asimilarea unor adevăruri poate fi privită ideea (ce face valuri în istoriologia noastră) că originea daco-romană a poporului român, sau eroismul unor domnitori ca Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, sunt probleme de mitologie și că, în fond, specialistul în istorie lucrează cu... ficțiuni!?!...

– fără să lase câtuși de puțin impresia de diletantism. Dacă, astăzi, tot îi trage gândul pe unii (mai ales tineri, dar nu numai) spre alte curți mai bogate, ar trebui să alerge într-acolo pentru ca, odată ajunși la fața locului, să-și dea seama că figuri ca acelea tocmai enumerate ar face cinste oricărei „mari” culturi din lume!... De ce să alergăm aiurea ahtiați după modele când le avem la noi acasă, congruente cu modelele universale, la flacăra cărora s-au și călit, în marea lor majoritate!... Dar se pare că nu în căutarea de modele își părăsesc tinerii de azi țara natală; Doamna Zoe deplângea adesea lipsa modelelor – de fapt modelele încă există, dar celor ce ar trebui să se slujească de ele, tinerilor adică, li s-a atrofiat nevoia de modele!...

*

La începutul anilor 2000, vestea că Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-ar fi călugărit a produs rumoare în cercurile intelectuale românești. Ferindu-se să devină țintă a televiziunii și a curiozității publice, ea însăși mărturisea: „Am dorit foarte mult să nu se știe de călugărirea mea, decât numai atunci când voi fi în sicriu”⁸. Nu s-a întâmplat așa, iar supozițiile au rămas suspendate.

Ca intelectual familiarizat cu istoria culturii române, Zoe Dumitrescu-Bușulenga va fi descoperit cu interes faptul că familiile unor importanți cărturari aveau reprezentanți în zona monahală. Astfel, nu mai puțin de trei „surori după trup” ale mamei lui Mihai Eminescu – schimonahiile Fevronia, Sofia și Olimpiada Iurașcu – s-au nevoit la Mănăstirea Agafton, în județul Botoșani. De asemenea, trei surori călugărițe a avut și scriitorul Constantin Gane: Partenia, Epraxia și Olimpiada, toate trei viețuindu-se la

---

⁸ Cf. *Mărturiile Maicii Eufrosina Jescu despre Doamna Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta*, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2009, p. 15. Această cărticică de 24 pagini este foarte importantă pentru oricine ar dori să cunoască în detalii comportamentul de monahie al Maicii Benedicta.

Mănăstirea Văratec. Tot la Văratec s-a călugrit Evghenia, sora lui Costache Negri. Alte exemple, cel puțin la fel de ilustre: Elisabeta, soră cu filosoful Vasile Conta, călugărită la Văratec; Xenia, soră cu tatăl lui George Enescu, monahie la Agafton; Elisabeta, sora mai mare a lui Alexandru Vlahuță, căsătorită cu avocatul Străjescu, dar intrată în monahism la Mănăstirea Agapia, la săvârșirea soțului său, după doi ani de căsnicie⁹.

Cred că și sejururile sale estivale la Văratec vor fi „lucrat” ca un fel de propedeutică pentru acest fel de trăire. În tradiția experiențelor de viață ale elitei intelectuale românești, Eminescu, Veronica Micle, Vlahuță, Delavrancea, Sadoveanu etc. își petreceau o bună parte din perioadele calde ale anului la acea mănăstire. În existența unor scriitori – Gala Galaction, Valeriu Anania, parțial Tudor Arghezi –, viața monahală și creația literară s-au îmbinat într-un sincretism desăvârșit.

Să ne apropiem însă de persoana ca atare. Zoe Dumitrescu-Bușulenga avea disponibilități *lăuntrice* pentru ascetism. Din interviurile acordate în anii din urmă ai vieții sale Doamnei Teodora Stanciu și Domnului Grigore Ilisei, se știe astăzi că un înaintaș al său în linie genealogică (mai precis: bunicul dinspre mamă) a fost preot în Mărășești. Acesta în primul rând (dar, în general, toată familia) i-a insuflat din fragedă copilărie o conduită creștină. Cine-i cercetează biografia descoperă lesne în intelectualul (Profesoară și membră a Academiei) Zoe Dumitrescu-Bușulenga augurii Maicii Benedicta; iar, mai departe, cine citește cu atenție *Mărturiile Maicii Eufrosina Jescu despre Doamna Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga / Monahia Benedicta* (Suceava, 2009) va descoperi că Maica Benedicta ținea conferințe vizitatorilor români și străini, se îngrijea de educația copiilor și a tinerilor, era preocupată de cultul lui Eminescu și al valorilor naționale – altfel spus n-a încetat să fie omul de cultură de dinainte de intrarea în monahism.

---

⁹Ieromonah Ioanichie Bălan, *Pateric românesc*, București, Editura Institutului Biblic, 1980.

Așadar, trecerea sa la monahism nu reprezintă un act de convertire bruscă și cu atât mai puțin de penitență punctuală (cum vor fi socotit unii, probabil), ci unul de continuitate întru desăvârșirea existențială. Zoe Dumitrescu-Bușulenga și Maica Benedicta nu sunt două persoane diferite decât prin sugestie teologică: ele sunt două-în-una, sub oblăduirea Sfântului Duh¹⁰.

---

¹⁰ Implicarea Doamnei Bușulenga (dar și a altor cărturari de seamă) în sfera politicii merită o explicație mai profundă decât comentariile părelnice. În primul rând, un conducător de instituție (ipostază pe care Doamna Bușulenga a ilustrat-o la nivel de excelență) era obligat să accepte unele *conveniențe* în registrul politicii pentru ca *activitatea principală – de cercetare, sau de creație* – de care răspundea să-și poată atinge obiectivele; în raport cu cercetarea și creația, *politica ocupa un rol secundar*, însă de neevitat. În al doilea rând (dar parcă mai dificil de receptat), anii 1965 și 1968 au fost momente de cotitură în politica românească și, implicit, în strategia culturală. Descătușarea oficială a valorilor autentice românești, concomitent cu deschiderea spre valorile universale – scoaterea de sub interdicție a unor cărturari precum Nicolae Iorga, C. Rădulescu-Motru, Dimitrie Gusti, P. P. Negulescu, Simion Mehedinți, Lucian Blaga, sau (de exemplu) liberalizarea traducerilor din literatura occidentală etc. –, au revigorat speranțele într-o devenire istorică benefică pe toate planurile vieții sociale. Respingerea invaziei întreprinse de forțele Pactului de la Varșovia asupra Cehoslovaciei, în 1968, a generat chiar un entuziasm, însoțit de un val de înscrieri în P.C.R., multe venind din partea unor tineri. Elanul s-a stins repede, dar opțiunea entuziaștilor a fost, formal, ireversibilă: cine intra în partidul comunist nu mai putea ieși decât cu un blam la dosarul personal. Opțiunea interioară a fost însă reversibilă și îmi aduc aminte că în 1985, când i-am făcut Doamnei Zoe o vizită în sediul de la Izvor al Institutului pe care îl conducea, mergând domnia sa să închidă geamul dinspre șantierul Casei Poporului, a făcut un gest de lehamite – mut, dar semnificativ. Iar cazul său nu a fost unul singular. Rămâne, oricum, stupefiant reproșul pe care câte cineva dintre discipoli sau colegi i l-a adresat, după 1989, fără discernământul necesar. Recent, la o emisiune de televiziune moderată de Florin Iaru („Mistere și conspirații”, TVR 2, 19 aprilie 2014), o invitată – cadru universitar notoriu (numele său contează mai puțin acum și aici) – și-a exprimat reproșul în termenii următori: „Nu era mai bine, când s-a putut, după '90, să iasă în public și să rostească o palinodie: să spună, cum mărturisești la preot: «Îmi pare rău pentru ce am făcut!»? – Nu era de rangul ei? N-am fi iubit-o

În această ordine de idei se ivește în orizontul exegetic privitor la opera și la personalitatea Doamnei Zoe o problemă pe cât de neașteptată pe-atât de relevantă: am amintit în trecut de pasiunea sa definitorie pentru cultura Renașterii. Dar *cum s-au împăcat oare în concepția sa admirația față de Renaștere cu afinitatea pentru religiozitatea creștină?* Dacă ținem seama de opoziția aparent inconciliabilă în care cele două viziuni și atitudini au fost plasate de la Marx încoace, întrebarea devine tulburătoare! Mai întâi, dintr-un nefericit exces iluminist, se operase separarea artificială între rațiune și credință. S-a putut astfel enunța dintr-o fundătură tenebroasă a conștiinței rătăcite faimoasa sintagmă despre „întunecatul Ev Mediu”. În răstimpul unei jumătăți de veac de orânduire socială sub flamura ateismului, s-a inculcat cu sârg ideea că Renașterea ar fi salvat condiția umană de lunecarea în presupusa întunecime în care credința în divinitate l-ar fi învăluit pe om. Așa să fie oare? Ce zice în această privință un exeget al Renașterii precum Zoe Dumitrescu-Bușulenga?

---

de paisprezece ori mai mult?” Așa să fie oare? De fapt, incapabilă a se desprinde de condiția ei terestră, doamna din emisiune nu a înțeles că un creștin se căiește cu adevărat doar față de Dumnezeu; căința înseamnă o privire *în sus*, nu una circumstanțială, localizată de jur împrejur. Odată ce semenii (inclusiv doamna cu reproșul!) sunt ei înșiși ființe purtătoare de păcat, dezlegarea nu poate fi decât un act divin!... Refrenul (pe care îl tot auzim de niște ani) „Iertăm, dar nu uităm!” ascunde o mică ipocrizie – adevărata iertare este însoțită nu de mica satisfacție de a-ți vedea semenul îngenunchiat, ci de o detașare totală a eului propriu, adică chiar de uitare!... Presupunând (eminamente ipotetic) că în sinea ei își va fi asumat ceva din vina ce i s-a imputat, ancorarea în Absolut va fi exonerat-o pe Doamna Zoe/Maica Benedicta de gestul căinței în public. Publice sunt doar procesele, nu și spovedania! Cine a mai văzut „spovedanie în public, ca la preot”?! Dat fiind că tot vorbim aici de modele: sfinții și martirii s-au jefit, dar nu au lăsat modele de căință în agora! Sfântul Pavel – figură paradigmatică pentru experiența convertirii (și nu numai în domeniul religiei!) – s-a căit nu prin scuze, ci prin propovăduirea cuvântului lui Hristos! Respectând proporțiile, faptul acesta l-a săvârșit și Doamna Zoe / Maica Benedicta, în felul său – și înainte, și după intrarea în monahism!...

Ei bine (așa cum am punctat deja), în 1971, adică în plin miez de eră comunist-atee, Zoe Dumitrescu-Bușulenga abordează problematica Renașterii în cadrul unei teze de doctorat¹¹. Strategia autoarei se axează însă nu pe opoziția, ci pe complementaritatea dintre Renaștere și creștinism! Această idee, așa cum se dezvoltă ea în gândirea Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ar merita o analiză specială; deocamdată ne mulțumim să o scoatem din uitare și să-i relevăm câteva nuanțe. Încă de la început, autoarea afirmă răspicat: „Cercetările tot mai atente ale articulațiilor celor două mari secțiuni din istoria Europei, Ev Mediu și Renaștere, dau la iveală analogii și deosebiri care hrănesc explicații suficiente pentru transformări și resping din ce în ce mai hotărât imaginea, atât de falsă, a unui Ev Mediu întunecat și crud”¹². În continuare, autoarea pune în joc o erudiție, o înlănțuire a ideilor, o argumentație și nu în ultimul rând o expresivitate retorică ce fac din această carte un neobișnuit spectacol de idei. După ce respinge categoric „imaginea, atât de falsă, a unui Ev Mediu întunecat și crud”, exegeta aduce în discuție revigorarea pe lângă mănăstiri și catedrale a fondului cultural greco-latin, transmiterea filosofiei platoniciene și aristoteliciene prin Fericitul Augustin și prin doctor angelicus Toma din Aquino, constituirea metodei scolastice prin sinteza filosofico-religioasă dintre simțuri și intelect. Despre atât de hulita în marxism metodă scolastică, Doamna Zoe emite o cu totul altă judecată de valoare, prezentând-o drept „vastă explicație a lumii și a drumurilor clare ce duc spre binele suprem, spre principiul perfecțiunii, spre centrul lumii inteligibile”¹³. Desigur, cititorului atent nu-i poate scăpa un fel de tehnică a subtilității eufemistice la care exegeta recurge spre a înmuia rigiditatea cenzurii ideologice

---

¹¹ Publicată în același an sub titlul *Renașterea. Umanismul și dialogul artelor*, cartea a fost reeditată într-o ediție revăzută, cu titlul ușor schimbat, în 1975 (vezi anterior, nota 6).

¹² Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Renașterea. Umanismul și destinul artelor*, București, Editura Univers, 1975, p. 6.

¹³ *Ibidem*, p. 7.

din epocă: „binele suprem”, „principiul perfecțiunii”, „centrul lumii inteligibile”, sau (în alte locuri) „absolutul”, „creatorul” sunt, toate, formule aluzive, având drept referențial pe Dumnezeu. În aceeași tehnică se înscrie și transpunerea unor cuvinte în straiile limbii latine: o sintagmă precum „*iter mentis ad Deum*” (folosită de Anselm, Bonaventura, Toma) rămâne în text netradusă, autoarea inistând perifrastic asupra sensului, altminteri foarte transparent („drumul minții către Dumnezeu”).

Aici, în configurarea spiritului renescentist, descoperă distinsa cărturăreasă o întruchipare magistrală a pedagogiei modelelor. În interpretarea sa, noțiunea de „model” se extinde de la o relație interindividuală (de la Cicero spre Quintilian, de pildă, în oratorie) la o relație interculturală; din această perspectivă, Renașterea apare ca o sinteză între modelul cultural elino-latin și modelul spiritual christic, originar din Răsărit. O astfel de împlinire se petrece în urma unei evoluții. O evoluție în timp, firește, dar și în consistență; iar în măsura în care orice model se raportează la un ideal, el nu exclude din urmărirea sa prescripția jertfei; evident, modelul christic presupune nu doar un drum al minții (*iter mentis*), ci și unul al crucii și al ascezei.

Această viziune despre umanismul renescentist ca fapt de sinteză, iar nu ca ruptură schizoidică, ne trimite cu gândul la Pascal, la sensul umanismului în cugetările sale. Ce-i drept, perspectiva e diferită – ea nu se sprijină pe istoria culturală, ci pe natura umană –, dar aspirația spre complementaritate și sinteză primează. Pentru Pascal, natura umană de după căderea adamică („*la nature post-lapsaire*”) posedă două caracteristici contrare, dar complementare: mizeria (micimea, slăbiciunea – „*misère*”) și măreția („*grandeur*”). Omul este o ființă măreață prin aspirația lui spre adevăr și spre binele infinit, dar este totodată slab din cauza incapacității de a atinge aceste scopuri prin propriile lui mijloace; pentru aceasta el are nevoie de credință („*foi*”). Reflecția pascaliană se adâncește, apoi, în nuanțe de tot rafinamentul, pe seama conștiinței umane de a fi: „Măreția omului constă în faptul

de a se ști mizerabil; un arbore nu se știe pe sine astfel”, sau încă: „Doar omul poate fi mizerabil, o casă în ruină nu poate fi astfel”¹⁴.

*

Concluzia acestui succint excurs exegetic asupra modului în care se raportează Zoe Dumitrescu-Bușulenga la maica Benedicta, cărturarul de acțiune și ascetul (ipostazele pe care le-a întruchipat cu ardoare), nu poate fi decât una singură. Am subliniat la un moment dat că trecerea spre monahism n-a fost o întâmplare, ci o încununare. Putem completa acum că *acea continuitate întru desăvârșirea existențială se împlinește în plan valoric ca unitate axiologică a eului cu sine și cu Atotrostuitorul. Atitudinea față de Renaștere a reprezentat testul unității lăuntrice a acestei excepționale personalități.*

---

¹⁴Pentru aceste comentarii despre Pascal a se vedea: Jean-Louis Bischoff, *Les spécificités de l'humanisme pascalien*, Paris, L'Harmattan, 2010, pp. 25–26. Tot din această sursă am preluat și cugetările lui Pascal (inclusiv numerotarea lor): „*la grandeur de l'homme c'est de se connaître misérable; un arbre ne se connaît pas misérable*” (fragm. 114) și: „*il n'y a que l'homme de misérable, une maison ruinée ne l'est pas*” (fragm. 437).

Monah Iustin Taban

REVELAȚIILE UNEI PROFESOARE DE LITERE: ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – MAICA BENEDICTA

Vorbim astăzi despre chipul unui om, rămas întipărit în mintea și în inima noastră, care prin cuvintele sale ne-a făcut să aruncăm o privire mai adâncă asupra lumii în care trăim. Pe doamna profesoară Zoe Dumitrescu-Bușulenga noi am cunoscut-o ca Maica Benedicta, cea care-și încheia călătoria vieții intrând pe poarta Mănăstirii Putna, cu zâmbetul trecerii la cele veșnice. Maica Benedicta atunci nu s-a putut prezenta pe sine, dar cuvintele ei au venit din urmă și ne-au vorbit cu îndestulare despre cine era, în ce lume a trăit și la ce lume s-a înălțat. De câțiva ani, ea ne este soră întru monahism, dar într-un fel ne este ca un părinte, alături de Părintele Iachint al Putnei și de stareții îngropați aici. Chiar dacă nu i-am fost studenți în timpul vieții, ne considerăm studenți după moartea ei, fiindcă are multe să ne învețe de acolo unde este. Și cine știe dacă nu din acest motiv a venit la noi, la Mănăstirea Putna?

Mai întâi de toate, privind în urmă, viața Maicii Benedicta ne apare ca o carte scrisă cu grijă de mâna lui Dumnezeu. Ea însăși vorbește încă de la naștere, de când tatăl ei a așezat-o la pian și a început să-i cânte, de „un fel de deget al Celui de Sus”¹ de care s-a simțit condusă încontinuu. Deși în tinerețe a părăsit cu durere cariera muzicală pentru una de profesor, la vârsta înțelepciunii mărturisea: „Dacă ne lăsăm conduși de Sus, suntem conduși bine,

---

¹ „Eu în meseria mea nu am mințit niciodată”, interviu realizat de Teodora Stanciu. Toate cuvintele Maicii Benedicta citate în acest articol sunt din diverse interviuri, reunite în volumul „Să nu pierdem verticala”, editura Nicodim Caligraful, 2013.

împotriva voinței noastre care uneori șchioapătă”². Așa ar vorbi și un monah despre clipele când viața i se împotrivește, văzându-le ca potriviri în alt plan pentru o existență mai bună și mai folositoare, dorită de Dumnezeu. De altfel, credem că Dumnezeu împinge pe fiecare spre talantul pe care i l-a dăruit și care constituie propria devenire a celui om. „Mulțumesc Domnului că în cariera mea de filolog și comparatist am izbutit să formez suflete, ceea ce socot că e un dar”³, zicea doamna profesoară, întărind ideea că o cultură literară și umanistă pregătește sufletele pentru dialogul viu, fertil cu Dumnezeu. În anii de după al Doilea Război Mondial, când România și popoarele vecine sufereau, aceeași mână a lui Dumnezeu ea spune că o simțea din ce în ce mai puternică, ferind România de o soartă posibilă ca a Iugoslaviei. Același lucru va fi fost valabil în anii de plin comunism, în care puterea lui Dumnezeu, deși era mai mare ca cenzura, nu se manifesta neapărat ca forță izbăvitoare, ci ca o putere a îndurării, a răbdării, a purtării Crucii până la urmă.

Ne-am pus întrebarea dacă Dumnezeu i S-a revelat Maicii Benedicta într-un mod aparte, în cariera ei. Există acel tratat de mistică din secolul al XIII-lea al lui Giovanni Bonaventura, *Itinerarium mentis in Deum* – „Drumul minții în Dumnezeu”, care i-a descris Maicii Benedicta prima imagine a Verticalei: „Dumnezeu era centrul iar umanitatea întreagă se lega de El, prin firele iubirii înăscute în noi, tocmai prin chipul dumnezeiesc pe care-l purtăm în noi”⁴, spunea ea. Lângă această imagine au apărut apoi alte

---

² „Un om credincios poate să facă lumină într-un loc întunecat”, interviu realizat de Radu Comănescu, publicat în Revista „Radio România”, 14 septembrie 2005; „Destine și pasiuni”, Radio România Actualități, 27 octombrie 2005.

³ „Sunt un om care crede în tradiție, care crede în continuitatea creativității unui neam”, interviu realizat de Oana Enăchescu, 20 august 2004, Mănăstirea Văratec.

⁴ „Iubirea și erosul în antichitate, în creștinism și în Renaștere”, interviu realizat de Teodora Stanciu, „Invitatul special”, Radio România Cultural, 22 aprilie 1998.

imagini, o dată cu *Confesiunile* lui Augustin, *Divina Comedie* a lui Dante, cu imnul dragostei de la Corinteni al Apostolului Pavel, sau cu acel „La început era Cuvântul” al Evangheliei lui Ioan. De altfel, acesta din urmă era textul la care se oprea doamna profesoară, în șirul cosmogoniilor prezentate studenților ei. Din poezia românească i-au dat mărturie creații ca *Acatistul Rugului Aprins* al lui Sandu Tudor, *Liturghia cosmică* a lui Vasile Voiculescu, dar mai ales *Rugăciunea* lui Eminescu, atât de apropiată de sufletul ei: „Răasai asupra mea, lumină lină”. Toate aceste texte sunt prețuite mai ales pentru valoarea lor taumaturgică.

Însă literatura nu a fost singura dimensiune în care Maica Benedicta și-a trăit revelația. Muzica, cealaltă pasiune a vieții ei, i-a dăruit momente de Adevăr în care spune „simți că în tine se deschide ceva când auzi Patimile după Matei sau după Ioan ale lui Bach... Simți că prinzi ceva din eterul ceresc!”⁵. Cu altă ocazie îi descrie execuțiile lui Enescu la Ateneu, mărturisind că acesta „când cânta se transfigura, dar când dirija nu mai era uman, era pe sus”⁶. Este o mulțumire sufletească pentru un monah să afle că alt om vorbește cu Dumnezeu prin arta lui, că marii creatori și artiști pot trăi și ei o Schimbare la față, cum trăiesc părinții duhovnicești în rugăciune. Căci Maica Benedicta a apropiat în mod just marea muzică de spiritualitate, de rugăciune, și a văzut că prin acea muzică se poate pregusta încă de aici armonia și slava lumii de sus.

O a treia dimensiune a revelației pentru ea putem spune că au fost artele plastice, pictura, mai ales. Vorbind despre impresionistii și barocii francezi, preferații ei, despre acele peisaje ale lor trandafirii-aurii, recunoștea: „Pe mine m-a atras această aură, m-a atras

---

⁵ „Un om credincios poate să facă lumină într-un loc întunecat”, interviu realizat de Radu Comănescu, publicat în Revista „Radio România”, 14 septembrie 2005; „Destine și pasiuni”, Radio România Actualități, 27 octombrie 2005.

⁶ *Ibidem*.

Dumnezeu, aura lui. Mă atrăgea Creația Lui, Îl vedeam în Creație, Îl simțeam!⁷. La fel va spune despre copila Fecioară Maria la Templu, zugrăvită de Tiziano, sau de îngerul Bunei Vestiri din tabloul lui Fra Angelico, despre frumusețea și transparența lui: „Un penel omenesc nu ajunge el singur să facă asta. Lucrurile mai sunt și purtate de Duhul Sfânt”⁸. Din creația românească, păsările sculptate ale lui Brâncuși de la muzeul Guggenheim îi vor trezi, la rândul lor, impresia și revelația lui Iisus. Toate aceste epifanii deci, din literatură, muzică, din arte plastice au fost câmpul de dialog al lui Dumnezeu cu un suflet erudit și sensibil ca al profesoarei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Prin ele, Dumnezeu a chemat-o în vorbire cu El așa cum l-a chemat în vorbire pe Moise la rugul aprins din Horeb, revelându-i-Se ca Dumnezeu viu, personal și mântuitor: „Eu sunt Dumnezeul tatălui tău, Dumnezeul lui Avraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacov” (Ieș. 3, 6). Și, tot așa, Dumnezeu i-a dat chemare să vorbească studenților și tinerilor din jurul său, să-și biruiască timiditatea înnăscută prin încrederea în darul de Sus. Nu doar în grai, ci și în scris, ceea ce a făcut-o la un moment să afirme: „De sus primim mesajele... Eu mă simt impostor, pentru că e Cineva Care îmi vorbește și eu scriu”⁹.

Maica Benedicta a fost un om care a avut darul să trăiască fenomenele lumii și cu mintea și cu inima, în unitate și armonie, ceea ce este un lucru rar în ziua de astăzi. Școala acestei unități dintre minte și inimă a învățat-o Maica de la duhovnicul ei, părintele Gheorghe Chiriac. El a deprins-o cu Rugăciunea Inimii, arătându-i cum să ducă imaginea Maicii Domnului de la minte la inimă și înapoi, într-un exercițiu de gimnastică isihastă. Știința aceasta îi va fi de mare folos și atunci când va avea de făcut judecăți critice

---

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Sfântul, poet al creației și poezia Duhului Sfânt”, conferință ASCOR Iași, 29 martie 1997.

⁹ „Duhul Sărbătorii. Timpul sacru și timpul profan”, interviu realizat de Teodora Stanciu, „Invitatul special”, Radio România Cultural, 31 decembrie 1997.

asupra unor autori sau opere literare. Atunci erudiția ei sigură va fi dublată de o inimă sensibilă și compătimitoare, care împreună dau garanția adevărului, fiindcă exprimă o umanitate întregă. Cu această înțelepciune strânsă de milă s-a pronunțat în unele interviuri asupra dezrădăcinărilor lui Eliade, asupra golului din sufletul lui Cioran ori asupra îndoielilor lui Arghezi. În general, orice duhovnic este îndemnat să vadă cu luciditate slăbiciunile și fisurile din sufletul oamenilor, dar să le înțeleagă și cu inima, să le compătimizească și să le vindece. Poate în acest fel a înțeles Maica Benedicta, mai bine decât toți, zbaterile din sufletul lui Eminescu, între credință și necredință, și a pronunțat verdictul cel mai realist: nici ateu, nici perfect creștin, ci căutător zbuciumat care își regăsește credința spre sfârșit. Maica Benedicta ne arată că l-a înțeles pe Eminescu în întregime, ca un duhovnic. A înțeles sfârșirea contrariilor din sufletul lui, înger și demon, în Sărmanul Dionis, unde poetul proiectează propriul război lăuntric într-o dramă de proporții biblice. A înțeles și reacția atee în fața morții din *Elena*, precursora lui *Mortua est*, cum ar fi înțeles sufletul oricărui dintre tinerii pe care i-a văzut zdruncinați de necredință în fața morții celor dragi. A înțeles haosul atâtor cosmogonii prin care rățacea poetul, cosmogonii prin care se va perinda ea însăși în fața studenților sub ochii cenzurii, dar cu scopul precis de a ajunge la Evanghelia lui Ioan, restabilind parcă traseul lui Eminescu. În fine, l-a însoțit până în iadul deznădejdiei în *Bolnav în al meu suflet*, pe care o numește cea mai disperată pagină existențială din poezia lumii, dar la urmă s-a bucurat cu întreaga lui bucurie în acele versuri de pocăință: „Răasai asupra mea lumină lină,/ ca-n visul meu ceresc de-odinioară,/ O, Maică Sfântă pururea Fecioară,/ în noaptea visurilor mele, vină!” Vedem că el cerea de la Maica Domnului ceea ce ceruse și pădurii, cu tot atâta dor, și nu obținuse – izbăvirea și întoarcerea. Există o sete de personificare în versurile lui Eminescu, o dorință de a vorbi cu Persoana ascunsă în spatele tuturor elementelor naturii, ceea ce una din formele dorului de dialog cu Dumnezeu. Maica Benedicta a mers atât de

departe pe drumul lui Eminescu fiindcă l-a însoțit cu inima, s-a îmbrăcat cu haina lui, a suferit în duh alături de el, dar rezultatul acestei pogorări în adânc a fost – să zicem așa – reabilitarea sufletului unui om, din punct de vedere al criticii literare.

Cu o astfel de inimă înzestrată cu o cunoaștere proprie, Maica Benedicta s-a apropiat de tot ceea ce înseamnă sărbători, sacralitate, taine. Esențială vedea trăirea sărbătorii cu inima, asemenea copilului care „trăiește într-un paradis al lui care amintește de lumea de sus, el nu este deplin intrat în materie”¹⁰. De altfel ea însăși rememorează clipele copilăriei în care aștepta ca îngerii să miște globurile din pomul de Crăciun, sau ca cerurile să se deschidă în noaptea de Sânziene. Fiindcă, spunea ea, „în momentul sărbătorii natura se transfigurează ea însăși; natura însăși cântă imnurile ei de adorație, ca niște psalmi către divinitate”¹¹. Într-o exegeză a colindelor de Crăciun, Maica Benedicta afirma că fiecare copil duce din casă în casă imaginea resacralizată a Pruncului Divin, el este o epifanie a Nașterii. Deci ar însemna că darurile de Crăciun făcute copiilor sunt o reactualizare a darurilor magilor făcute Pruncului Hristos.

Rațiunile inimii Maicii Benedicta au făcut-o să înțeleagă că lumea în care trăim nu poate măsurată și cuprinsă. De aceea intuiția ei reușește să vadă mult mai departe decât demersul unui astronom, de pildă, ori al unui observator istoric. Ea socotește că existența noastră poate fi înțeleasă prin contemplarea a trei minuni numite fundamentale, cosmice: Creația, Buna-Vestire sau înomenirea lui Dumnezeu, și Învierea. Cu alte cuvinte ar fi mai important să vedem universul din fața noastră ca lucrul mâinilor lui Dumnezeu, pe care Dumnezeu îl va restaura la Înviere, decât să ne preocupăm să-i aflăm cu orice preț componența și limitele. Învierea este de altfel numită la un moment dat „ultima

---

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

și neasemuita minune a lui Dumnezeu”¹², care nu se măsoară, ci se trăiește în așteptare. Apare deci mai valoroasă și mai sigură cunoașterea prin credință decât cea prin rațiune, fiindcă ea se face într-o revelație și mister, precum și ființa omului însăși nu poate fi cunoscută decât tot într-o revelație și mister. Comentând un vers al psalmistului David, Maica Benedicta spunea că chipul lui Dumnezeu este sacral din noi, și continua: „Noi avem încă o deschidere pe verticală, către sacru... dar în clipa în care mitul va pieri, va pieri sacral, și pierind și sacral, ce rămâne din noi, noi care suntem chipul lui Dumnezeu?”¹³ Iată în câteva propoziții enunțate dimensiunile fundamentale ale omului și ale lumii.

Maica Benedicta își va mărturisi în repetate rânduri apartenența la galaxia Guttenberg, a cuvântului, ca expresie a Logosului sau Cuvântului lui Dumnezeu. Ea însăși povestea că a crescut „într-o casă în care literatura era în cărți și în aer”¹⁴. Dar revelația acestei trăiri a luat-o din gândul teologic al Apostolului Ioan: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (Ioan 1, 1), la care se oprea atât de adesea. Un alt temei îl va găsi la Sfântul Maxim Mărturisitorul, pe care-l va cita: „Cuvântul este rouă, este apă, este izvor și este râu!”¹⁵, deci este un adevăr care se dăruiește fiecăruia pe măsura setei sale.

Din toate aceste fundamente spirituale ale Maicii Benedicta va ieși angajarea ei în plan comunitar, ca o conștiință a cetății.

---

¹² „Valoarea minunii pentru omul modern”, conferință ASCOR Galați, 13 aprilie 2000.

¹³ „Noi avem încă o deschidere pe verticală, o deschidere către sacru”, interviu realizat de Teodora Stanciu, „Cum vă place”, Radio România Actualități, 2000.

¹⁴ „Am crescut într-o casă în care literatura română era în cărți și în aer”, interviu realizat de Grigore Ilisei, publicat în „Convorbiri literare”, nr. 1, ian. 1986, p. 5; „Portrete în timp”, Editura Junimea, Iași, 1990.

¹⁵ „Iluzia libertății”, interviu realizat de Alex Ștefănescu, publicat în „România literară”, nr. 32, an XXXIX, 11 august 2006; „Limba română”, nr. 7-9, an XVI, Chișinău, 2006.

Aici descifrăm ipostaza intelectualului responsabil, veghetor la soarta poporului său, pentru care-și asumă cumva o conștiință de profet. Iar profet, în limbaj teologic, nu este numai cel care prevestește viitorul, ci și cel care vorbește despre Dumnezeu sau cel care amintește poporului său făgăduințele făcute lui Dumnezeu, tradiția sa spirituală. Considerând că Dumnezeu a încheiat cu poporul român un legământ aparte, Maica Benedicta a insistat foarte mult pentru păstrarea virtuții cumpătării sau a dreptei socotințe, caracteristice nouă, și pentru rămânerea în coordonatele buneii cuviințe românești, identificată prin două atitudini: „frica de Dumnezeu” și „rușinea de oameni”. Și a înțeles că ceea ce amenință aceste fundamente este cultura globalizantă a televizorului și a internetului, filozofia new-age, ca nouă realitate eclezială, erotismul patologic al mass-mediei, cultul desfrâului, al distracției, al drogurilor sau promovarea sexualității deviate. Obișnuia să spună: „Dragii mei, Sodoma și Gomora erau niște copii față de noi, față de murdăria și ticăloșia în care am ajuns”¹⁶, amintind mereu de icoanele Mântuitorului și ale Maicii Domnului care au vărsat lacrimi în ultimii ani. Și de ce trebuia ca o profesoară de literatură să denunțe aceste boli spirituale ale cetății? Pentru că, la o privire mai adâncă, vedem că sexualitatea deviantă atentează la realitatea iubirii dintre bărbat și femeie, dar și la realitatea Nașterii și Maternității, care sunt fundamente ale culturii noastre creștine. În numele acelui-ași adevăr Maica Benedicta va aduce cuvântul împotriva uciderii de prunci, pe care-l socotea păcat împotriva Sfântului Duh. Și vedem că era dreaptă și legitimă această ridicare, dacă ne gândim că omul de cultură are și el vocația de a apăra prezența Sfântului Duh în toate formele Sale. Căci același Sfânt Duh care inspiră operele lui Augustin, ale

---

¹⁶ „Un om credincios poate sa facă lumină într-un loc întunecat”, interviu realizat de Radu Comănescu, publicat în Revista „Radio România”, 14 septembrie 2005; „Destine și pasiuni”, Radio România Actualități, 27 octombrie 2005.

lui Dante, ale lui Eminescu sau Vasile Voiculescu, același Duh este prezent ca viață în pruncul nenăscut din pânțele mamei. Acest prunc nenăscut, în basmul Tinerete fără bătrânețe, de pildă, vorbește cu părinții lui, știe deja că este Făt-Frumos și că trebuie să se nască spre nemurire. Și de aceea Maica Benedicta, ajunsă la vârsta Ecclesiastului, critică periculoasa iluzie a libertății din societatea românească, spunând: „De-abia când Îl vom fi cunoscut pe Dumnezeu, vom fi într-adevăr liberi”¹⁷. Este poate cea mai tipică ipostază a profetului care-și avertizează poporul de robia spirituală în care se găsește, așa cum făcuse odată și Platon cu oamenii legați din celebrul Mit al Peșterii.

Era firesc deci ca un om care crede în Adevăr, în Bine, în Frumos să lupte cu minciuna, cu urâtul, cu bolile civilizației contemporane. A făcut aceasta folosind și arma cea mai intimă a rugăciunii, încă de pe vremea când mergea de acasă spre facultate, pe strada Edgar Quinet, spunând în gând: „Dă, Doamne, un gând de dragoste și de pace pentru toți oamenii lumii!”¹⁸ Așa se conecta la ceea ce numea ea „noosferă spirituală”, alăturându-se într-un fel, cu duhul, rugăciunilor neștiute ale părinților din București, ale părintelui Sofian și, credem, ale atâtor altora. În ultimii ani ai vieții mărturisea că simte din ce în ce mai mult „nevoia înălțării către Cele de Sus, către patria noastră cea adevărată”¹⁹, adăugând și un gând foarte adânc: „Sper ca Domnul să-mi dea timp să retrăiesc cu pocăință fiecare din etapele vieții mele...”²⁰ Maica Benedicta ne face astfel să credem că prin pocăință viața poate fi retrăită, timpul

---

¹⁷ „Iluzia libertății”, realizat de Alex Ștefănescu, publicat în „România literară”, nr. 32, an XXXIX, 11 august 2006; „Limba română”, nr. 7–9, an XVI, Chișinău, 2006.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arhimandrit Melchisedec Velnic, „Purtătoarea de mir a cuvântului”, prefață la volumul „Să nu pierdem verticala”, editura Nicodim Caligraful, 2013.

²⁰ „Această religie a iubirii a dăinuit 2000 de ani și mai poate să dăinuie”, conferință ASCOR Alba-Iulia, 1 aprilie 2004.

poate fi rețrăit într-un mod izbăvitor. Omul primește șansa de a fi, din nou, ceea ce trebuia să fie, ceea ce voia să fie, recuperând prin har ceea ce căutase Marcel Proust la vremea lui: timpul pierdut. Iar odată închinoviată la Văratec, Maica Benedicta vorbea ca un călător ajuns la destinație: „Acum mă permează o putere care este aceea a unui sens istoric pe care-l dețin în comun cu obștea din care fac parte, a unui moment istoric pe care-l înțeleg”²¹. Monahismul are darul, într-adevăr, de a integra omul într-o istorie a mântuirii, într-o istorie a făgăduințelor. Aceasta a început cu Avraam și patriarhii, a culminat cu făgăduința Împărăției făcută de Iisus în Evanghelia Sa, și s-a prelungit în făgăduințele Maicii Domnului făcute monahilor de la Muntele Athos, dar și, iată, Văratecului și Putnei închinat Adormirii Maicii Domnului.

Aici, la Mănăstirea Putna, s-a încheiat drumul vieții Maicii Benedicta, scris până la capăt de mâna proniatoare a lui Dumnezeu. Cine dintre studenții din vremea ei ar fi bănuț că o vor întâlni peste două-trei decenii la Mănăstirea Putna, se vor aduna în preajma ei și o vor comemora duhovnicește? Așa cum cu Sfântul Ștefan cel Mare rețrăim epoca fondării Putnei, așa cum cu Iacov Putneanul rețrăim epoca înnoirilor și a cărții, așa cum cu Eminescu rețrăim epoca serbărilor naționale, așa și acum, cu Maica Benedicta, rețrăim o călătorie a culturii și a spiritului din ultimii 50 de ani. Și trebuie să mărturisim că istoria Putnei ni se pare acum mai bogată. Avem sentimentul că toate s-au petrecut parcă adineauri, că în aceeași icoană a timpului stau alături Ștefan cel Mare, Iacov Putneanul, Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, Ferdinand și Carol, Ioan Alexandru și Maica Benedicta, toți laolaltă, așa cum stau românii din toate epocile în cronica pictată a României de la Ateneul Român. Avem sentimentul că la Putna se desfășoară continuu, ca un fluviu, istoria unui neam, că fiecare epocă își aduce aspirațiile ei, eroii ei, revelațiile ei. Iar Maica

---

²¹ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Locuri de epifanie: de la Putna la Văratice. Mărturisiri testamentare*, București 2008, p. 57.

Benedicta s-a pictat și ea în această icoană istorică a Putnei, îmbogățind tabloul cu revelația frumosului, a sacrului, a verticalii. Maica Benedicta este o epifanie a epocii noastre care alături de alte epifanii istorice trăiește în inimile noastre, ale părinților Mănăstirii Putna, și ale tuturor celor adunați în numele ei.

Și pentru aceasta se cuvine să mulțumim lui Dumnezeu.

MI-A FOST PROFESOARĂ...

Principala operă a Zoei Dumitrescu-Bușulenga este una pedagogică. Printre beneficiari se numără nu numai sutele de studenți pe care profesoara universitară i-a format de-a lungul anilor, ci și sutele de mii de nestudenți, care i-au urmărit emisiunile la radio și televiziune, i-au citit articolele, i-au audiat conferințele. Români din mai multe generații s-au contaminat, fie și temporar, de entuziasmul ei față de valorile culturii.

Când vorbea, în public, despre Sofocle sau Shakespeare, despre *Cântecul Nibelungilor* sau *Miorița*, Zoe Dumitrescu-Bușulenga se transfigura, înălțând privirea spre cer și declamându-și frazele, cu patetismul inteligent al unui George Vraca. Nimic nu părea mai important, în asemenea momente, decât să aspiři spre ceva înalt, să-ți menții până la sfârșitul vieții curiozitatea intelectuală, să-ți asumi demn condiția de ființă muritoare.

Caspecialistă în literatura comparată, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a făcut și operă de propagare a culturii române în străinătate (volumul *Eminescu și romantismul german*, 1986 fiind ilustrativ în acest sens) și, în general, a contribuit la o mai bună comunicare între culturi. Pentru merite de acest fel Universitatea din Viena i-a acordat, în 1988, prestigiosul Premiu „Gottfried von Herder”.

Numeroasele călătorii pe care le-a întreprins în străinătate n-au fost niciodată simple excursii. Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a comportat de fiecare dată ca un „trimis special” al culturii române, supunând unei observații competente monumentele din țările vizitate, studiind peisajul, examinându-i pe oameni, în viața lor de fiecare zi, și stând de vorbă cu personalități, astfel încât la întoarcerea acasă să aibă ce povesti compatrioților. A făcut, pe cont propriu, import de bunuri spirituale, așa cum, de altfel, a făcut și export.

Ce rămâne din tot acest demers? Rămâne foarte mult, chiar dacă este vorba de o contribuție „invizibilă” și greu de evaluat exact. Ca orice operă de educație publică, activitatea de mare anvergură desfășurată de Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a difuzat în atmosfera culturală pe care o respirăm cu toții, firesc, fără să ne gândim recunoscători la cei care au creat-o.

Cărțile publicate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga trebuie citite cu gândul la această vastă operă de educație. Ele sunt doar scenariile unor spectacole din care au mai făcut parte, cândva, și *reacțiile publicului*: priviri atente, momente de iluminare, aplauze.

*

Deși consacrate unor scriitori foarte diferiți între ei, monografiile *Ion Creangă*, 1963, *Mihai Eminescu*, 1964, *Surorile Brontë*, 1967 se suprapun și se completează, până la a compune un singur portret, al scriitorului ideal. E ca și cum adevăratul scop al exegetei ar fi nu reconstituirea precisă, diferențiată a personalității unor autori cu o existență atestată istoric, ci regăsirea propriei ei personalități, a propriilor ei aspirații în reprezentările oferite de istoria literaturii. Așa se explică dubla natură – lirică și imperativă – a monografiilor. Prin ele, Zoe Dumitrescu-Bușulenga se destăinuie și, în același timp, propune un model de existență spirituală.

La toți scriitorii aduși în prim-plan se evidențiază, în primul rând, inepuizabila curiozitate față de viață. Este o curiozitate care nu se satisface însă prin voiajuri turistice sau conversații de salon, ci prin experimentare directă, riscantă, în plan existențial și cultural. Clastrată în singuraticul prezbiteriu din Haworth și scufundată în visuri romantice, Emily Brontë, scriitoarea atât de ușor de comparat cu o floare de seră, își dezvăluie, în viziunea Zoei Dumitrescu-Bușulenga, extraordinara vitalitate. Puținele lucruri pe care le cunoaște – familia, landele, pensionul, cele câteva romane din biblioteca pastorului – constituie pentru ea tot atâtea revelații, datorită unei intensități a trăirii intelectuale care atinge exaltarea. Eminescu este evocat din aceeași perspectivă. Marele

poet mitizat de posteritate, căruia abia studiile călinesciene i-au umanizat imaginea, este descris ca un participant plin de ardoare la miracolul existenței. Modul în care descoperă teatrul îi este caracteristic. „Încordarea, nervozitatea, teama ca nu cumva un cuvânt sau gest de pe scenă să treacă neînregistrat, mânia pe care i-o pricinuiau neatentia și neliniștea vecinilor, violența aproape inconștientă cu care riposta la întreruperi” sunt expresii ale unui interes arzător, frenetic. Ale unui interes trezit, în afara sălii de teatru, de natură și artă deopotrivă, de istorie și filosofie, de toate fenomenele cu care vine în contact și din care poate construi, tot ca reflex al insatietății spirituale, un univers fictiv. La Ion Creangă, curiozitatea se manifestă prin asimilarea enciclopedică a culturii populare. Povestitorul este, în opera lui, un Stan Pățitu, care știe totul despre toate, care face cititorului un semn de complicitate ori de câte ori are ocazia să demonstreze că în fiecare nouă împrejurare se verifică adevărurile vechi.

O simpatie aparte nutrește Zoe Dumitrescu-Bușulenga pentru Charlotte Brontë. Autoarea celebrului roman *Jane Eyre* are un pătrunzător spirit de observație exercitat asupra aparent rudimentarilor locuitori ai comitatului Yorkshire, dar și asupra elitei artistice în mijlocul căreia o aduce o tardivă notorietate.

Pentru Zoe Dumitrescu-Bușulenga, curiozitatea nu înseamnă acumulare nediferențiată de informații. Eminescu este sensibil la toate fenomenele, dar numai în latura lor esențială, așa cum Charlotte Brontë distinge cu prioritate semnificația psihologică a comportamentelor. În ipostaza lui ideală, artistul discernе, are spirit critic. Tensiunea care însoțește cunoașterea nu se confundă cu euforia diletantului; această tensiune topește, asemenea unei temperaturi înalte, formele străine, le unifică organic și preface impuritățile în reziduuri.

Artiștii sunt patetici fără să fie ridicoli. În mod insistent, Zoe Dumitrescu-Bușulenga remarcă sobrietatea cu care Emily Brontë își consumă drama, sfiala care o determină pe sora ei, Anne, să treacă mereu neobservată, reticența Charlotte-i în raporturile cu protipendada. Un cabotin melodramatic ca Patrick Branwell Brontë este

repudiat și descris în cuvinte tari, de pamflet. Autoarea monografiilor așează mai presus viața interioară decât gesticulația. Prototipului spiritual spre care se îndreaptă preferința ei îi sunt caracteristice o inflexibilă demnitate, o măsură clasică în manifestări, nu lipsită însă de conștiința valorii proprii. Până în ultima clipă, Eminescu refuză compromisurile. La rândul lui, Creangă, sub masca umilă de țaran neinstruit, este ironic și mândru de propria lui condiție.

Portretul generic al scriitorului, realizat din elemente atât de diverse, este portretul unui umanist. În numeroasele studii consacrate Renașterii, publicate ulterior, autoarea încearcă să-și convingă cititorii că acest ideal de viață a avut o corespondență istorică. Că au existat oameni reali care, prin setea de cunoaștere, prin cultul armoniei și al dezvoltării libere, prin conștiința universalității, semănau cu idealul de ființă umană imaginat de ea. Este un optimism excesiv, justificat însă de scopul pedagogic urmărit de exegetă, de strădania ei de a contribui la ameliorarea ființei umane.

*

Labărănețe, după moartea soțului ei, Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a călugărit și, devenită „maica Benedicta”, și-a petrecut ultimii ani din viață la Mănăstirea Văratec din județul Neamț (ca și Veronica Micle). După ce s-a stins din viață, a fost înmormântată, conform dorinței sale, la Mănăstirea Putna din județul Suceava, care este nu numai mănăstire, ci și un centru de cultură religioasă.

Mi-a fost profesoară la Universitatea din București. N-am să uit niciodată cursurile ei; vorbea ca o iluminată despre marii scriitori ai lumii și ne transmitea și nouă, studenților, „dorul după ce-i mai mare-n astă lume trecătoare” (sunt cuvintele lui Eminescu). Aproape în fiecare zi, străbat în imaginație, într-o secundă, cei 450 de kilometri care mă despart de Putna, și în micul cimitir al mănăstirii, o salut respectuos, cu capul descoperit, pe cea care odihnește nu departe de cripta lui Ștefan cel Mare.

În anul II de facultate (și anume în primăvara lui 1967), am fost anchetat de Securitate și dat afară din UTC pentru propagandă

împotriva regimului comunist. Era exagerat spus „propagandă”, de fapt făcusem, în discuții particulare, unele observații critice în legătură cu stilul de viață comunist, iar la un chef studentesc, la cămin, citisem o parodie după „Împărat și proletar”, cu titlul „Țăran și secretar”, din care mi-amintesc câteva strofe:

„Pe-o țarină umbrită vreo trei țărani discută/ Cu mămăliga-n mână flămânzi și pofticioși/ Ei poartă cu tărie o aprigă dispută./ Bucăți de mămăligă le sar și stropi de spută/ Din gurile cu care clamează mânioși. [...] / Zdrobiți în mână ceapa, puneți nițică sare/ Și înghițiți-o grabnic, hai, nu mai așteptați/ Căci vine brigadierul cu ciudă și turbare,/ În contra noastră vine, în contra celor care/ Vrem multă mămăligă și s-o mâncăm ca frați. [...] Hambarul arde-n flăcări, țărani ca p... moarte/ Privesc răsând incendiul și nu se ostesc,/ Se-agită secretarii, se-adună într-o parte/ Și fac o listă lungă cu cei ce vor la moarte/ Să meargă fără frică pentru avut obștesc.”

La ședința de excludere din UTC, un coleg, dornic să-și demonstreze devotamentul față de regimul comunist, a cerut să fiu dat afară nu numai din UTC, ci și din facultate. Pentru mine ar fi fost o catastrofă. Îmi simțeam inima bătând nebunește în piept. Atunci a intervenit, fără ezitare – deși amfiteatrul în care avea loc ședința era plin de activiști ai PCR și de ofițeri ai Securității, infiltrați în masa de studenți – Zoe Dumitrescu-Bușulenga, care a spus pe un ton categoric:

– Nu. De această problemă ne vom ocupa noi, profesorii. Aici se votează numai excluderea din UTC.

A doua zi, Zoe Dumitrescu-Bușulenga m-a chemat la ea la catedră și m-a asigurat că nu voi fi dat afară și din facultate. Mi-a explicat că mă prețuiaște foarte mult și că înțelege modul sarcastic în care am prezentat, în parodia mea, starea de spirit a țăranilor după colectivizarea forțată a agriculturii.

Apoi a adăugat, pe un ton confidențial:

– Un singur lucru nu mi-a plăcut, dar asta rămâne între noi: că folosești cuvinte licențioase. Nu e de demnitatea ta.

Avea dreptate.

DOAMNEI BUȘULENGA, CU DRAGOSTE

Mi s-a părut la început lesne a scrie despre cineva atât de apropiat și nespus de drag. Asta poate și pentru că o mai făcusem de câteva ori, cu sfială și stângăcie, e adevărat, pe când era încă în viață, apoi la Putna și București după ce a plecat dintre noi. Un noian de amintiri, de gânduri și gesturi legate de Doamna profesoară s-au suprapus în mintea mea an după an și nu au pălit cu trecerea timpului, dimpotrivă, le simt vii ca la început. Tocmai de aceea, mi-am spus că le voi putea așterne pe hârtie dintr-o suflare, în doar câteva ceasuri. Dar m-am supraestimat, în realitate nu a fost chiar atât de ușor. Pentru că aici nu e vorba numai de o simplă înșiruire de aduceri-aminte despre o mare personalitate, în preajma căreia am avut șansa să mă aflu mai bine de treisprezece ani. Nu e de ajuns, cred, să o evoc așa cum am cunoscut-o și așa cum a avut ea bunătatea și gentilețea să-mi asculte povestea vieții. Dincolo de o mare afecțiune și admirație pe care i le port e vorba despre o lecție de înaltă cultură, despre un *model*, către care am încercat să tind. Cărțile ei au fost pentru mine, înainte cu mult timp să o cunosc, prilej de învățătură neîntreruptă, îndemn la căutări ulterioare prin dicționare și biblioteci, răspunsuri la întrebări, limpezire și ordonare a cunoștințelor. Și cu cât era mai grea lectura acestor pagini, uneori imposibil de pătruns în totalitate de către mine, cu atât era mai fascinant. Nu m-am temut de greu și pentru că nici nu era ceva obligatoriu, am făcut totul din plăcere și din dorința arzătoare de a ști mai mult. Lectura cărților Doamnei profesoare, studiul intens, autodidact la care m-am supus cu o bucurie greu de descris și poate și mai greu de înțeles, mi-a deschis orizonturi la care nici nu visasem înainte. De aceea, o repet mereu, îi datorez în mare măsură Doamnei Bușulenga și

întâlnirii noastre schimbarea parcursului meu, care s-a ivit pe la jumătatea vieții.

Am făcut școala generală și liceul la Brașov în anii '70. Aveam 10 ani, când profesoara mea de limba română mi-a picurat în inimă acest filtru de iubire și pasiune înflăcărată pentru citit și compuneri, la fel pentru gramatică. Pentru că o iubeam și nu voiam cu niciun chip să o dezamăgesc, învățam pe de rost zeci de pagini, nu doar poezie, ci și proză. Învățam de drag și de aceea cu o ușurință extraordinară fragmente întregi, pe care le reproduceam cu exactitate de virgulă, cum făceau candidații la medicină în vremurile acelea. Iar când eram lăudată, parcă mai tare mă ambiționam și nu mai vedeam altceva dinaintea ochilor, spre exasperarea părinților, decât texte literare și poezii.

În acei ani am rostit prima oară și numele Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Dădusem teză la română și învățasem câteva citate din volumul *Eminescu*, pe care îl aveam în casă și pe care îl răsfoisem înaintea tezei. După asta am devenit în ochii profesoarei mele și mai merituoasă și folosea de-acum orice prilej ca să-și arate mulțumirea pentru strădania și stăruința cu care mă aplecam asupra lecturii. Iar eu știam tot mai bine care va fi drumul meu în viață: voi deveni profesoară de limba română. Cel puțin, până la sfârșitul clasei a IX-a aveam certitudinea că așa se va întâmpla.

În primii ani de liceu o vedeam săptămânal pe Doamna Bușulenga la TVR 2, în emisiunea *Integrala Simfoniilor lui Beethoven*, cu ample comentarii și profunzimi nemaiauzite de mine până atunci. Stăteam nemișcată în fața televizorului privind-o în acel dialog de neuitat cu Iosif Sava. Mi-am făcut imediat și eu abonament la Filarmonica din Brașov și mi-am umplut casa cu discuri. Țin minte ca azi una din rochiile ei de la aceste emisiuni, pe fond alb cu flori mari negre, părul negru, atent aranjat și mai ales, îmi revin în minte acele cadre cu profilul ei, nobil, rasat, inconfundabil.

Au urmat apoi, rând pe rând cărțile doamnei, pe care le pândeam în librării, altelei le găseam la prieteni și cunoscuți. Au mai fost și articolele din *România Literară* și *Contemporanul*, prefețele

la *Povestirile din Canterbury* a lui G. Chaucer, la *Jurnalul* lui Samuel Pepys, pe care le aveam în biblioteca de acasă și multe altele descoperite în cărțile împrumutate. Dar cel mai mult mă încânta în anii aceia *Secolul 20*. În paginile acestei publicații de mare eleganță, rafinament și cultură înaltă, patronată de profesorul Dan Hăulică, am regăsit adeseori numele Doamnei Bușulenga, bucurându-mă de „înălțimile” pe care ajungeam și eu la capătul fiecărei lecturi.

În 1974, s-a lansat la Brașov *Sinteze, valori și echivalențe umanistice*, dar am aflat prea târziu. Atunci aș fi avut ocazia să o întâlnesc pe Doamna Bușulenga și poate găseam curajul să-i și vorbesc. Dar mai aveau să treacă mulți ani până atunci... Cartea am împrumutat-o de la o prietenă, care obținuse și un autograf (ce-am mai suferit!) și am citit-o în câteva zile, dar pentru că trebuia să o înapoiez, am copiat de mână zeci de pagini care mă interesau. Așa am făcut și cu *Itinerariile prin cultură*, cu *Surorile Brontë*, cu *Sofocle* și cu *Renașterea*, cu *Eminescu și romantismul german*, până când am reușit, încet, încet, una câte una, să le am și eu, să fie, în sfârșit, ale mele. Dar chiar și atunci, când îmi plăcea ceva, ca să nu subliniez pe carte, îmi copiam în carnetul cu însemnări pasaje întregi.

Deși am continuat să fiu preocupată de literatură în toată perioada liceului, preocupare excesivă după părerea familiei mele, prin clasa a XI-a, părinții mei începură să mă sfătuiască că ar fi mai bine să dau la politehnică, că așa voi obține mult mai ușor un post în oraș decât cu profesoratul. Nu am fost în stare să spun răspicat nu, eu nu mă duc decât la Litere, indiferent ce va fi. Cuminte, i-am ascultat și am devenit studentă la Electrotehnică, apoi ingineră la un institut de proiectare din Brașov. Dar continuam, metaforic vorbind, să țin strâns sub braț cartea de limba română.

Am cunoscut-o pe Doamna Bușulenga în anul 1993, în împrejurări cu totul speciale, la capătul unei lungi corespondențe și conversații telefonice, pe când domnia sa se afla la Accademia di Romania din Roma, dar și la Văratec și București, când era în țară. Deși îi scriau mulți, mi-a mărturisit odată că ea nu scrie scrisori, ea scrie cărți. Cu toate astea eu am avut norocul ori privilegiul

să-mi răspundă la ele. Și m-am tot întrebat, ce aveau în plus scrisorile mele, că au meritat atâta atenție? Să fi fost oare fotografiile cu flori care însoțeau fiecă misivă, sau copleșitoarea mea dragoste pentru Roma, despre care nu încetam să-i scriu cu entuziasm perpetuu? „În vacanța asta, aproape ratată din cauza ploilor, florile tale, fotografiile, ne-au adus (cum ar zice pictorii) «pete de culoare» fermecătoare, care ne-au încântat”. „Prezența ta aici ne-a mișcat și ne-a umplut casa de o tinerețe care ne lipsea. Și ne-a mai trezit și un entuziasm nou pentru Roma, care se tocise cu anii”.

Când am vorbit întâia oară cu dânsa la telefon, după multe luni de corespondență, am avut niște emoții teribile. Formam numărul de la Accademia di Romania și închideam în clipa următoare, înainte să se facă legătura. Cât sunt eu de curajoasă și cât de ușor comunic cu oamenii, atunci m-am pierdut de tot. În primul rând credeam că îmi va răspunde o secretară și abia apoi, dacă ora va fi potrivită, dacă Doamna profesoară nu va fi ocupată, îmi va face legătura. În sfârșit, după lungi minute de pregătire sufletească, sun. Tocmai când mă pregăteam să închid, părăndu-mi-se nepoliticos de lung apelul, îmi răspunde în italiană o voce gravă, distinsă și caldă, aproape șoptită. Eu, fâstăcită, mă prezint și imediat ce-mi spun numele, aud: „Rodicuța! Sunt Zoe Bușulenga. Câtă lumină îmi aduc scrisorile și florile tale!”. Vorbele ei blânde și prietenoase mi-au dat parcă aripi, emoțiile au dispărut complet și am continuat să vorbim firesc despre subiectele atinse în scrisori, ca și când ne cunoșteam demult, demult... La fel a fost și când, după o jumătate de an de la acel prim telefon, ne-am și văzut la ea acasă, pe Semicercului 1. Când am sunat la ușă am auzit lătratul unui câine fioros, care părea că se află într-o cameră îndepărtată, dar curând a început să izbească cu putere în ușa de la intrare, singura care ne mai despărțea. Apoi s-au făcut simțiți câțiva pași ușori și vocea aceea plină de căldură, pe care o cunoșteam și care mă întrebă: „Rodica, ți-e frică de câini?” „Nu, răspund eu cu glas sugrumat, nu mi-e frică”. Și pentru că m-am arătat curajoasă, am câștigat din prima clipă simpatia lui Noddy, frumoasa boxeriță brun închis,

aproape neagră, cu o pată mare, albă, pe piept. La toată discuția care a urmat în biroul-biblioteca (cu cărți până în tavan, cum nu mai văzusem), Noduleț nu s-a mișcat de lângă mine. Abia când a venit felia de tort cu fructe a fost chemată în altă cameră, privindu-mă însă prin glasvand, neclintită, până la plecare. Iar noi am continuat să povestim atât de firesc, de parcă ne văzusem și cu o zi și cu două înainte și tot ne mai rămânea ceva nespus.

De-atunci, am vorbit, ne-am scris și ne-am căutat mereu. Cu câtă răbdare și interes mă asculta povestindu-i despre preocupările mele, despre aplecarea mea, încă din copilărie, în ciuda profesiei pe care am ales-o, către artă, către muzică și literatură! Nu uita niciodată să mă întrebe de părinții și bunicii mei, prilej de a-mi povesti la rândul-i despre ramura ardeleană a familiei sale. I-am mărturisit tot atunci, spre marea dumnezei uimire, că de-a lungul anilor îi citisem toate cărțile. A fost profund impresionată, „nici studenții mei nu cred că au făcut asta”, mi-a spus cu glas tremurat. Dar cel mai mult i-am vorbit cu înflăcărare debordantă, mistuitoare, despre Roma. Țin minte cât de tare o amuza când îi spuneam că, deși trecuseră doi ani de când m-am întors din primul meu voiaj roman, continuam să port peste tot cu mine, cartea ei, *Periplu umanistic*. Paginile dedicate Romei le citeam cu glas tare prietenilor, familiei, chiar și de una singură, împărtășind aceleași emoții, aceleași trăiri și bucurii. Eram bolnavă de dorul de Roma și trăiam cu nădejdea arzătoare că voi reveni cândva acolo, călcându-i exact pe urme, cu cartea alături.

Am continuat să ne vedem constant în acei ani, la București, la Văratec și la Brașov, când doamna Bușulenga venea în țară în vacanță. În 1995 am stat o săptămână la Văratec în căsuța albă de pe deal, cu cerdac și nalbe înalte cât casa, locul drag, pe care ea îl numea „oaza duhului meu, oaza spiritului meu”. Diminețile se plimba prin grădină (Noduleț ne însoțea peste tot), oprindu-se la fiecare floare și minunându-se de pământul acela binecuvântat din care, iată!, cresc flori atât de minunate.

După-amiezile se așeza sub nucul bătrân și își începea povestea. Despre prietenele dragi, Valeria Sadoveanu și Lilly Teodoreanu,

despre copilărie și mătușa iubită, Zoe, despre părinți și profesori, despre nevoia de *modele*, despre Eminescu... Era neobosită când depăna amintiri. O căuta atunci cu privirea pe Elvira, sora ei mai mică, de care era nedespărțită și care i-a stat mereu, cu iubire, în preajmă. Maica Frăsinica ne servea cu dulceturile cele mai bune din lume, înconjurând-o și ea tot timpul pe „mama” cu dragoste și devotament. Eu făceam fotografii, iar când, la întoarcerea acasă, i le trimiteam, aranjate în albume și datate, primeam laude ca de la nimeni altcineva. Mai târziu am realizat că atunci, cu acele prime fotografii, modeste, dar foarte apreciate de doamna profesoară, m-am mobilizat, am prins curaj și aripi să zbor. I-am simțit tot timpul sprijinul, îndemnul să merg mai departe, să perseverez, să nu renunț. Scriam la vremea aceea la *Gazeta de Transilvania*, la *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, mici articole, modeste și ele, despre evenimentele culturale ale Brașovului, despre concerte, expoziții, comemorări. Și i le trimiteam. De fiecare dată se arăta mulțumită, îmi spunea că scriu cu ușurință, că mi-am ales bine subiectele, dar să nu uit niciodată să ating esențele. Iar despre fotografii, numai ea mi-a spus: „Ce ochi ai!” sau „Nu lăsa fotografiile, sunt făcute cu inima și asta se vede”.

La începutul anului 1996, era încă iarnă, m-a sunat de la Roma și m-a întrebat unde îmi doresc să fac Paștele, acasă sau la Roma? A fost una din cele mai fericite zile din viața mea. Bineînțeles că la Roma! Roma era cel mai minunat lucru care mi se putea întâmpla. Aveam șansa revenirii în Cetatea Eternă și privilegiul să locuiesc la Accademia di Romania. În cartea mea, *Roma – între jurnal și fotografie* descriu pe larg timpul petrecut de mine acolo alături de Doamna profesoară Bușulenga, directoarea din acea perioadă a prestigioasei instituții.

Când am ajuns eu la Roma (la Accademia di Romania), în aprilie 1996, trecuseră mai bine de patru ani de când aici se făcea și se transmitea cultură. Cultură adevărată și înaltă. Aproape săptămânal aveau loc manifestări de mare interes, despre care, la vremea aceea, țin minte, aflam destule vești și în țară, prin numeroasele transmisiuni directe, la radio și televiziune, cât și din presă. Amintesc foarte pe

scurt câteva din evenimentele care au avut loc în perioada șederii mele de atunci la Roma: ajunsesem la câteva zile de la încheierea expoziției „Integrala Shakespeare”, a graficianului Nicolae Corneliu; am fost de față la inaugurarea expoziției de grafică românească contemporană, cuprinzând lucrări semnate de Marcel Chirnoagă, Ala Jalea Popa, Bogdan Stihii și alții; l-am ascultat pe profesorul Gheorghe Carageani vorbind despre importanța traducerilor și receptarea limbii române în Italia; am asistat la câteva conferințe, urmate de prezentări de filme, dar și de comentarii și analize, una dintre ele fiind dedicată bisericilor noastre de lemn din Maramureș. De asemenea, colocviile cu caracter arheologic, de primă importanță în programul tematic al Accademiei se desfășurau aici cu mare regularitate, având invitați de prestigiu din țară și din Italia.[...] Dar ceea ce m-a impresionat în mod deosebit a fost să constat interesul și importanța care se acordau zilelor dedicate lui Eminescu. Cred că nu a fost în acei ani vreo aniversare a Poetului fără să fie sărbătorită la Accademia di Romania așa cum se cuvine. La acel „Dialogo su Eminescu” din 25 aprilie 1996 au participat ca invitați din țară profesorul Vasile Vasile, specialist în muzică bizantină și violoncelistul Alexandru Moroșanu. Doamna Bușulenga se afla în fața subiectului cel mai iubit, pe care îl aborda de fiecare dată cu o nouă și încântătoare pasiune. Am auzit pe cineva spunând atunci că a fost un discurs gravat în peniță; era într-adevăr o remarcă perfectă pentru definirea unei personalități atât de preocupate de căutarea și atingerea esențelor.[...] Mai puțin însă s-a știut și s-a vorbit și mai puțin despre strădania și eforturile doamnei profesoare pentru ca prestigioasa instituție să-și recapete funcționalitatea inițială, aceea de școală românească pentru formarea de savanți, arheologi, filologi, istorici și artiști. Încă de la numirea ei aici s-a urmărit continuu revenirea la acel prim model, modelul Pârvan și implicit refacerea punților care legau cu începutul. Așadar, oricât de importantă era și menirea de centru cultural a Accademiei, principalul țel al activității doamnei profesoare în Italia (declarat în diverse interviuri și întâlniri) era reprimirea noastră în rândul celorlalte academii aflate la Roma. Acestea toate sunt întemeiate în primul rând pe studiul arheologiei,

al limbilor clasice, istoriei, arhitecturii și artelor plastice. Numai împlinirea acestor obiective conferă instituției statutul de „școală”, adică centru de specializare pentru savanți. Deși clădirea este a noastră, terenul fiind al italienilor există o clauză în contractul inițial, prin care orice abatere de la această primă destinație poate duce la pierderea instituției. An de an s-a așteptat aici trimiterea bursierilor. Doamna profesoară spunea că ar fi început chiar și numai cu patru bursieri, așa cum făcuse Vasile Pârvan în 1922 la fundarea Școlii române de la Roma, cu condiția să fie sprijinită. Din păcate însă, această inițiativă, care ar fi însemnat enorm pentru noi, nu a fost suficient susținută la vremea aceea. Dar nu a rămas nici fără ecou.[...] Cum am știut să mă bucur atunci de fiecare clipă petrecută la Roma!... Pândeam momentul în care o găseam mai liberă pe doamna profesoară ca să-i cer sfatul despre ceea ce urma să văd, dar mai ales învățam de la ea cum trebuie să văd. Așa am căpătat interes pentru detalii, pentru finețea și adâncimea lucrurilor, comparându-le mereu unele cu altele și încercând să le înțeleg complementaritatea. Mergeam pas cu pas, cu bucurie nesfârșită pe urmele cărții amintite, Periplu umanistic, având și șansa să-l am pe autor lângă mine.¹

Așa s-a născut prima mea carte de iubire pentru Roma, pe care au urmat-o expoziții multe de fotografie, dedicate Italiei și Cetății Eterne, la care de atunci m-am reîntors constant. Sub semnul Romei și a înrâuririi benefice, constructive, pe care a exercitat-o asupra mea Doamna profesoară Bușulenga mi-am schimbat în acei ani traiectoria vieții și a profesiei, ajungând la ceea ce am râvnit dintru început.

Marele om de cultură care a fost Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a retras treptat, treptat, în ultimii ani ai vieții, cu smerenie, în credință. Cu siguranță și-ar fi dorit asta cu mult înainte și chiar dacă nu s-a manifestat, a simțit-o cu putere lăuntric, încă din tinerețe. Hotărârea ei i-a contrariat pe mulți, pe noi, cei apropiați, ne-a uimit. Dar totul a venit firesc, iar gestul l-a făcut cu modestia

---

¹ Rodica Fleșariu Marinescu, *Roma – între jurnal și fotografie*, Ed. Paideia, București, 2004, pp. 30–33.

și discreția care au caracterizat-o toată viața. Cred că asumarea acestui gest a fost cel mai fericit și înălțător moment din viața ei.

La început mi-a venit greu să cred, cu toate că am simțit marea schimbare. Avea ceva grav în ținută, în expresie și în privire, o preocupare și un gând lăuntric, pe care nu știam să le descifrez. Am observat în timp însă, cum la întrebările mele despre marii arhitecți și pictori al Renașterii, de exemplu, despre Dante ori despre călătoria inițiată în Grecia, despre marii umaniști ai Europei, răspunsurile nu mai veneau ca altădată. Fascinanta expunere, cu detalii și adâncimi neînchipuite, cu care aborda orice subiect de cultură a fost înlocuită cu ample evocări ce țineau în primul rând de viața spirituală și relația cu Dumnezeu. Ne spunea că în ultima vreme citea mai ales cărți de teologie, ele erau bucuria adevărată și strădania ei în căutarea absolutului și apropierea de Dumnezeu. „Să nu uitați, copii, nicio clipă, verticala!” ne spunea de fiecare dată când o vizitam. O ascultam și acum cu aceeași atenție și emoție, dar nu-mi mai era atât de ușor să mă ridic acolo unde dumnezeii dorea și unde m-a îndemnat de câteva ori și pe mine să urc. În naivitatea și ignoranța mea, continuam să nădăjduiesc că discuțiile noastre despre Roma, de pildă, pentru că acestea mi le doream cu ardoare, vor continua la nesfârșit. Scrierile doamnei profesoare au însemnat calea către esențe și arhetipuri, către cunoașterea de sine și rigoare impusă propriei persoane, atașament constant pentru valorile clasicității și năzuință spre perfecțiune. Dar aceste preocupări culturale au fost o etapă, necesară și hotărâtoare, desigur, în drumul mai înalt, spre desăvârșire. „Preocupările mele au încetat să mai fie exclusiv literare, au devenit și legături spirituale. Îl caut pe Dumnezeu. Sunt pe calea unei nădejdi”.

Eu cred însă cu tărie că Maica Benedicta, în marea ei bunătate și înțelegere, smerenie și dragoste pentru aproape a lăsat pentru mine și pentru alții ca mine și amintirea vie a Doamnei profesoare Zoe Dumitrescu-Bușulenga, omul de cultură pe care l-am iubit, l-am respectat și l-am prețuit enorm. Iar gestul ultim al Maicii Benedicta, cel mai înălțător cu puțință, demonstrează o dată în plus vocația ei de model.

La Varatec, 1995

La Accademia di Romania din Roma, Biblioteca, 1996

DOJANA BINEVENITĂ ȘI SMERITA EI ACCEPTARE

Se comemora dispariția profesorului Vianu în Sala de consiliu a Facultății de filologie. Foștii lui elevi și colaboratori din catedră au hotărât să evoce mai cu seamă cum fusese omul Tudor Vianu, ce însemnase el ca Om de omenie pentru studenți și pentru colegii mai tineri pe care singur și-i alesese – privilegiu rar în acele vremuri de selecție politică a cadrelor – și pe care îi îndrumase cu grijă și afecțiune ca puțini alții.

Pentru cine nu a apucat acele vremi, trebuie să amintesc un fapt puțin obișnuit în anii studenției mele (1956–1961), anume că auditoriul care umplea amfiteatrul unde-și ținea cursul profesorul era un auditoriu alcătuit, pe lângă studenții care urmau să dea examen din materia predată în anul acela, și totodată spirit de numeroși studenți din ceilalți ani, precum și de distinși oameni de cultură din afara Universității. Prelegerile lui Tudor Vianu constituiau o oază de normalitate aparținând mai curând epocii imediat anterioare decât prezentului controlat strict de autorități.

Trebuie să mai amintesc faptul că Profesorul venea întotdeauna din timp la Facultate, intra mai întâi în sălița în care îl așteptau colaboratorii săi apropiați din catedră și abia după aceea, însoțit de micul alai format de aceștia, își făcea intrarea în amfiteatru. Printre ei putea fi zărită Zoe Dumitrescu-Bușulenga, căreia Profesorul îi repartizase aria orientală din vastul program comparatist al catedrei.

Dintre evocările de care a avut parte Profesorul din partea ucenicilor săi, la întâlnirea omagială din Sala de consiliu, mi-au rămas vii în amintire îndeosebi două: una îi aparține Venerei Antonescu, cealaltă doamnei Zoe. Amândouă relatau întâmplări pilduitoare, întotdeauna mai grăitoare și mai memorabile decât considerațiile abstracte.

Evocarea Venerei Antonescu viza bunătatea maestrului, pe care îl însoțise la un examen, stându-i alături în fața studenților datori să răspundă la chestiunile din subiectul tras. După ce răspunde bine la primul punct, unul dintre aceștia se împotmolește la punctul al doilea. Pentru a-l ajuta să depășească acest impas, pe care-l considera un simplu accident, Profesorul îl invită să mai tragă un bilet. Atunci s-a produs o reacție neașteptată din partea studentului, care, simțindu-se pesemne ofuscat, a izbucnit în chip cu totul nejustificat lansând o acuzație uluitoare pentru binevoitorul său examinator: „Vă bateți joc de mine?”

Venera, la fel de surprinsă, își amintea că Profesorului i s-au umezit ochii și, după câteva clipe de tăcere descumpănită, i-a răspuns studentului cu o mărturisire patetică: „Să știi, tinere, că eu nu mi-am bătut joc niciodată de nimeni.”

Dacă evocarea Venerei puna în lumină buna credință și bunătatea funciară a Maestrului, evocarea doamnei Zoe, în schimb, îi întregea imaginea cu atributul complementar în realizarea magistraturii pedagogice, anume componenta justițiară, exigența. Fiindcă nu poți fi un bun profesor decât în spiritul adevărului, cumpănind cu grijă atât mărinimia, cât și asprimea coercitivă. Înainte de a pronunța sentința, bunul judecător al tribunalului pedagogic cată să fie mai întâi înțelegător, ca un avocat al apărării, și abia după aceea examinator atent și riguros al împricinatului. Numai așa poate să facă dreptate.

Iată acum, în sfârșit, împrejurările lecției pe care a primit-o doamna Zoe de la Profesorul care de obicei avea numai cuvinte de laudă pentru ea. Se desfășurau în acei ani, la Sinaia, cursuri de cultură română la nivel înalt pentru invitați străini de vază, mai mult sau mai puțin interesați de țara noastră.

Pentru scurele prelegeri sintetice prevăzute în program erau selectați cei mai reputați specialiști ai momentului. Doamna Zoe tocmai publicase înflăcăratul său studiu despre Creangă. Puteam să-mi închipui cum a vorbit atunci, la Pelișor, fiindcă o auzisem de atâtea ori la cursuri aprizându-se într-un discurs înfiorat de

crediința pe care cu bucurie o descoperea iarăși și iarăși renăscută în delicatele flori ale Sfântului Francisc sau în poemele inefabile ale Sfântului Ioan al Crucii. De bună seamă că vorbise cu obișnuitul său entuziasm tumultuos aceluia auditoriu pe care totuși nu-l cunoștea, cultivat desigur, însă lipsit de necesarele cunoștințe prealabile despre iscusitul scriitor român, unul dintre marii povestitori ai lumii, uitând că acesta, din păcate, nu era omologat pe atunci ca atare la alte meridiane.

Tocmai acest lucru, adică neadecvarea discursului la specificul de receptivitate al auditorului, a fost „greșeala” pe care i-a imputat-o Profesorul. Evocând această scenă, în care, în loc de felicitări, l-a văzut cu surprindere admonestând-o cu degetul și l-a auzit spunându-i: „Zoe, Zoe, nu te-ai pre-gă-tit”, doamnei Zoe, dacă-mi amintesc bine, i-a tremurat glasul. Atunci a înțeles – mărturisirea – că cel mai mult înveți de la un adevărat maestru atunci când ai parte de o dojană venită la momentul potrivit. De aceea, în acel act comemorativ, s-a oprit tocmai la acest usturător reproș venit de la maestrul ei drag.

Și mai există o lecție în această evocare: dintre amintirile care o legau de veneratul Profesor n-a ales un moment măgulitor pentru ea, ci dimpotrivă un moment care a făcut-o să se rușineze. Această alegere ne dezvăluie prezența smereniei încă din anii săi timpurii de profesorat, smerenie ce avea s-o însoțească permanent mai târziu pe neuitata maică Benedicta.

DOAMNA ZOE – UN OM DE BINE

Am mărturisit, de câte ori mi s-a ivit prilejul, că am avut norocul ca părinții mei să mă înscrie pentru liceu la „Școala Centrală” din București, deși locuiam departe și trebuia să iau două tramvaie pentru a ajunge acolo. Dar s-a întâmplat așa deoarece ambele surori ale tatălui meu au urmat, la începutul secolului al XX-lea, liceul la „Centrală”, ca interne, venite dintr-un sat de munte de lângă orașul Buzău. Mi-au vorbit totdeauna cu atâta entuziasm despre „școală” lor că m-au convins ușor să le calc pe urme, chiar dacă, mai departe nu am făcut-o, ele dedicându-se pentru cariere strict științifice: una a devenit doctoriță, iar cealaltă chimistă. Și pot spune, acum, la aproape de 80 de ani după ce am intrat la „Centrală” prin „admitere”, întâmplător în ziua nefastă de 1 septembrie 1939 – când s-a declanșat cel de al Doilea Război Mondial – că, pentru mine, ca și pentru generația mea, nu a fost vreo altă zi mai importantă decât aceasta. Astfel am avut șansa de a ne forma ca ființă interioară cu o garnitură excepțională de profesoare: unele dintre ele au studiat sau și-au dat doctoratul în Franța, oferindu-ne o educație peste „baremul” timpului. În afară de „manualele” școlare de atunci, profesorele noastre ne îndreptau fie în timpul școlii, fie în afara orelor propriu-zise, către tot ce era **inovație** pe atunci; profesoara de fizică și chimie, Doamna Mărioara Codreanu, avusese fericirea să lucreze la Sorbona în laboratorul genialei Marie Curie – singura savantă care a luat de două ori premiul Nobel – și, ca urmare, ne-a predat în clasa a VI-a „structura atomului”, introdusă de-abia în anii 1944–1945 în Universitate de eminentul fizician Horia Hulubei; la fel, diriginta noastră, profesoara de filozofie Anina Rădulescu-Pogoneanu ne ținea la curent cu noii scriitori francezi ca Anouilh, Giraudoux,

Saint-Exupery, Sartre, împrumutându-ne, pe rând, cărțile acestora ... Aceeași excepțională profesoară ne introducea în tainele „istoriei artelor”, sâmbăta după amiaza la ore suplimentare libere pentru care amfiteatrul nostru devenea neîncăpător!

Pentru asemenea fapte înălțătoare cum aș putea să nu le evoc, „iar și iar” citând dintr-o îndrăgită poezie a neuitatului Lucian Blaga? Are legătură ceea ce am afirmat mai sus cu Doamna Zoe Dumitrescu- Bușulenga? Cu siguranță! Am aflat, după ce am intrat la Facultatea de Litere, că cea mai iubită dintre asistentele noastre de la Catedra marelui profesor Tudor Vianu, „Doamna Zoe”, cum i se spunea cu mult respect și cu admirație, încă de pe atunci, ieșise, în anul 1939, din același „laborator” liceal care ne-a lărgit orizontul cultural; în plus, am descoperit că era sora uneia dintre colegile noastre de la seria paralelă, A, Elvira Dumitrescu. De la Centrală, din seria cealaltă, B, frecventam „Literel”, începând cu anul 1947, șase colege, trei la română, două la italiană și una la franceză. O primă „sudură” între noi și Doamna Zoe s-a realizat, deci, pentru că eram, toate, „foste centraliste”, aparțineam unui „club” invizibil, dar totdeauna solidar în care, din Facultatea de Litere, mai intra și minunata profesoară, cu ceva mai mulți ani decât noi, Ana Cartianu de la Engleză.

În timpul când a învățat seria noastră în facultate (1947–1951) era o mare „secetă didactică”, în sensul că Instituția fusese „invadată” de tot felul de persoane ideologice „pe linie” precum, la disciplina Literatura Română, neavenitul I. Vitner și cursul său de un an de zile despre „gloriosul” poet ... Neculuță, iar la Literatura Veche, Mitu Grossu, un alt specimen „ejusdem farinae” care nu știa elemente de bază pentru această specialitate cum ar fi... literele chirilice cu ajutorul cărora să poată fi citite planșele de texte din sec. al XVI-lea... Bine că am mai apucat cursurile și seminarele unor profesori adevărați, „vârfuri” în zona fiecăruia, ca George Călinescu și Tudor Vianu la partea literară sau Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan, Jacques Byck, la sectorul de lingvistică... Această situație schizoidală, nedorită, explică de ce unii dintre noi am

pășit timid către o mare „necunoscută” pe atunci, lingvistica în loc de literatura pe care cu toții o adoram și pentru care, de fapt, intrasem la „Litere”, facultate unde am întâlnit-o, spre norocul nostru pe Doamna Zoe. Ca și șeful ei de catedră, Tudor Vianu, ne-a impus, printre altele, fiindcă ne cerea la „bibliografia” pentru „Literatura Universală”... *Biblia*, fără de care cum puteau fi înțelese atâtea simboluri fundamentale în orice cultură? Pe vremea aceea nu știam cât de profund atașată credinței creștine era Doamna Zoe; am aflat-o ceva mai târziu, când, ieșind întâmplător de la Facultate în același timp, într-o zi de sărbătoare, oricum pe la ora când era slujba, m-a întrebat dacă nu vrem să o însoțesc la Biserica Albă. Evident că am mers împreună și, până acolo n-a încetat să-mi vorbească despre alegerea sa fundamentală: credința. Cu prilejul acesta i-am spus că eu aveam obiceiul, încă din liceu, să merg Duminica la Biserica „Domnița Bălașa” unde cânta celebrul cor *Carmen* condus de prof. Ion Chirescu, soțul profesoarei noastre de istorie, Amalia Chirescu, pe care deseori, la inițiativa Domniei-Sale, îl petreceam până la casa lor de lângă Școală, pe str. Dionisie Lupu. Pe acele drumuri știu că am învățat, în domenii diverse, de la dl. Chirescu poate mai mult decât de la o anumită „materie” din școală ... De asta am afirmat de nenumărate ori că am avut marea șansă să fiu orientată către Școala Centrală. Nu mai adaog că dorința mea cea mai vie era să ajung odată să predau și eu acolo ... Asta nu s-a întâmplat, dar mă bucur mult că o excelentă fostă doctorandă a mea a devenit, prin concurs, profesoară la Școala Centrală și, de ani de zile, lucrează la fostul meu liceu unde, pe bună dreptate, este prețuită.

À *propos* de credința Doamnei Zoe: eu am o bănuială pe care, acum, nu mai există nimeni care să mi-o poată certifica. Este vorba de colaborarea la o carte semnată împreună cu Savin Bratu, colegul nostru de la catedra de Teorie a literaturii, persoană cu care eu nu știam să fi avut prea multe afinități. Și totuși, un Punkttreffung a existat: credința creștină la care foarte târziu am

aflat că aderase familia lui Savin, evreu din Moldova. Cu soția sa, Bianca, eram bună prietenă, dar până la căsătoria religioasă, în 1975, la Biserica Antim, a fiicei lor, Ancuța, nu știam că ei se creștinaseră cu ani înainte în Nordul țării, la Botiza. Nu pot uita ziua de 5 martie 1977 când, venind dimineața să văd ce s-a întâmplat, după devastatorul cutremur, cu blocul *Casata* din *Piața Romană*, unde locuia familia Bratu, am zărit un cucernic preot care (am aflat de-abia mai târziu că era cel care-i botezase), după ce călătorise, într-un suflet, toată noaptea cu trenul tocmai din Maramureș, umbla disperat pe marginea craterului unde se prăbușise întregul bloc... mai apoi pe același preot l-am revăzut slujind la înmormântarea a patru persoane din familia Bratu (și, în paranteză fie zis, pentru că nimic nu pare a fi „întâmplător”, l-am revăzut și la slujba de la îngroparea admirabilului Romulus Rusan, tovarășul de viață, de idei și de idealuri al Anei Blandiana). După cutremur a supraviețuit numai Ancuța care, fără nici o rudă în țară, peste vreo doi ani s-a stabilit în Franța unde, mai târziu, s-a recăsătorit cu un coleg, universitar american, de confesiune protestantă. Din păcate, Ancuța s-a prăpădit prematur acum șase ani și soțul ei a dus-o, conform dorinței exprimate, la cimitirul din Botiza unde se va înhuma și el, când îi va suna ceasul, o dovadă certă a iradierii creștinismului îmbrățișat de Savin și de Bianca. Cred că relația prin credință a unit-o pe Doamna Zoe cu Savin Bratu pe paginile cărții comune. Sigur că este o simplă ipoteză, plauzibilă, însă imposibil de verificat acum...

Dar Doamna Zoe mai avea multe alte calități nebănuite dintre care una a fost cea, prozaic spus, de bun organizator. A dovedit-o când a fost numită directoare la *Accademia di Romania* de la Roma, cu o clădire impunătoare și cu adevărat reprezentativă pentru țara noastră, construită după planurile unui cunoscut arhitect român, Petre Antonescu. S-au perindat mulți directori pe acolo, dar cred – și îmi cer scuze față de ceilalți – că numai trei și-au pus, cu adevărat, pecetea personalității lor: Alexandru Balaci, Zoe Dumitrescu și Marian Papahagi. Persoanele de mare

suprafață științifică și umană invitate de cei trei, atmosfera de înaltă cultură preconizată și instaurată de aceștia nu au mai fost egalate între timp. S-a probat astfel că o instituție de prestigiu precum *Accademia di Romania* nu poate fi apanajul unor oarecare „funcționari culturali”, oricât de bine intenționați ar fi aceștia, ci le trebuie, peste cunoștințele lor, un „ceva” pe care numai spiritele ieșite din comun, rarissime, îl pot deține... La Doamna Zoe au contat enorm, în succesiune normală, educația primită acasă, cea dobândită în liceu, unde „centralistelor” li s-a plămădit caracterul, și apoi tot ce a achiziționat la studiile de specialități diverse în trei Facultăți, de Drept, de Muzică și de Litere.

Nu am amintit nimic, până acum, și nici nu o voi face mai departe, pentru că sunt alții mai abilitați să-i contureze activitatea din perspectiva studiilor Doamnei Zoe asupra literaturii. Nu m-am îndoit niciodată – auzind-o vorbind deseori sau citindu-i o parte din opera sa – de subtilitatea analizei sale, de sensibilitatea cu care se apropia de fiecare „subiect” științific, de simțul său artistic înnăscut pe care i l-am detectat observând ce comori de artă o înconjurau acasă unde m-am regăsit de multe ori, sau „*en petit comité*” numai noi cu soții noștri care se înțelegeau și ei perfect, sau la recepții cu mai mulți oaspeți, pentru fiecare Doamna având un firesc gând bun. De altfel, firescul, simplitatea și dreapta cumpănă în tot ceea ce făurea erau printre calitățile „*maîtresses*” ale Doamnei Zoe. La toate aceste însușiri ar trebui, neapărat, adăugată și alta despre care am auzit-o discutând odată, absolut întâmplător, la o emisiune – cumpătarea – pe care se subînțelegea că o considera o însușire necesară oricărei ființe umane. Ea însăși și-a găsit alinarea – după ce i-a pierdut pe dragul ei soț, într-un, fel busola ei personală – într-un alt mediu, cel nobil al monahismului unde cumpătarea și separarea de tot ce este „lumesc” conduce către meditația creștină, o mai veche și constantă aplecare a Doamnei Zoe.

Nu sunt multe persoanele cărora li se pot aplica vorbele unui scriitor francez îndrăgit de Doamna Zoe, Albert Camus: „II y a

des etres qui justifient le monde, qui aident a vivre par leur seule presence” (*Le Premier homme*, 1997, p. 39); pentru mine, Doamna Zoe se numără printre astfel de fapte superioare, comparabilă numai cu o altă profesoară de zbor înalt, comun amândurora, tot de la Școala noastră, Anina Rădulescu-Pogoneanu . Cum aș putea uita că, exclusiv, grație Doamnei Zoe am avut oportunitatea de a mă înscrie pentru gradul de profesor? Eram conferențiară „numai” de 22 de ani și mi se ascundea de conducerea de atunci a Facultății noastre scoaterea la concurs a postului; Doamna Zoe a aflat și a fost singura din Consiliu care m-a înștiințat, în mare taină, și astfel am reușit să mă înscriu și să adun toate actele solicitate în timp util în anul 1982...

Întreaga sa viață, Doamna Zoe a întruchipat, prin tot ce a întreprins, ceea ce, cu o expresie simplă, se numește „un om de bine”...

Iulie 2018

SEMNELE ÎNCREDERII

Primele dialoguri despre Zoe Dumitrescu-Bușulenga erau legate de V. Voiculescu: profesorul Eugen Todoran îmi spunea că singurul care a fost în apropierea lui V. Voiculescu și a copiilor lui e doamna Zoe. Lucrarea mea de licență despre Voiculescu nu a fost acceptată, dar am publicat în *Orizont* (acum *Scrisul bănățean* se numea *Orizont*) inedite de Voiculescu, obținute de la Ionică Voiculescu cu care, din 1964, legasem dialog. Apoi am scris o cronică literară la *Ultimele sonete...* Am luat licența și am fost repartizat la Vălișoara, un sat de munte necooperativizat, cu dansatori fruntași și oieri harnici care inventau doine, balade și basme pentru culegătorii de folclor. În vara mea bucureșteană din 1966 primul drum l-am făcut la Ionică Voiculescu să-i arăt, triumfător, revista cu ineditele Voiculescu și cu cronica mea. De data asta era și mai agitat, obținuse multe, a înregistrat discuții – ce discuții, dialoguri de ore întregi între Paleologu, Dinu Pillat și Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Veneau, discutau cu el și cei cu care Voiculescu fusese la Rugul aprins. Toți spuneau că Voiculescu este cel mai mare. Au fost pe la el Cioculescu, Streinu, le-a citit proze. „E mai mare decât Sadoveanu, au spus toți”. „Toți știu că e mai mare decât Sadoveanu”. M-a încărcat cu proze, multe vor apare la Cluj, în *Steaua*. M-am înscris la doctorat cu Voiculescu și structurile literare ale Renașterii sub conducerea lui Eugen Todoran și Profesorul mi-a spus că o va invita în comisia de susținere pe Doamna Zoe. Am fost un pic speriat, m-a liniștit repede, referatul Doamnei Zoe a fost foarte generos. Avea încredere în ideile mele – în faptele mele cărturărești. I-am luat și un interviu pentru revista la care lucram, am stat mult de vorba despre lirica religioasă a anilor optzeci. Eram în 1984, puteam vorbi de „lirică religioasă”: de la Ioan Alexandru la Daniel Turcea: se acumulaseră

deja și poezii și scriitori de seamă. După 1989 am mai trecut pe la Biroul ei de la Academiei, îmi citise ultima carte (*Imediata noastră apropiere*, II) și avea cuvinte bune despre ea. Mai des trecea pe la ea fiul meu, Dan, student la Paris, apoi profesor de greacă și latină în România. Am fost în două comisii de doctorat care aveau subiect opera Doamnei Zoe – cea mai demnă de atenție mi s-a părut a lui Silviu Mihăilă de la Universitatea 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia.

Trebuie să subliniez buna relație a profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga cu Universitatea „1 Decembrie 1918” și îndeosebi cu Facultatea de litere de la Alba Iulia. Trebuie să subliniez acest lucru, fiindcă existența postdecembristă a profesoarei a fost legată de experiențe definitorii pentru înțelegerea vieții literare, culturale și spirituale. „Maestru paideic” din anii cincizeci, de la începutul anilor șazeci, Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a legat de tinerii creatori, de elevii săi, de discipolii săi, de cărturarii de mâine cu o vocație specială. Eminentul pedagog a trăit dramatic momentul decembrie 1989 când o seamă dintre foștii ei studenți, colaboratori, discipoli au dezlănțuit în massmedia adevărate campanii împotriva ei. „Maestrul paideic” a trăit în 1990 o experiență importantă pentru devenirea sa spirituală. Felul în care Zoe Dumitrescu-Bușulenga devine Maica Benedicta a fost comentat de o seamă de apropiați ai „maestrului paideic”, dar și de cei retrași, alături de ea, sub semnul asumării valorilor spirituale.

Al treilea moment important ce se cuvine a fi pus în valoare e alegerea Putnei ca loc de odihnă veșnică. Mormântul de la Putna al Maicii Benedicta, al profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga a activat o formulă culturală nouă: *Colocviile de la Putna* încearcă o sinteză culturală, sub semnul unui loc definitoriu pentru istoria și cultura românească. Sunt organizate de Dan Hăulică, cel care trăise experiențe speciale la revista *Secolul 20*, într-un moment în care globalizarea culturii cerea un fel de a înțelege scrisul, plastica, relațiile literare, culturale, spirituale. După experiența de la UNESCO, Dan Hăulică și-a asumat organizarea Colocviilor, sub modelul trasat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Andrei Dimitriu

UN REPER ÎNTR-O LUME DEZORIENTATĂ

Sunt printre privilegiații care au avut șansa să cunoască și să se împărtășească din bogăția spirituală a unor figuri cu autoritate în lumea intelectuală românească.

Personalități care au dominat semnificativ o epocă marcată de tulburări axiologice grave sub imperiul comenzilor ideologice.

Conjuncturi nefaste care au viciat profund regulile de funcționare ale unei societăți normale cu repere, principii, modele și principii omologate de lumea liberă. Prețul acelor derapaje nu l-am achitat nici astăzi... cere timp, educație solidă, curaj, demnitate.

În această realitate și într-o cheie lucidă, onestă, de reală competență, neumorală, trebuie înțeleasă și așezată în istoria culturii noastre o personalitate academică de calibrul doamnei Prof. Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Pe distinsa Doamnă, o figură emblematică, de mare notorietate, am cunoscut-o la sfârșitul anilor '90 ai secolului trecut, când conduceam Radioul Public. Ne întâlneam, de cele mai multe ori, după emisiuni, condusă în biroul meu de doamna Teodora Stanciu, realizator, colega mea și fosta ei studentă.

Cordială, caldă, cu tonul grav al vocii ei inconfundabile, conducea cu grație și antrenant dialogul de mare rafinament intelectual. Pedagogul de vocație care era, reușea să comunice cuceritor știință și idei care circulau în Europa, să capteze chiar interesul neofiților.

Văratecul, pe care-l frecventez conștiincios de decenii bune, a fost prilejul cel mai fast de a o întâlni pe Doamna Profesor.

În casa părintelui Braga, care găzduise de-a lungul timpurilor personalități care au zidit în literatura română, în ospitalitatea

ademenitoare a Doamnei Bușulenga, a Maicii Frusinica, au fost zile și seri de discuții, care marchează pe oricine ar fi avut norocul să fie martor al acelor momente.

Prezență vie, tonică, conectată la problemele nu doar naționale – conexiunile internaționale ale doamnei academician erau sursa cea mai bună – preocupată și îngrijorată de turpitudinea unei societăți nevindecate.

Am să menționez o temă, preocupantă și pentru mine, care revenea de multe ori în discuțiile noastre: nevoia de elită intelectuală autentică.

Societatea noastră dezorientată, manipulată ideologic, vulnerabilă la constructele sofisticate, dominată de ignoranți, sferetodocti și vulgari are nevoie de reguli ferme, criterii corecte și modele autentice pentru reabilitarea lumii românești ca spiritualitate și creație.

Trebuie recuperați integral marii oameni de cultură și știință români și lansați inteligent în lumea academică internațională. Revenea de multe ori la subiect..

Doamna academician era preocupată și îngrijorată de absența unui curent solidar al intelectualității românești pentru așezarea noastră ameliorată în ierarhia civilizației europene. Era aproape o obsesie...

Și nu uit că Doamna Bușulenga e printre semnatarii Apelului către Parlamentul României, alături de peste 200 de eminente personalități intelectuale care se solidarizau cu conducerea Radiodifuziunii Române, demisă abuziv din motive politice la sfârșitul anului 2001.

Un gest curajos de aristocrat veritabil.

Mircia Dumitrescu

DOAMNEI PROFESOR ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, ÎN AMINTIREA UNEI VALORI SPIRITUALE NAȚIONALE

Neînțelegerile iscate după 1989, ca să nu spun ura față de valorile ce făceau grundul culturii române – valori ce ne reprezentaseră, erau umilite de alte câteva existențe, de multe ori frustrate, care nu aveau operă și care în sterilitatea lor se consolau cu lamentații că s-ar fi realizat dacă nu ar fi existat regimul comunist.

S-a dovedit că foarte puține opere existau în sertarele așa zișilor disidenți. „Vânătoarea de vrăjitoare” – penibilă de altfel, ataca vârfuri ale artei și culturii dorind să le înlocuiască cu rapiditate cu o altă cultură, de împrumut, sterilă, la modă, folosindu-se de înfierarea vechii dictaturi.

Actorul Radu Beligan – ctitor al teatrului românesc, Adrian Păunescu, Marin Sorescu – au fost dați afară din redacția Revistei Ramuri – tot de către aceași oamenii pe care ei îi angajaseră, – și multe alte exemple, care demonstrează că a apărut o „nouă specie”, care brusc a devenit „curată ca lacrima”, ce înfiera pe vremuri cu „mânie proletară” iar acum „revoluționară” valori deja afirmate. Sprijiniți din afară – corului denigrator se alăturau toți cei care considerau că în România 50 de ani a fost un „deșert cultural”.

Aceași nedreptate s-a făcut și cu Doamna Profesor Zoe Dumitrescu-Bușulenga – om de mare cultură, care putea să ajute în continuare cultura și educația națională în noua formulă a societății. Dar nu a fost așa. Noroc că fostul student, profesorul Dan Hăulică, cu respectul ce îl avea față de Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, nu s-a despărțit de mentorul său spiritual, iar pronia a făcut ca Mănăstirea Putna să-i ofere respectul, amintirea și locul de veci cuvenit.

Cum să nu te minunezi că tocmai la Putna? Este locul unde a fost sărbătorit Ștefan cel Mare de către membrii Societății România Jună, în august 1871, printre care se număra și poetul Mihai Eminescu și Ion Slavici. Pătrunși deopotrivă de ideea națională română au inițiat și o medalie care, pe lângă Columna lui Traian ce avea pe verso deviza – ce ar trebui să fie scrisă și pe steagul României –: „Uniți în spirit și simțire – uniți în Dumnezeu”.

O cunoșteam pe Doamna Profesor Zoe Dumitrescu-Bușulenga de pe atunci când încă eram student la arte și urmăream cursurile lui Călinescu, Vianu – cu toate că eram la Facultatea de Arte, mă furișam și la Litere și, dacă aveam noroc să nu fiu dat afară de portar, mă strecuram și în Aula Universității.

Întâmplarea a făcut că în 1988 la Muzeul Literaturii Române s-a deschis o expoziție organizată pentru omagierea lui Ion Creangă, iar cuvântul de deschidere prezentat de Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost publicat în Revista Manuscriptum (Nr. 4, 1988 [73] anul XIX, pagina 72) cu titlul „Ion Creangă: viziune și... viziuni”. Citez:

„Muzeul Literaturii Române a găzduit, într-o tradiție destul de recent instituită, o expoziție de un soi deosebit, dar extrem de binevenită. O direcție modernă în cultură reclamă tot mai mult acel faimos al artelor, atât de necesar pentru străluminarea reciprocă a acestora. Și ar da operei literare echivalentul ei plastic, înseamnă ai crea o complementaritate de sensuri care s-o adâncească în chip benefic.

Aici suntem confrunțați cu 3 ipostaze plastice, cu trei tălmăciri ale operei lui Creangă în ordinea vizualului, toate deosebit de interesante – una de grafică, alta în acuarelă și a treia în ceramici. Pe pictorul grafician Mircea Dumitrescu l-a fascinat, evident, mai cu seama latura fabuloasă a operei marelui humuleștean, pe care a interpretat-o, foarte potrivit, în special în registrul grotesc-satiric. Că tălmăcește în snopi viguroși de linii *Povestea lui Dănilă Prepeleac*, sau îl răstoarnă pe lup în groapa cu jăratec, că

îl înfățișează pe Harap Alb, călărind mândru, ori pe Cocoșul care pășește frumos împintenat, artistul rămâne mereu egal cu sine, cu puterea sa remarcabilă de sugestie, stăpânind deopotrivă mijloacele expresiei lirice, ca și pe ale cele grotești.

Mai apropiat de viziunea folclorică, Constantin Baciu evocă în acuarelele sale un univers țărănesc mai molcom, în tonuri calde de brun și verde, topite măiastru laolaltă.

Un împărat țăran cu fii săi, Capra cu lupul alături, Scene cu năzdrăvăniile din Harap Alb, stau alături cu consemnarea plastică a năzdrăvăniilor lui Nică al lui Ștefan Apetrei eroul, ghid al Amintirilor, cu pupăza cu cireșile. Peste tot, ton sfântos, blajin de poveste, tălmăcită cu pensula.

Cu Costel Badea intrăm într-un univers foarte modern, de stilizări extreme, în reprezentări pe vase de ceramică. Pe siluete de amforă suie câteva motive amintitoare, prin concise, dar percutante sugestii ale poveștilor și amintirilor. Câteva cireșe pe buza vasului se întregesc cu imaginea feminină de la bază și înțelegem episodul Mătușei Mărioara. Contururi vagi animaliere amintesc frânturi din *Harap Alb*, ori din *Povestea porcului*. Desigur, nu poate lipsi fabula *Caprei cu trei iezi*. Apoi ornamentația vegetală, puțin stranie, pune în valoare siluetele umane geometric stilizate. Și pe cenușul de fond al ceramicei alunecă tente de brun și albăstrui în degradeuri rafinate.

Trei artiști, trei viziuni, trei moduri de oglindire ale unei opere literare strălucite în imaginarul unor plasticieni deosebit de înzestrați. Inițiativa muzeului se cuvine lăudată și urmată.”

Întrucât am rămas eu singur în viață dintre expozanți, îi mulțumesc Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga pentru aceste cuvinte frumoase, pentru înțelegerea cu care a lămurit imaginile noastre, pentru că în timpul vieții nu am putut să-i mulțumim.

ÎNTÂLNIREA ÎNTRU EMINESCU

Când am fost rugat să scriu câteva rânduri despre Doamna Zoie Dumitrescu Bușulenga parcă am fost lovit de ceva. De ce eu? Am înțeles că trebuie să merg la regină și mai trebuie să scriu un text despre ea. Nu cred că sunt persoana potrivită ca să scriu și să vorbesc despre regina culturii române. Ce aș putea spune? Nu sunt filolog. Nu sunt critic literar. Nu mă pricep la filozofie. Ne-am întâlnit doar de câteva ori. Prima dată când mi-a înmânat premiul Academiei Române. M-a felicitat, mi-a zâmbit și mi-a strâns mâna cu o forță surprinzătoare, așa cum strâng mâna, de obicei, sculptorii. De două sau de trei ori am mai stat de vorbă, fugar, pe stradă, când Doamna Bușulenga mergea la Academia Română. Îi dădeam bună ziua, cu capul plecat, în semn de prețuire, iar ea, cu zâmbetul și cu vocea caldă, părintească mă întreba: „ce lucrări interesante ai mai realizat?” Altă dată mi-a vorbit despre proiectele expoziționale pe care dorea să le realizeze la Academia di Romania din Roma. Era nemulțumită și supărată pe șefii ei de la Ministerul de Externe pentru că nu-i înțelegeau demersul cultural. Dorea să prezinte publicului italian pe cei mai importanți artiști contemporani români. Cam astea au fost convorbirile noastre.

Am admirat-o și am prețuit-o, fără rezerve pe Doamna Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. Dacă cineva știe ce înseamnă să ai un nod în gât, să fii năpădit și copleșit de emoții, atunci mă poate înțelege cât de greu îmi este să vorbesc despre Maica Benedicta. M-am întrebat dacă avem ceva comun. Cred că da. Amândoi îl iubim pe EMINESCU.

Așa am prins curaj să înșir câteva gânduri despre Eminescu și despre regina culturii române. Doamna Bușulenga – Maica

Benedicta a vorbit și a scris extraordinar despre Eminescu, cu cea mai profundă înțelegere.

Chiar dacă ne-am întâlnit, în realitate, numai de câteva ori, ne-am întâlnit de mai multe ori în opera lui Eminescu. Patruzeci de ani am încercat să realizez un monument Eminescu.

Am început cu portretul poetului, apoi am modelat mai multe compoziții înfățișându-l pe Eminescu cu mantie și cu piciorul stâng în față sau în spate. Căutările mele se izbeau de reprezentările figurative egiptene, grecești sau din epoca modernă. Fiind nemulțumit de proiectele mele mă simțeam neputincios și atunci le distrugeam. Au rămas doar câteva fotografii. Era ceva la care nu puteam ajunge. Nu doream să fac o sculptură după înfățișarea poetului. Nu credeam și nu cred că Eminescu trebuie să fie recunoscut doar după o poză retușată. Eminescu este foarte divers ținând cont de poeziile sale, de proză, de teatru, de publicistică, de corespondență, de preocupările sale sociale și de multe altele pe care urmează să le descoperim. Îmi doream să fac un monument care să conțină întregul univers al poetului. Foarte grea și ambițioasă dorință. Nu puteam face un personaj pe care să-l numesc Eminescu. Târziu, am ajuns la concluzia că Eminescu este un concept care le cuprinde pe toate.

Dacă Doamna Dumitrescu Bușulenga ar mai trăi, mi-aș lua inima în dinți și aș ruga-o să mă ajute să-l găsesc pe Eminescu cu toate nuanțele sale. Când realizezi că alergi pe un culoar extrem de îngust și simți că te îngrămădesc toate gândurile, ai nevoie de cineva mai puternic și mai lucid, cu o viziune clară asupra drumului pe care îl parcurgi. În scrierile Doamnei Bușulenga am găsit fereastra spre muzicalitatea versurilor eminesciene. Era aerul proaspăt de care aveam nevoie pentru a adăuga noi valențe monumentului meu. Am învățat multe despre muzicalitatea cuvintelor. Cât de frumoasă și cât de muzicală este poezia „Sara pe deal” spusă de Mihail Sadoveanu! În acele clipe emoția te copleșește. Mă întreb, acum, când scriu, câți oameni sunt copleșiți de emoție și câți se rușinează de emoțiile lor? Eu, deseori sunt copleșit de

emoție. Emoții stranii am avut când am ascultat „Sara pe deal” recitată de un chinez. Parcă erau numai sunete de clopot. Când auzeam, la Mănăstirea Putna, sunetele clopotelor, aveam impresia că erau cuvintele lui Eminescu. Sunetele clopotelor de la Putna au însoțit-o și pe Maica Benedicta în drumul ei spre Dumnezeu. Când merg la mormântul Maicii Benedicta simt ceva în inima mea. Este un regret că nu-i înmormântat și Eminescu la Putna. Este la Bellu, dar nu-i ca la Putna. De multe ori, mă gândesc că poate e bine să ascultăm versurile lui Eminescu într-o limbă pe care nu o cunoaștem. Vom fi mai aproape de muzica din poezia sa. În poezie există o interferență între cuvinte și muzică. Colocviile de la Putna, dedicate lui Eminescu și Maicii Benedicta, m-au îmbogățit pentru câte zile voi avea. Acolo am deschis prima expoziție cu proiectele pentru monumentul Mihai Eminescu.

Când vorbea despre verticală, Domnul Hăulică o pomenea pe Doamna Bușulenga. Fiind sculptor, înțeleg cât de importantă este verticala. Întotdeauna ea este în raport cu orizontala. Orizontala te poartă spre întinderi. Verticala te duce spre înălțimi. Drumul Maicii Benedicta a fost spre înălțimi, spre Dumnezeu. Brâncuși a realizat marea lui verticală „Coloana fără sfârșit” trimițându-ne tot la Dumnezeu. Dar verticala nu se găsește numai în creație, ea poate să crească în fiecare om. Depinde de alegerea sa. Omul trebuie să-și asume verticala și să reziste tentațiilor de tot felul. Dumnezeu a împânzit pământul cu verticale. Este foarte important să știi să-ți alegi calea.

Parcă o aud pe Doamna Bușulenga, vorbind la televizor sau la radio, cu vocea ei de neconfundat și cu ritmul ei fascinant. Vorbea despre Eminescu – cu admirație și cu iubire.

Îmi imaginam ce dialog strălucitor se năștea între Maica Benedicta și Eminescu. Când vorbești despre cineva, ești cu acea persoană chiar dacă nimeni nu o vede. Puțini oameni cred în întâlniri imaginare. Dacă ai imaginație este ușor să stabilești o întâlnire. Vreme de patruzeci de ani, m-am întâlnit cu Eminescu, pe malul lacului de la Ipotești. Priveam nuferii galbeni și broaștele

dansând pe luciul apei. Cred că Eminescu nu dorea să fie așezat monumentul printre mașini și-n zgomotul orașului. Pe lac este cel mai potrivit loc.

În apă se reflecta cerul, se reflecta monumentul și-mi imagina-m că acolo era și Eminescu. Așa l-am văzut ziua și noaptea. Am stat mult timp cu el. Ascultam șoaptele vântului printre trestii și cântecul greierilor prin fânețe. Din când în când o auzeam pe Doamna Dumitrescu-Bușulenga vorbind despre Mihai, așa cum îl numea ea. Nu trebuie să-l uităm pe Mihai!

Cum să nu fii fericit când ești chemat să te așezi, timid și discret, în lumea lui Eminescu și-n lumea Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Rămân cu bucuria că Doamna Bușulenga a fost, pentru mine, o rază de lumină pe drumul pe care l-am parcurs pentru a-l întâlni și înțelege mai bine pe Eminescu.

Constantin Prasca

IN MEMORIAM ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – MAICA BENEDICTA

Sunt în această lume oameni providențiali care-ți pot determina sau marca definitiv destinul. Sunt oamenii norocoși din viața unui individ. Uneori poți simți din prima clipă, ca-ntr-o mare iubire ori prietenie, aerul tare, unic, al unei asemenea minuni. Alteori pășești treaptă cu treaptă într-un teritoriu pe care-l cunoști linie cu linie, descoperindu-te în același timp pe tine însuți, cu măsurile care abia se deslușeau în desișul scâmos al drumului tău. După ani și ani, ridicându-se în coloane de lumină, proiectate pe ecranul pe care așezăm cele mai prețioase daruri pe care le-am cunoscut, dăruite de Dumnezeu, vei înțelege ce au însemnat asemenea fără pereche personalități din viața ta. După ani și ani se produce o selecție drastică, cercul se strânge, nuanțele capătă culoare, vigoare, tușele sunt ferme, tăiate în carnea sufletului tău, valori pe care le vei purta cu tine dincolo, în lumea stelelor. Între personalitățile exponențiale, charismatice, care au însemnat mult pentru mine a fost, este și va rămâne Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. E un noroc dumnezeiesc s-o fi cunoscut, s-o fi văzut, s-o fi ascultat, să te fi hrănit din spiritul cu care a dăruit-o Cel de Sus. Dar când, în ani, te vei fi bucurat și de, îndrăznesc să spun, prietenia și aprecierea Sa, atunci poți spune că ești cu adevărat un om norocos.

Spun, iată, că, intrându-mi profund și definitiv în viață, puține sunt zilele în care să nu-mi răsară în memorie un semn care să nu mi-o ridice în lumină, dar acum când am cutezat să aștern în acest deșert alb gândurile care pot închipui portretul unui om ideal pentru mine... răsar din toate direcțiile elementele acestei tainice lăzi în care s-au păstrat, adunate cu noroc, odoarele ce pot și

trebuie arătate lumii (măcar câteva...), spre adâncă recunoștință și eternă iubire.

Primul moment ce se cere consemnat este acela din 11 decembrie 1976 (iată, s-au scurs de atunci 42 de ani!). La împlinirea a *160 de ani de teatru românesc* (e vorba de împlinirea a 160 de ani de la primul spectacol de teatru cult în limba română, fapt petrecut la Iași, în 1816, spectacol propus și realizat de Gh. Asachi, cu piesa *Mirtil și Chloe*) s-a organizat un *colocviu* la Casa Pogor, dar s-a inaugurat pentru public și Muzeul Teatrului, în Casa vornicului Alecsandri, de pe strada cu același nume. Am participat și la organizarea muzeului și la ceremoniile din acele zile. Nu știu cum se făcea, de fiecare dată când se inaugura un muzeu (și am participat la multe în acești ani, 1972–2018) totdeauna se lucra în ultimele zile într-un fel de „hei-rup”. Oricum, mereu rămânea câte ceva de completat, de adus, de modificat în ultima clipă. S-a stat câteva nopți întregi pentru a etala exponatele în vitrine. Era o harababură întreagă. Se aflau la un loc arhitecți, tehnicieni și alți lucrători de la Decorativa din București care proiectaseră și vitrine și tot și supravegheau aranjarea întregii expoziții, muzeografi, oameni care cărau, mutau..., șefi care supravegheau, dădeau indicații, alți șefi de la partid care aveau obligația să impulsioneze, să mobilizeze, să rezolve ceea ce era dificil de rezolvat, băgători de seamă, fie de la muzee, fie din alte sectoare de „supraveghere”... Creierul, dispecerul, „generalul” care comanda era Iulian Antonescu, un personaj și caragelian și crengian, născut la Bacău, profesor de istorie la bază, ajuns, pe merit, să lucreze în Ministerul de resort și să răspundă acum de deschiderea Muzeului Teatrului de la Iași, al doilea muzeu de teatru din România. Celălalt se afla la București, în sediul Teatrului Național. Farmecul și ingeniozitatea, diplomația și inspirația acestui om, susținute de o recuzită actoricească admirabilă... au făcut să obțină și costumele unicat din vitrinele de la Teatrul Național din Iași, purtate de celebri actori ai scenei românești, și alte exponate care au rămas apoi în patrimoniul muzeului. Poate nu e de crezut, dar așa funcționa sistemul atunci,

încât, dacă se știa că vor veni superiori din aparatul de partid și de stat central, șeful județului se implica personal și direct și în probleme de cultură... când acestea se arătau a fi de rang național, cum era situația de acum. Așa încât Ion Iliescu venea de mai multe ori pe zi să vadă cum merge treaba. În presă însă, și trebuie consemnat acest fapt, nu a apărut că „s-a deschis”, „s-a inaugurat” muzeul teatrului. Nu era voie să se inaugureze, mă rog, era un fel de ascunziș în dosul degetului, convins fiind că nu te vede nimeni. Tu te faci că nu mă vezi, eu cred că nu sunt văzut. În sfârșit, se căutau subterfugii, posibilități de faultare, de ieșire, de fapt, dintr-un hățiş pe care tot cei de sus îl instituiseră. Până la urmă important era că se făcea și pentru cultură ceva. Ceva important. Iată, se deschidea un adevărat Muzeu al Teatrului Românesc, în orașul în care se născuse, de fapt, și Ideea și Instituția – Formă cu fond.

După 1989, cu amărăciune, durere și revoltă surdă, am trăit să vedem cum Statul Român de astăzi a pierdut o bijuterie de Muzeu care teauriza întreaga Istorie a Teatrului Românesc. Am scris în ultimele cărți despre Iași și viața sa culturală și viața muzeelor literare și despre această crimă culturală. Oricum, clădirea a fost retrocedată unui închipuit proprietar, patrimoniul a fost transplantat în Clădirea dedicată Muzeului „Mihai Eminescu” din Parcul de Cultură Copou, clădire construită și inaugurată în 1988–1989, la etaj, ca o Expoziție dedicată Istoriei Teatrului. Dar aceasta este o altă tristă „poveste”, dar nu fără legătură cu Portretul ce se naște acum al Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga – fiindcă până în ultimele săptămâni de viață aici afla, știa, suferea de tot ceea ce se ruina din ceea ce se făptuise în loc să se clădească și să se amplifice și să se acorde o meritată atenție și grijă Culturii Române și-n Libertatea „descoperită” după 1989!

La *Colocviul* de la Casa Pogor, alături de Zoe Dumitrescu-Buşulenga au mai fost prezenți și Iorgu Iordan, Constantin Ciopraga, Ion Iliescu (șeful de atunci al județului Iași) și Miu Dobrescu, fost șef al județului Iași, apoi Ministru al culturii.

A fost apoi prezentă la Iași, tot la Casa Pogor, la 9 octombrie 1977, la a V-a ediție a Festivalului de Poezie „Mihai Eminescu”. Acest Festival era una din marile izbânzi ale aceluiași moment. Mai departe de „centru” fiind, se puteau, se pare, organiza asemenea manifestări Naționale, la care participau foarte mulți scriitori, poeți mai cu seamă, dar și alți de seamă oameni de cultură. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost prezentă, împreună cu Geo Bogza, la Prelecțiunea intitulată *Eminescu și România*. Era seara la ora 18,00. Saloanele de la parterul Casei Pogor erau ochi de lumea de pe lume doritoare de Prelecțiuni speciale ale Junimii de la Iași. Prelector principal: Zoe Dumitrescu-Bușulenga. „Locotenent” poetic: Geo Gogza. Eu: Soldat de serviciu. Astfel, am pregătit saloanele – cu scaune câte s-au găsit, magnetofonul pentru înregistrare pentru fonoteca muzeului...

Prelecțiunea ca prelecțiunea. Strălucirea bisturiu a minții și verbului doamnei acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, farmecul seducător al vibrației discursului, miezul și structura, potențarea conținutului, vraja care coborâse peste întreaga suflare...; vecinătatea și intervenția scriitorului Geo Bogza, energia acaparatoare, topitoare de deficiențe și dezacorduri, de rețineri și materialisme concrete, ridicarea într-un cer în care nu mai exista decât plutire în universul frumuseții care se naște și trece în firile sensibile și vii... au rămas în memoria Casei și a oamenilor prezenți acolo. Dar ce a urmat Prelecțiunii a fost și mai și. Ieșenii au făcut buchet în jurul celor doi pentru autografe, pentru a-i simți aproape, pentru a-i atinge, pentru a le simți respirația, pentru a-i asculta în continuare în afara ceremonialului de mai înainte – sobru, fast, templic. Mă aflam aproape, în marginea biroului memorial al lui Mihail Kogălniceanu (la care, în acei ani, invitam pe toți vorbitorii speciali din Casa Pogor), alături de magnetofon, pe care-l protejam și-l supravegheam cu iubire (că doar vocile și ființele celor doi trecuseră pe banda magnetică și-i vom avea și-i vom reauzi de câte ori vom dori), cu microfonul în mână și magnetofonul în funcțiune. (am avut această inspirație de a nu-l

închide după terminarea discursurilor oficiale, dorind să prind pentru eternitate și vorbele și respirările celor doi oaspeți – ca oameni...). Ieșenii s-au așezat, europenește, la rând pentru autografe. Și pentru Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga și pentru Geo Bogza. Era o atmosferă de colocvialitate și frenezie reținută. Cei doi prelectori, convivi și amabili, glumeau și cu publicul și între ei. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga solicita un aparat care să măsoare, să stabilească și să numere cine va da mai multe autografe: „Eu sau maestrul Bogza”. Cei doi dădeau autografe pe foaia omagială tipărită cu această ocazie a Festivalului Național de Poezie „Mihai Eminescu”, intitulată „Eminesciana 2”. Eu lăsasem magnetofonul să înregistreze, cum spuneam, și apropiam microfonul de cei doi invitați. „Lăsați copiii să vină la mine” se auzea vocea cu trimitere Christică. Era a maestrului Geo Bogza, care observă intenția mea și mă întreabă ce doresc. Îi răspund că doresc să rămână pe memoria benzii tot ce se întâmplă și că, pentru fonoteca muzeului, să ne mai spună ceva, o anecdotă, ceva. Ceea ce și face. Cele două anecdote și întreaga „poveste” sunt transcrise de pe banda magnetică și publicate în cartea Constantin Parascan – *Cum i-am cunoscut. Portrete literare*, Editura Timpul, Iași, 2004. Această relatare se află și în *Istoria vieții culturale și a muzeelor literare ieșene în ultimele decenii comuniste*, Editura Timpul, 2017, p. 220–221 – de același autor.

A fost un regal. Doi monștri sacri ai literaturii române din totdeauna. Doar să-i vezi, să le fii aproape, dar să-i și auzi „predicând” despre coloana eternă a culturii române... e un mare privilegiu. Un răsfăț intelectual de înaltă clasă. În Cartea de onoare și-n amintirea mea s-au încrustat cuvintele: „*Covârșiți de conștiința de a continua, ca niște bieți epigoni, pe străluciții înaintași care și-au prefirat vorbele și pașii în această venerabilă casă, mărturisim emoția noastră. Zoe D. Bușulenga, 9 X 77*”.

Și tot dintr-o admirație și iubire tot mai accentuate, mi-am notat, încă de atunci, în Jurnalul meu, minunate învățături și mărturii ale Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga dintr-un interviu-dialog

din ianuarie 1978 din revista „Cronica”, al lui Al.I. Friduș, referitoare la instituția la care slujeam (Muzeul Literaturii, Casa Pogor...). În prezența unei asemenea personalități deveniai altfel, sau, mai exact, se lumina în tine latura aceea profundă, emoționantă, trezitoare la studiu serios și respect, la admirație și iubire, la dăruire pentru viață și tot ceea ce te poate împlini ca personalitate. Și așa cum rețineam în prima tinerețe din cărțile citite formulări memorabile, măsuri, modele întru modelarea drumului de mâine, așa s-a întâmplat și acum, notându-mi, în Jurnal, cum spuneam, din interviul-dialog publicat sub titlul *Logos și ethos în cultura română*, următoarele șiruri: „Am avut, într-adevăr, onoarea de a vorbi în cadrul Prelecțiilor Junimii, la Casa Pogor, – celebra Casă Pogor. S-a spus că a fost o excepție de la regula stabilită de o veche tradiție, și anume că am fost prima femeie care a luat cuvântul acolo. Trebuie să vă spun că a fost o seară absolut unică în viața mea. Am vorbit în multe universități străine, în lumea veche și în lumea nouă, dar niciodată n-am avut covârșitoarea impresie de a mă afla undeva, sub niște ochi veghetori și exigenți, din sală și, ca să zic așa, de deasupra sălii. Pentru că, pe de-o parte, mă găseam confruntată cu un public extraordinar, cu un public rar în ce privește dorința de a înțelege sinteza pe care o faci. Adică un public foarte pregătit și, în același timp, ziceam, foarte pretențios, foarte exigent. Aveam senzația că stau în fața unui judecător foarte acut în ce privește sentințele pe care le putea pronunța sau pe care, mă rog, în interior le pronunța. Și, pe de altă parte, simțeam că eram privită de ochii celor care au făcut de fapt Junimea și Convorbiri literare și tot ceea ce înseamnă această tradiție ieșeană”. (Da. Așa învățam, trăiam și lucrăm și officiam și noi, atât în fața vizitatorilor, precum și în fața junimiștilor, ori a altor grupuri care participau la viața acestui muzeu sanctuar și totuși viu, deschis vieții culturale veritabile).

Și, mai la vale, am mai păstrat pentru bucuria mea și zisele: „Pentru mine, plimbarea prin Iași este un fel de ritual, pe care-l săvârșesc ori de câte ori ajung aici. Și de fiecare dată învăț și plec

mai bogată în gânduri și sentimente (...). Pentru mine, Iașul este nu cel de-al doilea oraș, este primul, fără nici un fel de diminuare a sentimentelor pe care le port Capitalei – mama mea era moldoveancă – așadar pentru mine Iașul reprezintă, pe linia celor discutate anterior, unul din factorii cei mai puternici configuratori ai tradițiilor culturii românești.”

O altă Prelecțiune la Casa Pogor a fost cea din 21 octombrie 1982 și s-a numit *Vocația europeană a culturii românești*. În 1985, 8 noiembrie, Prelecțiunea *Sadoveanu și cartea unei iubiri*, apoi peste un an, la 21 noiembrie 1986, tot la Casa Pogor, Prelecțiunea *Sadoveanu și sufletul românesc*. Peste două zile, la Muzeul Sadoveanu de la Copou, a participat la simpozionul comemorativ *25 de ani de la moartea lui Mihail Sadoveanu*, alături de George Macovescu, Constantin Mitru și Tiberiu Avramescu. Din nou în anul următor la Zilele „M. Sadoveanu”, ediția a XVI-a, 6 noiembrie 1987 (alături de Constantin Mitru, Mihai Șora, Doina Florea). Acceptă acum, la propunerea mea, să participe la o întâlnire cu elevii Liceului industrial nr. 6, fost de Arte și Meserii din Iași, apoi acasă la profesoara de română, „vinovată” și de susținerea unui cenaclu la acest liceu și de alte fapte culturale benefice pentru tinerii învățăcei, doamna Lira Grecu.

În anul 1989 Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga vine de două ori la Iași. În vacanța de primăvară a elevilor, la 11 aprilie, la Concursul Național de Limba și Literatura română „Mihai Eminescu” și în 7–8 iunie la a IX-a ediție a Festivalului de poezie „Mihai Eminescu”. Fiind Anul Centenar „Eminescu, Veronica și Creangă”, a susținut două Prelecțiuni la Casa Pogor, una despre Eminescu și una despre Creangă.

Dincolo de aceste date concrete, statistice, din care s-a desprins faptul că Muzeul Literaturii Române de la Iași s-a bucurat, în ani, de prezența extraordinară a unei personalități de talia Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, e povestea unei experiențe

spirituale speciale a celor care au gândit, au pus „în lumină”, au fost prezenți acolo, au auzit, au trăit, au imaginat, au visat la altceva decât cenușiul care ștrangula, ucidea firea firii. Sigur, meritul era al Muzeului și al lucrătorilor la acest muzeu, uneori și al altor foruri care organizau atunci manifestările culturale la Iași (cele de rezonanță națională), dar bucuria, câștigul erau ale publicului atât de rafinat, atât de cultivat de la Iași. Și spun aceasta, pentru că însăși Doamna Bușulenga a remarcat cum la o Prelecțiune ascultătorii din Salon nici nu au respirat parcă. Nu s-a simțit nici o mișcare, nici o adiere a altui gând decât al receptării maxime a ceea ce se rostea, declarând chiar atunci că nicăieri în Lume nu i s-a mai întâmplat să vadă, să trăiască așa ceva, ca la Iași, ca atunci, acolo, la Casa Pogor. În adevăr, mi-amintesc de momentele pe care le elogia invitata noastră, de negăsit în niciun alt loc din România. Oamenii stăteau și în picioare, pe scări, în vestibul, în spatele conferențiarului, în Salonul junimiștilor, ca și în salonul lateral, al Daciei Literare, și nu se simțea dacă mai intră cineva, de ieșit nici nu putea fi vorba, „Intră cine vrea...” și rămân toți cei care intră! Oricum, nimeni nu trăia decât pentru ceea ce se petrecea acolo. Iar conferențiarul, Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ridica ochii spre în sus, cu un chip tăiat marmoreean în linii clasice, armonice, privirea scăpărând, fulgerând blând, dăltuiri în cristal, fraze emblematice, cu miez și lucire, decupate parcă din dicționare de expresii idiomatice. Nicio banalitate, nimic din ce-ai mai auzit, citit. Formulări memorabile care ordonau o arhitectură savantă și-n același timp atât de plastică, atât de poetică, seducătoare. Cum să nu vorbești așa când simți, când vezi cum acești oameni au încremenit în ascultare tonică, vibrând în același ritm cu tine, ridicându-se spre tine, spre soclul pe care stau inegalabilele personalități de la Junimea, și nu numai, ale Iașului și Țării, care s-au viețuit prin aceste saloane! Cam așa sunau, mângâind blândețea și mândria noastră, vorbele minunatei noastre invitate.

Nimic forțat, căznit, construit atunci, improvizat (și Doamne, se putea, doar era un monument de idei și lecturi și învățături

născute sau dobândite), nimic din toate acestea. Totul ieșea ca dintr-un izvor fermecat. Era o flacără, o idee, o inimă, un poem, un cântec rostit din sine, rostindu-se pe sine, minunând și bucurând lumea, înfrumusețând-o, făcându-te să fii fericit că te afli împreună în același timp și loc.

Astfel, m-am văzut cucerit și de Om și de discurs, sesizând repede unicul, fantasticul, extraordinarul, geniul. Din acest moment s-ar fi putut ca rațiunea să nu-și mai arate rostul, ca și-ntr-o mare iubire, și de aici, la idolatrizare, la exagerări suspecte, n-ar mai fi fost decât un mic pas. Ar fi putut fi și așa, dar când argumentele se adaugă din ce în ce mai convingătoare, lămuritoare, când nu se arată nici un dezacord, nici o întunecare în atâția ani, din când în când măcar mai trebuie să nu ne ferim de cuvinte și când simțim excepția, forța, să o recunoaștem și s-o rostim.

Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost între personalitățile literare de mare autoritate care susțineau data de 1 martie 1837 ca dată corectă a nașterii lui Ion Creangă. Și a mai fost încă o întâmplare care ne-a apropiat și datorită căreia i-am fost mult recunoscător încă înainte de 1989. Într-o vizită prin Iași, era în 1987, la 150 de ani de la nașterea lui Creangă, am condus-o la Bojdeuca din Țicău. O văd și acum, emoționată ca un copil, sprijinindu-se și mângâind tocul ușii de la bucătărie, neîndrăznind parcă să pășească pe lutul din vis stropit cu apă proaspătă de la izvor, ca o fetiță sensibilă, neputându-și opri vorbele care arătau admirația și trăirea intensă. Uite, dragul de el, cum trăia, bunul și minunatul Creangă! Și mă asculta și pe mine ce-i povesteam din identificarea mea cu humuleșteanul genial. Îi vorbeam acum despre portretul pictat în 1887 al Tincăi Vartic, din bucătăria Bojdeucii, de V. Mușnețanu, un pictor-iconar, prieten al povestitorului, și arătam că „perechea” acestuia, portretul făcut lui Ion Creangă, în 1889, se află la Biblioteca Academiei unde fusese donat în 1912, de către Mihai Lupescu, fost elev normalist al povestitorului, la orele de practică didactică, după ce-l cumpărase de la Tinca Vartic, într-o vizită pe care o făcuse

în Țicău mai târziu, după moartea lui Creangă... „Serios, domn’ Parascan, se află la Biblioteca Academiei?” Da, așa cel puțin știu din bibliografia consultată. „Ei, află că acest portret unic se află în birou la mine. E biroul în care a stat și G. Călinescu. Marelui critic plăcându-i portretul l-a păstrat în biroul de la Academie. Eu am „moștenit” biroul maestrului cu tot cu acest portret. Cum spuneam, se află la mine în birou”. Bineînțeles că a venit întrebarea și rugămintea mea, dacă nu s-ar putea să mă ajute să aducem înapoi, la locul de unde a plecat în urmă cu atâția ani, acest portret unicat. Cum să nu fiu emoționat și-n această clipă când scriu, de vreme ce a fost de acord imediat să încercăm un transfer. Astfel, am mers mai apoi la București, și, destul de greu, cu o sumedenie de acte și de la Ministerul Învățământului și de la Ministerul Culturii și de la Biblioteca Academiei, semnate la mai multe departamente, și economice, și contabilicești, și de administrație, preponderent fiind acordul Doamnei Bușulenga, am reușit să aduc înapoi, la Bojdeucă, unde se află și-n acest moment, acest portret unic al lui Ion Creangă. De asemenea sunt de reținut, din anul 1989, două momente, unul la Iași, în Aula „Mihai Eminescu” a Universității „Al. I. Cuza”, când am fost în același prezidiu, vorbind elevilor adunați la Olimpiada de română pe țară, și declarându-mi că am vorbit cel mai puțin și am obținut cele mai multe aplauze. Probabil din acest motiv, am replicat eu. Ei, nu-i chiar așa, Costi! Și am știut că aceasta era generozitatea unui maestru al discursurilor în public... pentru încurajarea unui discipol, dar recunosc... mi-a făcut mare bucurie. Și tot atunci mi-a propus o vizită-acțiune la Liceul german din București în decembrie 1989, unde am și fost. Și mi-a mai divulgat un secret. Era vorba de părintele Cosma de la Biserica Precupeții Noi din București. În apropiere și de Liceul german, și de Hotelul Dorobanți unde fusesem cazat. Acesta deținea o *Gramatică franceză* ce a aparținut lui Creangă, cu autograf și însemnări ale acestuia. Am mers, am văzut „minunea”, și i-am propus părintelui, originar din Humulești, să o doneze sau să o ofere spre cumpărare Muzeului de literatură de la Iași. A oscilat

atunci, cu toată insistența mea. Am mai revenit, m-a amânat iară, m-a refuzat, ca, după decesul său și al fiului, soția sa, Doamna Cosma, să fie de acord, mai întâi să mi-o împrumute spre a o arăta celor prezenți la Iași, la Zilele Bojdeucii din aprilie fiecare an, ca până la urmă să consimtă, în anul 2000, s-o vândă pentru Bojdeuca lui Ion Creangă de la Iași. Și aceasta, iată, s-a întâmplat pentru că Doamna Bușulenga ne-a „divulgat” secretul, ne-a arătat „drumul”, iar acum Bojdeuca din Țicău-Iași, aparținând de Muzeul Literaturii Române din Iași, deține un unicat-valoare de patrimoniu, singurul exemplar din celebra Biblioteca „Ion Creangă”, cum își denumise el însuși zestrea sa de cărți – cumpărate încă de când era elev la Fălticeni și Iași și mai apoi toată viața, cu însemnările sale, corecturi și semnătura sa pe care scrisese, Nr. 14 – „Ex libris meis”, I. Creangă.

După 1989, mai exact din 1994, comunicarea cu Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a căpătat o altă dimensiune. Poate că în ani, fără să mi-o declare direct, a înțeles mai mult ce este cu mine, poate că eu însumi am găsit căile, nu știu. Ne-a primit în vizită în Raiul Vărăticului, unde medita și scria din primăvară până toamna târziu. Am gustat dulceața cu parfum unic făcută de măicuțele din acest sălaș al lui Dumnezeu (de fapt de speciala Maica Frăsânica). Ne vorbeam, comunicam la zilele importante (în 20 august mai cu seamă), de sărbători... „Ce faceți voi, măi copii, ce faci Costi, ce fac ai tăi?” mângâie dorul nostru glasul blând și bun al acestei minuni omenești. În anul 2000, în 24 martie, mi-a făcut onoarea de a fi membră în Comisia în fața căreia am susținut doctoratul la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, cu teza *Ion Creangă – Măștile inocenței*. Când am primit *referatul*, cu două săptămâni mai devreme, pentru a-l depune la Rectorat, potrivit uzanțelor, și l-am citit, am crezut că nu-i adevărat. Recunosc, am amețit în prima clipă. Aprecierile venite de la o asemenea autoritate, autoare a unei monografii deosebite despre opera lui Ion Creangă, de o exigență profesională recunoscută, m-au făcut să cred că „tot e ceva de capul nostru”. Acest referat, așezat, cu

acordul autoarei, și ca prefață a monografiei tipărite la Junimea în același an, a avut darul, neminimalizând cu nimic referatele celorlalți membri ai comisiei: prof univ. dr. Dan Mănuță și cercetător șt. pr. Remus Zăstroiu, ca și al conducătorului îndrumător al tezei, prof. univ. dr. Liviu Leonte, „sprijinind” ca postfață cartea citată, a reușit, spuneam, să aureoleze, să ridice la o înălțime, sper meritată, munca de-o viață dăruită vieții și operei lui Ion Creangă.

Ne vedeam din când în când (cum scriam și mai sus), cu mare bucurie, dar vorbeam des la telefon. Spre mijlocul toamnei anului 2004, sunând-o la Văratice spre a o întreba de sănătate și spre a putea pune la cale o întâlnire acolo, în Raiul în care-și primea oaspeții (prieteni) vară de vară, n-am mai aflat-o la locul știut, la casa cu care se identificase, la casa unde trăia și medita și visa la scrieri și o lume luminată de ființa sacră a poporului român, împreună cu sora sa și unde maica Frăsânica avea grijă de tot și de toate. Plecase și se afla la București. Ce s-a întâmplat, scumpă Doamnă Bușulenga, cum de ați plecat din Văratice tocmai în pângul toamnei?

Răspunsul vine greu, sugrumat, șoptit, sfâșiat, uimit, siderat...

– Ei, Costi, s-a încheiat cu Văraticeul...

– Dar ce s-a întâmplat? Cine și cât de mult a putut să vă mângâiească într-atât?!

Și din nou m-am gândit la zicerea lui Ion Creangă, la împlinirea vârstei de patruzeci de ani, pe o fotografie făcută chiar atunci, învățatură de neuitat... în răspunsul la întrebarea pe care și-o pusese sieși: „Ce este lumea?” „**Zi-i lume și te mântuie**”.

Oamenii și Văraticeul au pierdut o comoară, o efigie de noblețe, eternă, coroana care putea orna în toți luștrii ce vor veni – Neamțul și Moldova... din primăvară până-n toamnă, ecoul stăruind încă acum și pururea. Nemurirea Sa însă se află și se va păstra veșnic în Cărțile lăsate moștenire Culturii Române, în Faptele, altele, trecute în studenți și profesori în oameni care-i cultivă memoria și în Sanctuarul Veșnicului Nemuritor al Neamului Românesc de la Mănăstirea Putna – Ștefan cel Mare și Sfânt.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga și Constantin Parascan,
la Prelecțiunile Junimii – Casa Pogor, Muzeul Literaturii Române, Iași, 1977.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga cu Const. Ciopraga, D. Irimia și C. Parascan,
la ieșirea din Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, după întâlnirea cu elevii
participanți la Olimpiada de limba română, 1989.

O MOȘTENIRE

Nu în puține rânduri m-am încumetat, atât cât m-am priceput, să vorbesc sau să scriu despre cărțile fundamentale rămase, în cultura română și în cea universală, de sub condeiul erudit și fin al Maicii Benedicta – acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. A vorbi despre cărți nu înseamnă altceva decât a te plasa, pentru o vreme, sub semnele de mirare ale autorului, fiind copărtaș la stările lui de grație, parte din destinul gândului său și, obligatoriu, purtător de sens pe mai departe. Asta... dacă nu ești un cititor leneș. Tocmai de aceea, reîntoarcerea spre Carte este gest concret de reîntâlnire pentru că – nu-i așa? – cărțile eternizează gândul, sufletul și mâna care le scrie. Cu atât mai mult gândul, sufletul și mâna care au traversat un timp problematic al istoriei naționale și au făcut din Credința noastră creștin-ortodoxă nucleul unic de rezistență în fața oricăror contorsionări identitare impuse de sistemul politic.

Până acum, nu am îndrăznit, însă, niciodată să mărturisesc câte ceva despre *moștenirea* rămasă de la Maica Benedicta, pentru mine și, aidoma mie, pentru generații întregi de tineri care făceau, sub îndrumarea-i caldă și empatică, primii pași spre pragurile înalte ale culturii. Se cuvine, așadar, să dăm, și noi, mărturie despre moștenirea primită de la unul dintre cei mai rafinați intelectuali creștini pe care cultura națională i-a avut vreodată.

Prima lecție? Cu mulți ani în urmă, ca Președinte al unei foarte importante Comisii naționale de concurs, acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga a avut intuiția de a-mi imprima în minte un mesaj care m-a urmărit pas cu pas și m-a orientat, în mod cert, în alegerea carierei de filolog: aflam, atunci, că pentru un scriitor (și pentru orice artist, în general) lumea este precum lutul moale: gata să prindă orice formă, refăcând, în cheie simbolică, gestul

înfăptuitor de lumi – dar numai în formă, nu în concretețea lor. În concretețea lor poți face să prindă fond bun oamenii... dacă ești dascăl! Așadar, aflam că scriitorii și dascălii refac, în felul lor, gestul divin, duc Darul mai departe...

Peste ani, la reîntâlnirea, la Alba Iulia, cu Maica Benedicta, aveam să înțeleg mult mai bine sensul lecției primite în adolescență. O regăseam în ambele ipostaze (ca om al literelor și ca dascăl autentic), de data aceasta fără graba dată de oficiile vreunui concurs, ci adăstând, ore în șir, tihnit, în mijlocul tinerilor, la invitația repetată a Înaltpreasfințitului Andrei Andreicuț (Arhiepiscop – pe atunci, azi – Mitropolit) de a susține nu atât „conferințe” duhovnicești, cât de a sta la o poveste de taină cu adolescenții, cu preoții și cu profesorii albaiulieni. Am înțeles, din dialogurile simple și fără umbră de orgolii, de o seninătate cuceritoare și lipsită de fantoșe, nuanțată tandru cu sfaturile creștinului haric și cu inteligența copleșitoare a intelectualului care duce cu sine câteva biblioteci interioare, că șansa mentoratului cultural nu o are, neapărat, cel care a citit enorm, ci *acela care știe să transmită preaplinul ființei sale mai departe*. Căci omul nu este o poartă închisă, ci o punte. Iar omul de cultură – o punte lină către Celălalt. Inutil să spun că fiecă prilej de a o asculta aici, la Alba Iulia, pe Maica Benedicta, traversând pragurile artelor, vorbind despre șansa culturii de a fi unica formă de ecologizare a ființei, obligatoriu dublată de iluminarea prin credință, devenise lecție fundamentală și cod de asumare a valorii ca normă a existenței.

Peste toate – corespondența personală și îndelungate convorbiri telefonice despre sinele nostru profund, despre oameni, idei, congruențe și despărțiri, cărți și opere de artă. Desigur, totul sub semnul înalt al iubirii necondiționate pentru tot ceea ce înseamnă patrimoniul nostru cultural și sub permanentul imperativ al obligatorii noastre misiuni (a tinerilor) de a promova în universalitate, fără rezerve, toate valorile românilor. În plus – puterea unor predicții culturale pe care mi le-a transmis cu foarte puțin timp înainte de a se fi retras, într-o lume cu siguranță mai

bună, așteptându-ne, *Acolo*, pentru o vreme: în dimineața în care o așteptam să revină la Alba Iulia, spre a onora cu prezența o conferință internațională de prestigiu, a căzut peste noi vestea Marii Treceeri; am însoțit-o, toți cei din Aula universitară, printr-o rugăciune și ne-am ținut într-o prelungă așteptare... Mărturisesc a mă fi aflat, atunci, printre *aleși*: am avut șansa de a mi se fi transmis, cu numai câteva zile înainte, oarecum testamentar, un șir de gânduri ultime privitoare la oameni, locuri, întâmplări, toate privite, azi, cu certitudinea rostului lor premonitoriu. Peste ani, oamenii pe care Maica Benedicta mizase s-au așezat exact în locurile înalte ale culturii pe care le intuise. Întâmplările culturii, creionate atunci, aveau să se împlinescă întocmai, cu suișurile și prăbușirile pe care le intuise Maica Benedicta. Cărțile neterminate aveau să fie așezate în raftul lor și să-și urmeze destinul.

Rămânem, așadar, cu certitudinea că învecinarea cu maestrul presupune, înainte de toate, asumarea unei imense responsabilități, de ambele părți. Devii parte din existența Celuilalt, lași urme, dai sensuri și te așezi în rost. Moștenirile de genul acestora nu au preț și nu pot fi jefuite. Ele presupun luare în posesie. Și parcă răsună încă o dată, premonitoriu parcă, glasul adânc și tonic al călătorului prin cultură, care avertiza, simplu, că „Nici un loc din lume nu poate fi luat în posesie spirituală dacă nu e umblat cu piciorul. Ca să spui că-l cunoști, trebuie să fi avut propriile trasee, urmărite, bătute, știute pe dinafară, revăzute limpede cu ochii închiși. Numai pe ele îți refaci amintirile, numai pe ele te sprijini în impresiile tale intime, în judecățile mai personale pe care încerci să le emiți”¹.

Se întâmplă cu oamenii exact ceea ce se întâmplă cu drumurile... Întâlnirile sunt singurele care contează pentru călătorul din noi.

Alba Iulia, 12 august 2018

---

¹ Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Periplu umanistic*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2005, p. 214.

Următoarele portrete reprezintă preluări integrale sau fragmente din texte publicate în „Caietele de la Putna”:

„Caietele de la Putna”, 1, I-2008: Patriarhul Teoctist, *Purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu*; Mitropolitul Bartolomeu Anania, *În vâzduhul sufletului românesc*; Înaltpreasfințitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, *De la acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la Maica Benedicta*; Arhim. Melchisedec Velnic, *Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta la Putna*; Dan Hăulică, *Inteligența – har și îndatorire și Epifaniile cugetului*; Eugen Simion, *Să fim naționali cu fața spre universal*; Nicolae-Șerban Tanașoca, *Amintirea Maicii Benedicta*; Grigore Ilisei, *Portret în mozaic*; Theodor Codreanu, *Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Lecția de omenie*; Valeriu Râpeanu, *Secretul comunicării*; Silvia Radu, *Chipul Doamnei*; Irina Hasnaș, *Din muzica amintirilor*; Ruxandra Garofeanu, *Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga*; Monahia Eufrosina Jescu, *Cu sfială și afecțiune*; Adrian Fochi, *Drumuri de încredere și tălmăduință*; Elena Docsănescu, *Oamenii o ascultau, o respectau și o iubeau*; Dan Grigorescu, *O amintire*.

„Caietele de la Putna”, 2, II-2009: Dumitru Irimia, *Iluzia libertății*; Andrei Dârlău, *Sfinții sunt elita omenirii: Cursul de literatură universală al doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga la Universitatea București – reper axiologic și inițiere duhovnicească pentru tinerii anilor '70*; Pr. Gheorghe Popa, *Ce am învățat, ca student teolog, de la profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga*.

„Caietele de la Putna”, 7, VII-2014: Gheorghiu Geană, *Cultura ca stare de fascinație a ființei. Mărturii și gânduri despre Zoe Dumitrescu-Bușulenga*; Monah Iustin Taban, *Revelațiile unei profesoare de Litere: Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta*.

CUPRINS

- 5/ Notă asupra ediției
- 7/ Patriarhul Teoctist, *Purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu*
- 8/ Mitropolitul Bartolomeu Anania, *În văzduhul sufletului românesc*
- 9/ Înaltpreasfințitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, *De la acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la Maica Benedicta*
- 15/ Arhim. Melchisedec Velnic, *Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta la Putna*
- 21/ Dan Hăulică, *Inteligența – har și îndatorire*
- 27/ Dan Hăulică, *Epifaniile cugetului*
- 32/ Eugen Simion, *Să fim naționali cu fața spre universal*
- 40/ Nicolae-Șerban Tanașoca, *Amintirea Maicii Benedicta*
- 42/ Grigore Ilisei, *Portret în mozaic*
- 49/ Theodor Codreanu, *Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Lecția de omenie*
- 53/ Valeriu Râpeanu, *Secretul comunicării*
- 57/ Silvia Radu, *Chipul Doamnei*
- 59/ Irina Hasnaș, *Din muzica amintirilor*
- 60/ Ruxandra Garofeanu, *Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga*
- 63/ Monahia Eufrosina Jescu, *Cu sfială și afecțiune*
- 67/ Adrian Fochi, *Drumuri de încredere și tămăduință*
- 70/ Elena Docsănescu, *Oamenii o ascultau, o respectau și o iubeau*

- 72/ Dan Grigorescu, *O amintire*
- 74/ Dumitru Irimia, *Iluzia libertății*
- 77/ Andrei Dârlău, *Sfinții sunt elita omenirii: Cursul de literatură universală al doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga la Universitatea București – reper axiologic și inițiere duhovnicească pentru tinerii anilor '70*
- 96/ Pr. Gheorghe Popa, *Ce am învățat, ca student teolog, de la profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga*
- 99/ Gheorghică Geană, *Cultura ca stare de fascinație a ființei. Mărturii și gânduri despre Zoe Dumitrescu-Bușulenga*
- 113/ Monah Iustin Taban, *Revelațiile unei profesoare de Litere: Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta*
- 124/ Alex. Ștefănescu, *Mi-a fost profesoară...*
- 129/ Rodica Fleșariu Marinescu, *Doamnei Bușulenga, cu dragoste*
- 139/ Andrei Ionescu, *Dojana binevenită și smerita ei acceptare*
- 142/ Florica Dumitrescu, *Doamna Zoe – un om de bine*
- 148/ Cornel Ungureanu, *Semnele încrederii*
- 150/ Andrei Dimitriu, *Un reper într-o lume dezorientată*
- 152/ Mircia Dumitrescu, *Doamnei Profesor Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în amintirea unei valori spirituale naționale*
- 155/ Neculai Păduraru, *Întâlnirea întru Eminescu*
- 159/ Constantin Prascan, *In memoriam Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta*
- 172/ Diana Câmpan, *O moștenire*

Fundația „Credință și Creație” a publicat următoarele volume ale acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta: *Eminescu. Viața; Eminescu și romantismul german; Eminescu. Creație și cultură; Credințe, mărturisiri, învățăminte; Să nu pierdem verticala; Eminescu. Orizontul cunoașterii; Ion Creangă.*

